

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра економічної кібернетики та маркетингового менеджменту

МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчально-методичний посібник
для студентів
освітнього рівня підготовки «магістр»
програми підготовки «економічна кібернетика»
спеціальності 051 «економіка» денної форми навчання

Електронне видання

Харків НТУ "ХПІ" 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра економічної кібернетики та маркетингового менеджменту

МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчально-методичний посібник
для студентів
освітнього рівня підготовки «магістр»
програми підготовки «економічна кібернетика»
спеціальності 051 «економіка» денної форми навчання

Електронне видання

Затверджено
Редакційно-видавничою
радою університету
протокол № 2
від 24.05.2018 р.

Харків НТУ "ХПІ" 2018

УДК 330.46, 338.1; 338.2

Рецензенти: *Х.В. Тонева*, канд. екон. наук, Харківський національний економічний університет

Г.В. Верецагіна, канд. екон. наук, Харківський національний економічний університет

Навчально-методичний посібник містить інформаційні та методичні матеріали для вивчення дисципліни «Моделі державного регулювання економіки». До посібника входять види робіт, які необхідно виконати для засвоєння кожної теми, завдання, вправи, тестові матеріали та інші методичні засоби роботи з інформаційними матеріалами.

Призначено для студентів денної форми навчання програми підготовки «Економічна кібернетика» спеціальності 051 "Економіка"

Конохова З. П. Моделі державного регулювання економіки : навчально-методичний посібник : для студентів програми підготовки «Економічна кібернетика» спеціальності 051 "Економіка"[Електронне видання]-Харків: НТУ «ХП», 2018.- 132 с.-Укр.мовою.

Учебно-методическое пособие содержит информационные и методические материалы для изучения дисциплины «Модели государственного регулирования экономики». Пособие включает перечень видов работ, которые необходимо выполнить для освоения каждой темы, задания, упражнения, тестовые материалы и другие методические средства работы с информационными материалами.

Для студентов дневной формы обучения программы подготовки «Экономическая кибернетика» специальности 051 «Экономика».

Зміст

Розділ 1. Державне регулювання економіки та прийняття політичних рішень / 2 кр.

Тема 1. Об'єктивна необхідність і теоретичні основи державного втручання у функціонування економіки.....2

1. Економічна система: сутність, атрибути, властивості.
2. Еволюція економічної системи: саморегуляція і державне управління.
3. Економічна політика. Економічні функції держави.

Тема 2. Державне регулювання в економічній політиці.....15

1. Сутність державного регулювання економіки та його місце в економічній політиці.
2. Механізм державного регулювання економіки.
3. Організаційні форми державного регулювання економіки:
 - прогнозування;
 - програмування;
 - макроекономічне планування.

Тема 3. Моделі прийняття політичних рішень.....22

1. Цілі економічної політики. Цільова функція державного регулювання
2. Процес та моделі прийняття політичних рішень.
3. Економічна політика та фактор часу. Лагова структура політичних рішень. Економіко-політичний цикл та його структура.

Розділ 2. Моделі регулюючого впливу держави на економічні процеси та явища / 3 кр.

Тема 4. Еволюція моделей державного регулювання економіки 37

1. Теорії та принципи макроекономічного регулювання.
2. Характеристика сучасних моделей державного регулювання економіки.
3. Трансформаційні моделі державного регулювання
 - 3.1. Сутність та процес розроблення стратегії соціально-економічного розвитку країни
 - 3.2. Об'єктивна необхідність та умови трансформації економічної системи України
 - 3.3. Моделі трансформації економіки.

Тема 5. Моделі бюджетно-податкового регулювання економіки57

1. Державний бюджет як інструмент державного регулювання економіки. Моделі балансування державного бюджету.
2. Податки та моделі податкової політики.
3. Державні витрати та їх вплив на економіку.
4. Державний борг, його утворення, вплив на економічні процеси, державне регулювання боргу.

Тема 6. Моделі грошово-кредитного регулювання економіки

76

1. Мета, сутність та інструменти грошово-кредитного регулювання економіки.
2. Неокласична та кейнсіанська моделі грошово-кредитного регулювання економічних процесів. Дилема проміжних цілей грошово-кредитної політики.
3. Антиінфляційні моделі державного регулювання економіки.

Тема 7. Стабілізаційна політика у відкритій економіці.....102

1. Моделі макроекономічної рівноваги та її досягнення.
2. Стабілізаційна політика держави.
3. Моделі регулювання стану платіжного балансу.
4. Регулювання валютного курсу: моделі маленької держави та дводержавна модель.
5. Моделі стабілізаційної політики за умов різних режимів регулювання валютних курсів.

Розділ 1. Державне регулювання економіки та прийняття політичних рішень / 2 кр.

Тема 1. Об'єктивна необхідність і теоретичні основи державного втручання у функціонування економіки

1. Економічна система: сутність, атрибути, властивості.
2. Еволюція економічної системи: саморегуляція і державне управління.
3. Економічна політика. Економічні функції держави.

1. Економічна система: сутність, атрибути, властивості

Економічна система - складна, цілеспрямована динамічна система, що здійснює виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ з метою задоволення людських потреб.

Суспільство і природа - середовища економічної системи (рис.1.1).

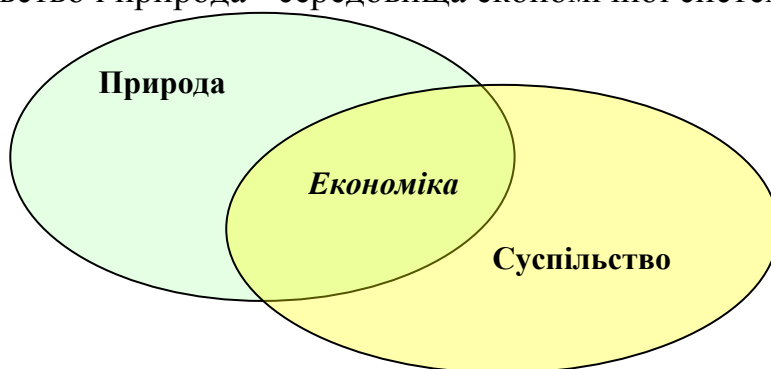

Рисунок.1.1. Економіка як підсистема природи і суспільства.

Економіка є функціональною підсистемою соціальної системи (суспільства), яка призначена для задоволення матеріальних потреб суспільства і використовує з цією метою людські ресурси. З іншого боку, суспільство не ізольоване від природи, людина своєю діяльністю впливає на природне середовище, зокрема, використовуючи його фактори як економічні ресурси.

Як і будь-яка система, економічна система має деякі **невід'ємні ознаки (атрибути)**:

- 1) **виокремленість із середовища**, тобто існування межі між системою та середовищем, яка визначається метою дослідження;
- 2) **наявність структури**.

Структура - стійка впорядкованість елементів системи в просторі та часі, будова системи.

Структурний елемент економічної системи - це найменша її частина, яка в своїй поведінці ще підкоряється законам функціонування системи, що визначаються для даного завдання (людина як споживач, людина як носій робочої сили, підприємство, ринок і т.п. економічні суб'єкти).

Зв'язок - обмеження ступеня свободи елемента системи.

Сукупність елементів може вважатися системою, якщо кожен елемент пов'язаний якнайменш з одним іншим елементом. Існує безліч видів зв'язків, але в даному випадку важливими є зв'язки прямі та зворотні, що утворюють контур управління. Прямі зв'язки передають керуючий сигнал від суб'єкта, що керує до керованого об'єкта. Зворотні зв'язки транслують реакцію об'єкта на здійснений вплив. У системах, що розвиваються та перебувають під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, негативні зворотні зв'язки допомагають зберегти стабільність, незмінність системи, а позитивні забезпечують її мінливість, можуть служити причиною як вдосконалення системи, так і її руйнування.

Різноманіття типів зв'язків між елементами систем породжує різноманіття структур.

Структура економічної системи може розглядатися у трьох аспектах.

По-перше, це розподіл економічних ресурсів між елементами економічної системи (людьми, підприємствами, тобто економічними суб'єктами) - **ресурсна (матеріальна) структура**.

По-друге, це безліч підприємств як організаційних форм поєднання економічних ресурсів для виробництва матеріальних благ (організаційна форма підприємства визначається використовуваними технологіями та метою функціонування підприємства) - **організаційно-технологічна структура**.

По-третє, це безліч економічних суб'єктів і відносин між ними з приводу використання матеріальних ресурсів з метою задоволення потреб суспільства (тобто з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ) - **економічна структура**. Її сутність визначається пануванням певних форм власності, формами поєднання факторів виробництва, характером взаємовідносин між економічними суб'єктами.

3) призначення (мета) системи

Призначення економічної системи - задоволення матеріальних потреб суспільства. Головним елементом і творцем економічної системи є суспільство, яке за допомогою економічної системи досягає своєї мети - задоволення матеріальних потреб. Таким чином, досягнення мети активного елементу системи здійснюється через реалізацію її (системи) призначення.

Суспільство складається з окремих груп, класів, спільнот, що мають власні потреби і інтереси. Досягнення мети суспільства в цілому здійснюється в процесі взаємодії інтересів і цілей економічних суб'єктів та їх груп, що вступають в економічні відносини заради їх (інтересів і цілей) реалізації.

Залежно від того, яким є механізм поєднання економічних цілей суспільства в цілому і окремих його представників, формуються різні типи економічних систем (чистий капіталізм, адміністративно-командна система, змішана економіка, традиційні економічні системи), які, по суті, являють собою лише різновиди ринкової і неринкової організації економіки (системи ринкового і неринкового характеру).

Різні типи економічних систем характеризуються і різними структурами, місцем і роллю керуючої підсистеми (державного апарату);

4) цілісність економічної системи - її внутрішню єдність, яка проявляється у тому, що система в цілому має властивості, які відсутні у простій сумі її елементів. Системні (інтегративні) властивості економічної системи забезпечуються:

- суспільним поділом праці,
- формами кооперації підприємств і кооперації праці всередині кожного з них,
- рухом економічних ресурсів і видами економічної активності, обумовленими структурою потреб суспільства.

Чим глибше розподіл праці, інтенсивніше обмін діяльністю та її результатами в економічній системі, тим більш цілісною вона є, тим ефективніше використовуються економічні ресурси, тим вище ступінь задоволення потреб суспільства. Кількісною характеристикою глибини поділу праці та кооперації в рамках національної економічної системи слугують показники інтенсивності поставок і споживання продукції галузями економіки і окремими підприємствами.

Інтегративні властивості економічної системи вважаються сформованими, якщо темпи економічного зростання перевищують темпи зростання використання економічних ресурсів.

Основні властивості економічних систем.

1). Комунікативність - пов'язаність із зовнішнім середовищем та іншими системами.

Закриті системи не обмінюються енергією, речовиною та інформацією з іншими системами і зовнішнім середовищем; відкриті - обмінюються. У чистому вигляді ані ті, ані інші не зустрічаються. Кожна реальна економічна система характеризується тим або іншим ступенем відкритості. Для національної економічної системи показником комунікативності є ступінь залученості до міжнародного обміну товарами, ресурсами, інформацією, кількісно характеризується величиною зовнішньоторговельного обігу, його частки у ВВП.

2. Адаптивність - здатність системи пристосовуватися до змін параметрів зовнішнього середовища, зберігаючи свою сутність і структуру.

Механізм адаптації має два елементи:

- механізм самоорганізації та
- механізм управління.

У сукупності і взаємодії вони становлять т. зв. адаптер системи.

Механізм самоорганізації забезпечує пасивну адаптацію за рахунок використання властивостей, притаманних самій системі (приклад - механізм ринкового саморегулювання за умов вільної конкуренції). Механізм управління забезпечує активну адаптацію економічної системи і організацію її ефективного функціонування з точки зору цілей, визначених керівним суб'єктом системи (економічна політика в тому чи іншому її варіанті, державне регулювання економіки).

У процесі адаптації працюють механізми стійкості та мінливості. Стійкість забезпечує збереження суті і структури системи. Стійкість системи тим вище,

чим більше елементів вона містить, чим вони різноманітніші, чим більш інтенсивні та різноманітні зв'язки між ними. Відповіддю системи на здійснений вплив часто є актуалізація резервних зв'язків, що сприяє збереженню системи¹. Мінливість проявляється у виникненні нових властивостей, елементів і зв'язків системи, за допомогою яких система зберігається, вже частково змінюючись, але зберігаючи свої найважливіші якості.

Взаємодія стійкості та мінливості здійснюється в процесі розвитку економічної системи. Надмірна стійкість веде до відсутності розвитку, надмірна мінливість - до нестійкості системи і виникнення загрози її руйнування.

3.Розвиток та зростання.

Зростання економічної системи - кількісний аспект динаміки, що виражається в збільшенні числа елементів, зв'язків, розмірів економічної системи, а також показників, що характеризують результати її функціонування (ВВП, ВВП, ЧНП і ін.).

Розвиток економічної системи - це зростання її потенціалу, тобто можливостей задоволення все більшого числа потреб на все більш високому рівні, що знаходить вираз у підвищенні якості життя населення. Зростання потенціалу системи є результатом зростання рівня її організації, якісні зміни, що відбуваються в організації системи, що супроводжуються зниженням рівня ентропії. Вплив середовища або процесу, що відбуваються всередині системи, змушують її ускладнювати організацію і, одночасно, нарощувати інформацію про характер навколишнього середовища і себе саму, свої елементи, їх властивості та зв'язки, тобто розвиватися.

Розвиток системи, як і інші форми її перетворення (трансформації), такі як об'єднання або поділ, може здійснюватися як еволюційним, так і революційним (стрибоподібним) шляхом. Ця обставина відображає існування і взаємодія двох складових механізму розвитку:

- адаптаційного механізму та
- механізму біфуркаційного (порогового, катастрофічного).

Функція адаптаційного механізму полягає у тому, що він утримує систему в рамках визначеного «каналу еволюції», незважаючи на вплив зовнішніх та внутрішніх чинників. Але існує певне критичне значення зовнішнього або внутрішнього впливу, перехід через яке виводить «канал еволюції» на своєрідну «площу», тобто перетин багатьох каналів, що характеризують безліч можливих структур, в рамках яких у майбутньому може розвиватися система (діє механізм біфуркації). Виникає системна криза. Передбачити заздалегідь, яка зі структур реалізується, не можна. Це залежить від безлічі випадковостей.

Системна криза - перехідна стадія розвитку системи, коли життєво важливі параметри наблизилися до гранично допустимих значень, в результаті чого

¹ Зі стійкістю системи пов'язана і так звана системна інерція, яка визначає час, необхідний для переведення системи з одного стану до іншого. Кількісними характеристиками інерційності системи можна вважати часові лаги політичних рішень.

подальше існування системи опиняється під загрозою. Системна криза може призвести до розпаду або руйнуванню системи, якщо вчасно не вжити заходів.

4.Функціональна керованість економічної системи означає, що відповідним вибором вхідного впливу X можна домогтися будь-якого вихідного сигналу $Y_i \in Y$.

Управління - цілеспрямований вплив однієї системи на іншу для зміни її стану або поведінки відповідно до поставленої мети або змін зовнішнього середовища.

Відомо, що системою управління називається організована динамічна система зі зворотним зв'язком, в якій реалізуються причинно-наслідкові зв'язки за допомогою, якнайменше, двох каналів (рис. 1.2).

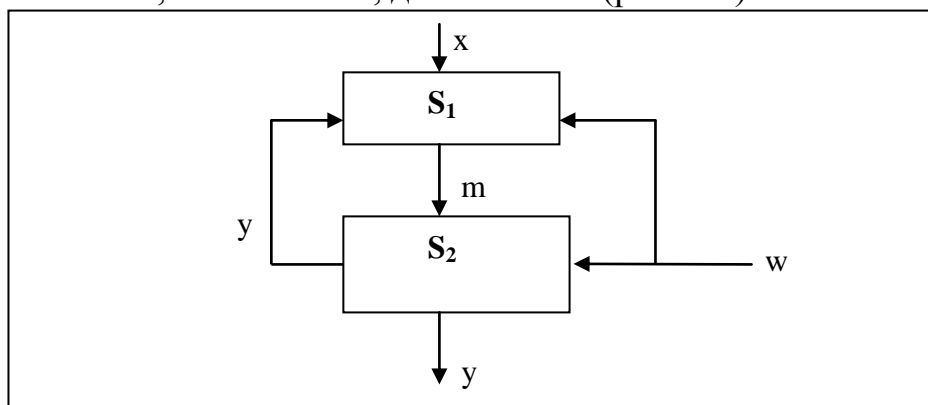

Рисунок. 1.2. Схема системи управління

На рис. 1.2:

x - вхід, що визначає мету функціонування системи управління S ,

S_1 - керуюча система, здійснює керуючий вплив m , що передаються на вхід керованої системи S_2 ;

w - вплив на систему S ;

y - результати роботи системи, що надходять по каналу зворотного зв'язку на вхід S_1 і використовуються для вироблення подальших дій, що управляють.

2.Еволюція економічної системи: саморегуляція і державне управління

Принципи та механізм управління економічною системою визначаються характером самої системи та еволюціонують разом з нею.

Первісний природний поділ праці в межах первісного племені був об'єктивною основою структурування даної людської спільноти, оскільки положення людини визначалося специфікою виконуваних нею функцій, а тому - місцем і роллю в процесі забезпечення виживання племені. За цих умов функції захисту людей, які видобувають матеріальні блага для племені, були покладені на групу воїнів, що складали оточення суб'єкта керування - вождя. Сформувалася однорівнева соціально прозора структура управління соціумом, яка забезпечувала рівну можливість для кожного суб'єкта мати доступ до інформації соціального характеру, зокрема, щодо дій керуючого суб'єкта.

Наслідком трьох етапів всесвітньо-історичного поділу праці стало ускладнення структури суспільства на економічній основі. Зростаюча продуктивність праці викликала все більшу його індивідуалізацію, що відкривало можливість приватного привласнення всього виробленого продукту спочатку якоюсь групою усередині соціуму, зазвичай сім'єю, потім окремими особами. Поява приватної власності означала, з одного боку, юридичне закріплення функціонально-економічної диференціації суспільства і, з іншого, - формування основ диференціації соціально-класової.

Таким чином, з розвитком соціуму поглиблювалося відокремлення економічних суб'єктів, формувалася безліч ринкових зв'язків, розвивалися процеси обміну, зростала майнова і соціальна нерівність. Розвиток цих процесів вимагав розробки правил взаємодії економічних суб'єктів у процесі реалізації ними своїх інтересів, а також механізму, що забезпечує реалізацію цих правил, тобто багаторівневої (ієрархічної) системи управління соціумом - держави. Спочатку економічні суб'єкти делегували державі право контролю реалізації вищезазначених правил, а також право використання насильства, якщо воно було необхідним в процесі контролю. При цьому самі економічні суб'єкти позбувалися витрат, пов'язаних із самостійним захистом права власності.

Даний процес не був синхронним для різних народів. Раніше за все держави виникали у тих районах, де особливо значною була продуктивність землеробства. Так, в середині IV тисячоліття до нашої ери державні утворення виникли в Месопотамії (Шумерські держави, XXVIII-XXIV ст. до н.е.), Єгипті (друга половина IV тис.-VI ст. до н.е.), потім в Персії, Індії, Китаї. З моменту появи в обігу металевих грошей, які несуть на собі знаки правителів, що їх карбували, втручання держави у функціонування економіки набуває рис сформованої системи керуючого впливу.

Спочатку економічні функції держави зводилися до наступних видів діяльності:

- захист приватної власності силовими методами із застосуванням силових структур;
- регулювання відносин між приватними власниками, ними та державою, ними та рабами;
- регулювання зовнішньоекономічних зв'язків (у т.ч. за допомогою грошей).

Таким чином, держава забезпечувала умови для функціонування економічної системи в автоматичному режимі. Системи такого типу, звані системами досконалої конкуренції, характеризуються надзвичайною стійкістю, що забезпечується функціонуванням адаптаційних механізмів. Чим глибше розподіл праці та її спеціалізація, інтенсивніше і різноманітніше зв'язки між господарюючими суб'єктами, тим складніше структура економічної системи, вище ступінь її організованості і внутрішня стійкість.

Очевидно, що абсолютно конкурентні економічні системи належать до таких, що самоорганізуються, а управління ними зводиться до формулювання правил взаємодії сусідніх елементів. Перевагою даного способу управління можна вважати високу стійкість до дефектів, викликаних спотворенням або

відсутністю інформації про інші елементи системи або про вплив навколишнього середовища. У цьому випадку роль керуючого пристрою виконують самі елементи системи, а держава лише визначає правила, виконання яких забезпечить збереження діючої організаційної структури.

З розвитком суспільства, появою у нього нових цілей і цінностей економічна система і суб'єкт управління нею змушені реагувати на все більше число незвичних подразників, формувати нові підструктури і зв'язки між ними.

Так, концентрація і централізація виробництва і ресурсів призвела від досконалої конкуренції до утворення монополістичних структур, що створюють загрозу заорганізованості, тобто виродження системи в результаті втрати автоматизму її функціонування. Керуючий вплив держави в цьому випадку, перш за все, націлений на захист конкуренції та обмеження монополізму шляхом формування правил поведінки монополій, що імітують умови конкурентного середовища.

Крім того, з розвитком економічної системи проявляється новий шар проблем, вирішення яких здатне істотно підвищити ефективність її функціонування. До них відносяться:

- необхідність виробництва благ, які не можуть бути створені в ринковому режимі (так званих «суспільних благ»), оскільки, по-перше, не існує способів виключити для будь-якого члена суспільства можливість користуватися цими благами, а по-друге, неможливо змусити кожного окремого члена суспільства оплатити індивідуальне споживання цих благ зі своєї кишені;

- необхідність створення благ, вироблених в недостатньому з точки зору суспільства обсязі;

- необхідність вирішення проблем, з якими не може впоратися ринок (інфляція, безробіття, утримання непрацездатних, кризи, фінансування фундаментальних досліджень та ін.);

- необхідність вирішення проблем зовнішніх ефектів (екстерналій)².

Ці проблеми вирішуються за допомогою спеціально створених підсистем і механізмів (державного сектора економіки і централізованого бюджетного фінансування різноманітних проектів соціального, наукового та іншого характеру).

Таким чином, сучасна економіка змішаного типу («керована» або «регульована» ринкова економіка) являє собою систему управління зі вбудованим механізмом самоорганізації тієї чи іншої конфігурації, що забезпечує деяку внутрішню стійкість системи.

Функціонування економічних систем більшості сучасних держав є соціально спрямованим, тобто таким, у якому дії керуючого суб'єкта в цілому не суперечать призначенням економічної системи.

3. Економічна політика. Економічні функції держави.

² Коротку довідку щодо сутності зовнішніх ефектів див. у Додатку.

У сформованих економічних системах змішаного типу, характерних для найбільш розвинених країн Заходу, держава виконує наступні основні функції:

а) розробка, прийняття і організація виконання господарського законодавства, що регулює підприємництво, оподаткування, діяльність кредитно-фінансових інститутів та ін.;

б) забезпечення збереження ринкового механізму і умов його нормальної роботи (антимонопольні, антиінфляційні та інші дії, спрямовані на захист конкуренції і збереження ринкових індикаторів, що визначають поведінку економічних суб'єктів);

в) забезпечення виробництва товарів і послуг, які не виробляються в ринковому режимі (суспільних благ), або виробляються в недостатньому обсязі;

г) рішення проблем, з якими не може впоратися ринок (соціальні проблеми, інфляція, безробіття, утримання непрацездатних, кризи, забруднення навколишнього середовища, фінансування фундаментальних досліджень та ін.);

д) придбання товарів і послуг, необхідних для функціонування державного апарату і здійснення інших дій, покликаних забезпечити досягнення цілей, що стоять перед економікою і державою в цілому.

Реалізація цих функцій вимагає вирішення найрізноманітніших завдань, які і є предметом економічної політики держави.

Політика - система відносин між класами, націями та іншими соціальними групами з приводу завоювання, утримання і використання державної влади; участі в справах держави, визначення форм, завдань, змісту її діяльності.

Економічна політика - це розробка і реалізація суб'єктом управління (державою) методів специфічного впливу на об'єкт управління (економічну систему та її підсистеми) з метою досягнення об'єктом певного стану.

Суть її може становити:

- комплекс заходів з досягнення домінантної мети - оптимуму добробуту, вираженого в кількісних макропоказниках і досяжного в даних конкретних умовах;

- прийняття рішень з приводу державних витрат, визначення логіки і критеріїв ефективності урядових дій;

- підготовка урядових рішень і дії, спрямованих на мінімізацію соціальних втрат;

- сукупність державних заходів впливу на економічні процеси, що мають завданням формування економічного порядку;

- процес обміну між суб'єктом і державою, за якого кожен добровільно погоджується обмінювати свою частку витрат з утримання державних служб на послуги, що споживаються суб'єктами спільно.

Економічна політика включає:

а) визначення цілей економічного розвитку і їх ієрархії;

б) формування стратегічних і тактичних завдань, вирішення яких дозволить досягти поставлених цілей;

в) виділення методів та інструментів вирішення завдань;

г) визначення можливих наслідків застосування зазначених інструментів і їх комбінація;

д) нейтралізацію негативних наслідків і підтримку позитивних.

Економічна політика може являти собою більш-менш регулярне і активне втручання держави в економічні процеси. Межі такого втручання повинні бути позначені, їх місце визначається рівнем розвитку економічних зв'язків і прийнятою політико-економічною концепцією.

Мінімально необхідний обсяг втручання держави в економічні процеси визначається потребою у здійсненні тих функцій, без яких економіка країни не може існувати як самостійне утворення. Фактично - це господарські функції держави за умов досконалої конкуренції: захист приватної власності, випуск грошей в обіг, розробка економічного законодавства, що регулює господарське взаємодія економічних суб'єктів і забезпечує утримання і функціонування самого державного апарату. Така інтенсивність державного втручання в господарські процеси характерна для ліберальних систем економічних поглядів, на яких базується політика типу «laissez faire - laisser passer» («нехай все йде, як іде»).

Максимально допустимий ступінь державного втручання в економіку визначається набагато складніше, тільки емпіричним шляхом. Вважається, що держава ефективно регулює економічні процеси, якщо не бере на себе тих функцій, які успішно виконує ринок з його механізмом автоматичного саморегулювання. В іншому випадку ефективність економічного механізму різко зменшується, що проявляється в уповільненні економічного зростання, зниження життєвого рівня населення.

При визначенні меж втручання держави в економічні процеси неминуче виникає **проблема співвідношення цілей держави і призначення економічної системи**. Очевидно, що держава має цілі як економічного, так і неекономічного характеру (військові, політичні та ін.), Їхня реалізація так чи інакше вимагає економічних ресурсів і визначає завдання господарської діяльності. Призначенням ринкової економіки, що формується і функціонує стихійно, є задоволення потреб суспільства за допомогою виробництва благ і послуг, що приносять виробнику максимальну вигоду (правило «невидимої руки» А. Сміта). Якщо цілі держави і призначення економічного механізму, який діє відповідно до об'єктивних законів, суперечать один одному, ефективність функціонування економіки знижується. Якщо ж протиріч немає, держава своїми діями допомагає реалізації призначення господарського механізму.

Співвідношення цілей держави і призначення економічної системи певним чином проявляється і в типології держав. Сучасною інституційною теорією виділяється дві ідеальні моделі держав - контрактна та експлуататорська. Контрактна держава - це держава, яка використовує монополію на насильство тільки у межах повноважень, делегованих їй громадянами, а громадяни розглядають сплату податків не як повинність, а як свій обов'язок. Іншими словами, роль держави обмежується роллю гаранта тих угод, за якими захист

прав власності вигідніше доручити державі. Метою контрактної держави є такий розподіл прав власності, який максимізує сукупний дохід суспільства.

На відміну від контрактної держави експлуататорська використовує монополію на насильство для максимізації власного доходу (податкових надходжень), а точніше - доходу групи, яка контролює державний апарат. Головною метою експлуататорської держави стає досягнення такої «структури власності, яка максимізує ренту правителя», навіть якщо це досягається на шкоду добробуту суспільства в цілому. Крім того, держава не обмежується тими рамками, які відведені їй соціальним контрактом, державний апарат постійно здійснює експансію в усі нові сфери взаємодії людей. Експансія пояснюється прагненням держави збільшити свої доходи і обсяги ресурсів, що проходять через державний бюджет.

Слід зазначити, що діяльність експлуататорської держави не здатна повністю винищити стимули до продуктивної діяльності її громадян за умови, що побори і перерозподіл прав власності мають систематичний і передбачуваний характер. Передбачуваність поборів забезпечує стабільність доходів держави в довгостроковій перспективі, а також дає можливість громадянам планувати свою діяльність, пристосовуючись до обставин.

Визначити модель держави можна, використовуючи деякі емпіричні методи.

Кожна держава, розробляючи економічну політику, змушена враховувати співвідношення сил соціальних груп в суспільстві, переплетення інтересів галузей, регіонів і підприємств, позицію політичних партій і громадських рухів. В основі економічної політики лежить узгоджена концепція, яка відображає системне узагальнення вимог до державної економічної політики.

Залежно від стану економіки, завдань, що стоять перед суспільством, прийнятої концепції економічної політики, втручання держави в економічні процеси може здійснюватися в таких основних формах:

а) макроекономічна стабілізація - одноразові або періодичні дії, що вживаються в екстремальних умовах (повоєнна відбудова економіки, економічні кризи, перехід від одного типу економічної системи до іншого та ін.). До них можна віднести програми стабілізації економіки Західної Європи після Другої світової війни («План Маршалла»), Японії («План Додджа»), стабілізаційні програми в постсоціалістичних державах;

б) державна економічна політика в області окремих актуальних проблем (наприклад, Програма зайнятості в Великобританії 1944 р Програма фінансової стабілізації ФРН 1948 - 49 рр. та ін.);

в) систематичний регулюючий вплив на економічні процеси в напрямку досягнення поставленої мети.

Початок регулярного впливу на економіку пов'язують з процесом первісного нагромадження капіталу, виникненням великого промислового виробництва і необхідністю приведення у відповідність цим процесам системи законодавчого, виконавчого і судового впливу на функціонуюче господарство (XVIII століття). Формами державного регулювання тоді були:

а) законодавче регулювання (наприклад, в Англії XVIII століття - Фабричне законодавство:

Закони про державне кредитування капіталістів;

- Закони про формування та відтворенні робочої сили;
- Закони про регулювання робочого дня і оплати праці;

б) виконавче регулювання в двох видах:

- допоміжне (по відношенню до законодавчого), яке виражалося в контролі за виконанням законодавчих актів і непрямому регулюванні економічних процесів грошового обігу, податків, державних витрат) на основі правових актів;

- самостійне, що полягає в регулюванні функціонування державної власності, забезпеченні потреб державного апарату, управлінні зовнішньоекономічними процесами;

в) судове регулювання - здійснювалося на конституційній основі з використанням цивільних, кримінальних, господарських кодексів. Головна мета його - примусити громадян суворо виконувати закони держави.

Якщо мета впливу задається у вигляді кількісного значення конкретного макроекономічного параметра, то такий вплив можна визначити як державне регулювання економіки.

Додаток

Зовнішні ефекти (екстерналії).

Зовнішні ефекти (ефекти третіх осіб, Externalities, Spillovers) - це ситуації, коли частина вигод або витрат, пов'язаних з виробництвом або споживанням продукту, перекладається на осіб, які не є безпосередньо ні його виробниками, ні споживачами.

Зовнішні ефекти можуть бути як позитивними (позитивні екстерналії), так і негативними (негативні екстерналії).

Негативні зовнішні ефекти (Negative Externalities, External Costs) полягають у тому, що в результаті деяких дій виробників або споживачів продукту «третьім особам» завдається шкода. В процесі виробництва продуктів не всі витрати знаходять відображення в ціні.

Приклади:

1) створення в процесі виробництва промислових відходів і скидання їх у водойми;

2) забруднення повітря промисловими підприємствами та автомобілями;

3) виникнення «озонової діри» в результаті викиду в атмосферу речовин, що містять фреон (відкрита в 1985 р, з 1985 року; підписано кілька міжнародних угод, що забороняють викид зазначених речовин в атмосферу, наприклад, Віденська, Лондонська, Копенгагенська, Кіотський протокол);

4) порушення спокою сусідів учасниками галасливої вечірки.

Позитивні зовнішні ефекти (Positive Externalities, External Benefits) виявляються в отриманні додаткових вигод від блага особами, які його не оплачують.

Приклади:

1) наявність пасіки у одного з садівників корисно сусідам, тому що бджоли запилюють їх рослини;

2) надання середньої і вищої освіти корисне всьому суспільству, тому що забезпечує його стабільність, знижує ризик масових антидержавних виступів.

Питання для самоперевірки

1. Наведіть визначення економічної системи. Поясніть сутність економічної системи як підсистеми природи та суспільства.

2. Охарактеризуйте атрибути економічної системи. Поясніть сутність та взаємозв'язок ресурсної, організаційно-технологічної та економічної структур економічної системи.

3. Розробіть схеми зв'язків між елементами різних типів економічних систем («чистого» капіталізму, адміністративно-командної системи, змішаної економіки). Охарактеризуйте відмінності між вказаними системами з точки зору типів зв'язків між елементами та характеристик ресурсної, організаційно-технологічної та економічної структур. Вкажіть, які типи структур є схожими у різних економічних системах, а які мають відмінності.

4. Охарактеризуйте поняття цілісності економічної системи, вкажіть, за рахунок яких явищ та процесів вона забезпечується та у чому проявляється.

5. Охарактеризуйте взаємозв'язок призначення економічної системи та цілей людей, які функціонують у її елементах. Наведіть приклади взаємного посилення призначення системи і цілей людей та протиріч між ними.

6. Охарактеризуйте поняття комунікативності економічної системи та вкажіть механізми, які її (комунікативність) забезпечують.

7. Визначте поняття адаптивності економічної системи. Охарактеризуйте механізм адаптації та його складові (механізм самоорганізації та механізм управління).

8. Визначте поняття керованості економічної системи. Наведіть та охарактеризуйте найпростішу схему контуру управління економікою.

9. Поверніться до завдання 3 та розробіть схеми управління для різних типів економічних систем.

10. За матеріалами розділу 2 охарактеризуйте історичний розвиток управління економічними процесами у зв'язку з розвитком розподілу праці та спеціалізацією виробництва.

11. Обґрунтуйте необхідність виконання державою первісних економічних функцій у момент їх формування. Визначте причини, за яких на певному етапі розвитку суспільства у структурі адаптаційного механізму механізм управління став набувати більшого значення.

12. Назвіть та охарактеризуйте процеси, розвиток яких призвів до широкого втручання держави у функціонування економіки:

- охарактеризуйте роль концентрації та централізації капіталу та виробництва;
- вкажіть причину наявності благ, які не створюються у ринковому режимі, або створюються у невідповідних кількостях;

- назвіть причину загострення проблем, які не вирішуються ринком («провалів» ринку);
- вкажіть причину, яка актуалізувала проблему екстерна лій.

13. Назвіть та охарактеризуйте основні функції держави у сучасній економіці.

14. Визначте поняття економічної політики, розкрийте його зміст та структуру.

15. Визначте мінімальну та максимальну межі втручання держави в економічні процеси. Обґрунтуйте визначення.

16. Проаналізуйте можливі співвідношення призначення економічної системи та цілей економічної політики. Наведіть приклади.

Рекомендовані джерела інформації

1.Албегова И., Емцов Р. Государственная экономическая политика. - М.: Дело и сервис. 1998.

2.Гурне Б. Державне управління. - К.: Основи, 1993.

3.Лившиц А.Я. Введение в рыночную экономику. - М.: Станкин, 1992.

4.Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки. - К. 1994. 427 с.

5.Перехідна економіка: Підручник/ В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін.; За ред.. В.М.Гейця.-К.: Вища школа, 2003.-591 с.

6.Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие.- М.:Инфра-М, 2004.-416 с.

7.Ковтун О.І. Державне регулювання економіки.:Навч.посібник.-Львів: «Новий Світ-2000», 2006.-432 с.

8.Райзберг Б.А. Кури управления экономикой.-СПб.:Питер, 2003.-528 с.

9.Скрипник А.В. Державне регулювання економіки (податки, бюджет, корупція, вибори). Курс лекцій.-Київ:ЦУЛ, 2002.-296 с.

10.Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки. Схвалена Кабінетом Міністрів України 8 лютого 2017 р. Розпорядження № 142. Режим доступу: [http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/PFM%20Strategy%20presentation.pdf].

11.Україна 2020: стратегія розвитку. Затверджено Президентом України 12 січня 2015 року. Режим доступу:[http://www.nbuvip.gov.ua/images/4/str.pdf]

Тема 2. Державне регулювання в економічній політиці

1.Сутність державного регулювання економіки та його місце в економічній політиці.

2.Механізм державного регулювання економіки.

3.Організаційні форми державного регулювання економіки:

- прогнозування;
- програмування;
- макроекономічне планування.

1. Державне регулювання економіки: сутність та механізм

У загальному випадку під регулюванням розуміють процес управління, що забезпечує необхідні значення параметрів стану об'єкта управління.

Державне регулювання економіки - це форма економічної політики; система заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, здійснюваних правомочними державними установами з метою досягнення встановлених параметрів стану економічної системи, що визначаються цілями її функціонування, станом зовнішнього середовища і самої системи.

При дослідженні системи державного регулювання економіки (ДРЕ) необхідний аналіз її елементів: суб'єктів, об'єктів, цілей, інструментів.

Суб'єктами ДРЕ є носії, виразники та виконавці економічних інтересів.

Носії економічних інтересів - це соціальні групи, що відрізняються один від одного за рядом ознак:

- соціально - економічному становищу (розмір майна, рівень доходів, соціальний статус);
- виду діяльності (професія, кваліфікація, характер діяльності);
- регіону, інше.

Звідси - види інтересів: соціально - економічні, професійні, регіональні і т.п. Інтереси виражаються носіями індивідуально в засобах масової інформації, на мітингах, в проханнях, протестах і посланнях, які направляються в ті чи інші організації та установи.

Виразниками господарських інтересів є об'єднання їх носіїв:

- професійні спілки;
- союзи і асоціації, що об'єднують людей за видом діяльності, інтересів, іншими ознаками (наприклад, союз ветеранів, союз жінок, асоціація приватних підприємців, товариство захисту прав споживачів і т.д.);
- політичні партії.

Виразники економічних інтересів часто мають власні фінансові ресурси, друковані видання, центри зв'язків з громадськістю. Іноді формують чітку внутрішню структуру, входять в контакти з іноземними та міжнародними об'єднаннями аналогічної спрямованості.

Виконавці економічних інтересів - органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а також Національний банк. Вони покликані представляти та реалізовувати інтереси суспільства в цілому, окремих соціальних груп, регіонів. Однак, при наявності відповідних умов, ці структури формують власні комплекси інтересів, що суперечать тим, які зазначені органи покликані відстоювати. Особливу роль у функціонуванні виконавців економічних інтересів відіграє механізм консультування. При органах влади існує інститут радників, часто лобіюють інтереси певної групи або регіону.

Об'єктами ДРЕ є сфери господарської діяльності, галузі, регіони, явища, господарські та соціальні процеси, умови їх здійснення. Як об'єкти ДРЕ можуть виступати: економічне зростання (або стабілізація в умовах економічного спаду); господарський цикл; структура економіки; умови накопичення капіталу; зайнятість; грошовий обіг; платіжний баланс; умови функціонування ринку;

навколишнє середовище та його стан; наука та її фінансування; зовнішньоекономічні зв'язки і т.п. Об'єкти ДРЕ визначають напрямки розробки і реалізації політичних рішень, покликаних забезпечити досягнення певної мети.

2.Механізм державного регулювання економіки.

У теорії регулювання під механізмом розуміється сукупність засобів, важелів і методів досягнення заздалегідь поставлених цілей.

Механізм державного регулювання постає як то, за допомогою чого досягається поставлена державою мета: запобігання (або пом'якшення) економічної кризи, забезпечення повної зайнятості, подолання інфляції і т.д.

З урахуванням поставленої мети (або цілей) відбувається вибір відповідних засобів її (їх) досягнення. Це означає, що механізм регулювання може бути різним за своїм складом, тобто містити різний набір засобів. Тому за допомогою одного механізму як набору засобів можна боротися з безробіттям, іншого - з інфляцією, третього - з циклічним спадом. Різноманіття цілей, які ставить держава, проводячи політику регулювання економіки, вимагає різноманітних засобів їх досягнення.

Цілі ДРЕ визначаються як внутрішніми процесами, що відбуваються в економіці даної країни (ендогенні фактори), так і загальним станом і тенденціями розвитку світової економіки, частиною якої є національне господарство (екзогенні фактори).

У кожен момент часу суспільство ставить перед собою кілька цілей, надаючи їх як своєрідну ієрархічну структуру, - «дерево» цілей, пов'язаних між собою. Зазначені зв'язки можуть бути двох видів. У деяких випадках реалізація одних цілей забезпечує досягнення інших - цілей більш високого порядку. В інших випадках цілі суперечать одна одній.

Ще одним елементом ДРЕ є інструменти, за допомогою яких воно здійснюється. Інструменти ДРЕ діляться на адміністративно - правові (прямого впливу) та економічні (непрямого впливу).

Адміністративно - правові інструменти окреслюють поле діяльності економічних суб'єктів і безпосередньо регулюють їх функціонування.

Правові інструменти - це закони, підзаконні акти, офіційні листи та інші регулятори дозволяє, забороняє, який би і регулюючого впливу. Вони видаються законодавчими та виконавчими органами держави (наприклад, Закон України «Про підприємництво», Кодекс Законів про працю тощо) і реалізуються через форми господарського, кримінального, адміністративного, цивільного права, систему контролю їх виконання та покарання за порушення.

Адміністративні інструменти - це ліцензії, квоти, стандарти, норми, санкції. Вони покликані конкретизувати положення законодавчих актів стосовно різних сфер економічної діяльності та різних типів господарюючих суб'єктів.

Економічні інструменти впливають на економічні процеси опосередковано, через систему мотивів і стимулів, що реалізують господарські

інтереси суб'єктів. До економічних інструментів можна віднести податки, пільги, ставки відсотка, обсяг грошової маси, норматив обов'язкового резервування, норми амортизації, валютні курси і т.і. Їхня дія характеризується досить високим рівнем автоматизму, тому що кожен інструмент має власний механізм впливу на ринкові процеси і явища. Це дозволяє використовувати зазначені інструменти в якості т. з. «вбудованих стабілізаторів», дія яких посилює або пом'якшує застосування інших.

Економічні інструменти вводяться в дію за допомогою адміністративно - правових норм, а в подальшому функціонують вже автоматично. Тому реальні регулюючі заходи держави практично завжди є адміністративно-економічними. Їх застосування вимагає великої роботи з попереднього аналізу ситуації, вибору комбінації інструментів, яка дозволяє досягти поставленої мети, а також дослідження можливих наслідків застосування обраних комбінацій. Вирішення цих завдань здійснюється в процесі прогнозування, програмування і макроекономічного планування.

Державне регулювання економіки здійснюється в певних організаційних формах.

3.Організаційні форми державного регулювання економіки

Організаційні форми ДРЕ, до яких відносяться прогнозування, програмування і макроекономічне планування, є одночасно і рівнями конкретизації економіко-політичних рішень. У межах кожної держави цю роботу виконують відповідні організації та установи, зазвичай підлеглі голові виконавчої влади.

Організаційне оформлення системи державного регулювання економіки розвинених країн пов'язують з виходом на політичну арену видних вчених-економістів. Так, в середині 70-х років ХХ століття представники еліти американської економічної науки В. Леонтьєв, Дж. Гелбрейт та ін. виступили з Маніфестом про державне регулювання економіки. Центральною ланкою Маніфесту є проект створення в рамках апарату президента США Управління національного економічного планування, якому належало виконувати функції, що виходять за межі економічних регуляторів. Управління повинно було займатися збором, обробленням і аналізом всієї економічної інформації, дослідженням довгострокових тенденцій розвитку економіки, розробкою програм, розрахованих на 15-20 років і т.і., тобто займатися прогнозуванням і програмуванням розвитку економіки.

Прогнозування.

Економічний прогноз - система аргументованих наукових уявлень про напрямки розвитку і майбутній стан економіки, окремих її елементів або процесів.

Функції прогнозування:

а) аналіз економічних, соціальних, науково-технічних процесів і тенденцій, об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків, виявлення вузлових проблем господарського розвитку;

б) оцінка розвитку виявлених тенденцій в майбутньому і передбачення нових економічних умов і проблем;

в) виявлення можливих альтернатив розвитку в перспективі, накопичення матеріалу для обґрунтованого вибору тієї чи іншої альтернативи.

Прогноз окреслює області та можливості, в рамках яких можуть бути поставлені реальні цілі і завдання, виявляє проблеми, які можуть стати об'єктом реальної розробки в плані.

Прогноз завжди має варіантний характер на відміну від плану, що відображає специфіку прийнятого господарсько-політичного рішення, який є одноваріантним.

Економічні прогнози можуть бути довгостроковими (на період, що перевищує 10 років), середньостроковими (5-7 років) і короткостроковими (менше 3 років). Однак конкретний часовий горизонт визначається характером досліджуваного об'єкта.

Об'єктами прогнозування найчастіше стають:

- економічні ресурси (їх наявність, споживання, джерела);
- комбінації економічних ресурсів і науково-технічний прогрес;
- діловий цикл і стан кон'юнктури;
- рівень добробуту суспільства і темпи його зростання;
- стан окремих ринків і його динаміка.

Суб'єктами прогнозування найчастіше є науково-дослідні центри та групи, створювані як в рамках окремих держав, так і на міжнаціональному та наднаціональному рівні.

Методи прогнозування поділяються на дві великі групи: формалізовані методи та експертні оцінки.

Формалізовані методи прогнозування зводяться до побудови економічних моделей. Оцінка майбутніх значень економічних змінних найчастіше здійснюється на основі спостережень за їх минулими значеннями. Прогнозування зазвичай базується на дослідженні часових рядів, причому довгострокові прогнози більш якісні, якщо формуються з використанням економічних моделей. Іноді моделювання спрямоване не на прогнозування конкретних економічних параметрів, а на оцінку динаміки кон'юнктурної симптоматики (індикаторів стану економіки, що включають кілька параметрів).

Формалізовані методи прогнозування дають досить точні результати в тому випадку, якщо вихідні статистичні дані якісні, повно описують стан об'єкта і зовнішнього середовища. Однак ці методи не можуть врахувати зміни соціально-політичного характеру, що виникають несподівано, процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, геополітичні проблеми, що впливають на стан і динаміку економіки. Щоб прогноз став більш точним, застосовуються методи експертних оцінок.

Процес експертного прогнозування включає кілька етапів, на кожному з яких формуються і узагальнюються думки незалежних експертів з приводу ймовірності тієї чи іншої події. В рамках експертного прогнозування виділяються:

- сценарні прогнози на період до 50 років, які оцінюють варіанти розвитку економіки, окремих проблем і ринків (наприклад, доповідь групи експертів ООН на чолі з В. Леонтьєвим «Майбутнє світової економіки», що представлений у 1977 р. і аналізує розвиток 15 регіональних блоків за 269 змінними до 2000 року);

- глобальні прогнози на період до 100 років (стосуються, перш за все, геополітичних, екологічних, демографічних проблем, процесів урбанізації та ін.).

В експертному прогнозуванні часто використовуються і формалізовані методи, які допомагають досягти певного ступеня точності прогнозу за окремими показниками.

Підготовка прогнозу створює основу для розробки програми державного регулювання економіки.

Програмування.

Процес розробки програми включає чотири основні етапи:

- 1) формування цільової функції економічної політики, тобто визначення черговості цілей і бажаних рівнів їх параметрів, інструментів і ринкових змінних;

- 2) формування пакету варіантів економічної політики, що забезпечують досягнення цілей програми;

- 3) виявлення ресурсного забезпечення всіх варіантів, складання їх бюджетів, визначення системи контролю реалізації програм;

- 4) формування критерію, що дозволяє вибрати оптимальний варіант програми, а також вибір цього варіанту. Зазвичай програма передбачає зворотний зв'язок і можливість коригування при зміні умов її реалізації. Для цього на четвертому етапі розробляються і резервні варіанти регулювання.

Об'єктами програмування можуть бути економіка в цілому, галузі, регіони, соціальна сфера та її проблеми, наукові дослідження, процеси, міжнародні зв'язки та ін.

Залежно від об'єкта програмування виділяються:

- локальні цільові програми (наприклад: Програма розвитку енергетики півдня Франції);

- комплексні, що зачіпають багато сторін життєдіяльності певного об'єкта (наприклад, Програма господарського розвитку півдня Італії, План Маршалла для Західної Європи і ін.).

Суб'єктами програмування є державні установи, відповідальні за складання програм, їх реалізацію та контроль над виконавцями (наприклад, Міністерство економіки). Суб'єктами програмування визначається також об'єкт, терміни і вид програми.

З точки зору термінів реалізації можна виділити програми довгострокові (на період понад 7 років), середньострокові (зазвичай, п'ятирічні, мають ковзний характер, тобто після одного року реалізації складається програма на наступні п'ять років, а при необхідності вносяться корективи); короткострокові (менше 3 років).

Завдання, для вирішення якого складається програма, визначає і її вигляд. В економіці поширені як звичайні, так і надзвичайні програми, які розробляються в критичних ситуаціях і частіше є короткостроковими.

Розроблені програми конкретизуються в планах економічного і соціального розвитку.

Макроекономічне планування.

Макроекономічне планування - це координація дій економічних суб'єктів, що здійснюється державними інститутами.

Сутність планування зводиться до визначення обсягу і структури кінцевого продукту шляхом свідомого розподілу економічних ресурсів між альтернативними областями використання.

У різні часи в різних країнах використовувалися чотири типи макроекономічного планування.

1). Директивне планування. План розробляється власником економічних ресурсів - державою, втілює державну стратегію та пріоритети в розподілі витрат і доходів, складається часто в натурально-речових показниках, за якими контролюється його виконання.

Виконання плану є обов'язковим для всіх економічних суб'єктів (в цьому виявляється його директивний характер), причому забезпечується воно частіше адміністративними засобами іноді із застосуванням економічних стимулів і санкцій.

Застосовуючи директивну форму планування, держава прагне виключити рішення будь яких проблем з використанням ринкового механізму, намагається винести на макрорівень усі рішення аж до мікроекономічних. Це знижує ефективність функціонування економічної системи, робить її менш стійкою.

Директивна форма планування виправдовує себе тільки в екстремальних умовах, коли для досягнення певної мети необхідно мобілізувати всі ресурси суспільства (глобальні катастрофи, стихійні лиха, збройні конфлікти).

2). Індирективне планування. Як і в першому випадку, здійснюється державою як власником економічних ресурсів. Але для реалізації планів використовуються не стільки адміністративні, скільки економічні важелі (відсоток, ціни, податки, валютні курси). Економічний характер мають і санкції за невиконання планових показників. Господарські одиниці мають деяку свободу дій у рамках планового завдання. До індирективної форми планування можна віднести систему господарського розрахунку в колишньому СРСР.

3). Регулятивне планування здійснюється на основі різноманіття форм власності, за наявності ринкового сектора економіки.

До цілей планування відносяться не тільки визначення напрямків використання державних ресурсів, узгодження дій економічних суб'єктів в рамках державного сектора, але і виявлення пріоритетів функціонування недержавних підприємств. Активний вплив на приватний сектор здійснюється за допомогою економічних регуляторів (частіше фінансово-кредитних), застосовуючи які, держава прагне змусити автономно діючі економічні одиниці розвиватися у потрібному напрямку. План і ринок у цьому випадку мають

однакову значимість, але вирішують різні завдання, при необхідності компенсуючи недоліки один одного.

Така форма планування найбільш поширена в економічно розвинених країнах і забезпечує максимальну ефективність функціонування економічної системи за нормальних соціально-політичних умов.

4). Індикативне планування. Застосовується в економічних системах змішаного типу на базі різноманіття рівноправних форм власності. Планові документи містять лише загальні контури державного прогнозу щодо бажаного напрямку розвитку економіки, а також загальні обсяги державних витрат і інвестицій. Завдання цих планів - координація використання ресурсів суспільства. При цьому рішення приватного сектора не диктуються державою у директивній формі, а лише рекомендуються. Але сам факт оприлюднення прогнозу макроекономічних показників - це спосіб формування економічного середовища, що впливає на рішення автономних господарських одиниць.

Здійснюючи індикативне планування, держава визначає підлегле становище плану по відношенню до ринку.

Вибір тієї чи іншої форми планування визначається конкретними умовами кожної країни і принципами державного регулювання, що лежать в основі вироблення економічної політики даної держави.

Питання для самоперевірки

1. Сформулюйте поняття державного регулювання економіки, а також визначте його специфіку як форми економічної політики держави

2. Охарактеризуйте суб'єктів державного регулювання економіки. Наведіть типи суб'єктів ДРЕ та вкажіть роль кожного типу у визначенні економічної політики держави.

3. Охарактеризуйте відомі вам об'єкти державного регулювання економіки.

4. Сформулюйте поняття мети державного регулювання економіки. Пригадайте варіанти взаємодії мети державного втручання в економічні процеси та призначення економічної системи. Наведіть приклади цілей різних рівнів та визначте зв'язок між ними.

5. Охарактеризуйте адміністративно-правові інструменти державного регулювання економіки. Наведіть приклади.

6. Охарактеризуйте економічні інструменти державного регулювання економіки. Наведіть приклади. Поясніть зв'язок між економічними та адміністративно-правовими інструментами державного регулювання економіки.

7. Наведіть відомі вам організаційні форми державного регулювання економіки. Встановіть, за яких умов використовується кожна з вказаних форм.

8. Визначте сутність прогнозування у державному регулюванні економіки. Охарактеризуйте функції прогнозування та види прогнозів.

9. Визначте сутність програмування та покажіть його зв'язок з прогнозуванням.

10. Охарактеризуйте основні етапи програмування.

11. Визначте сутність макроекономічного планування та покажіть його зв'язок з прогнозуванням та програмуванням.

12. Охарактеризуйте типи макроекономічного планування. Вкажіть, у яких типах економічних систем кожен з типів є найбільш використовуваним та зазначте причини цього.

Рекомендовані джерела інформації

1.Албегова И., Емцов Р. Государственная экономическая политика. - М.: Дело и сервис. 1998.

2.Гурне Б. Державне управління. - К.: Основи, 1993.

3.Лившиц А.Я. Введение в рыночную экономику. - М.: Станкин, 1992.

4.Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки. - К. 1994. 427 с.

5.Перехідна економіка: Підручник/ В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін.; За ред.. В.М.Гейця.-К.: Вища школа, 2003.-591 с.

6.Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие.- М.:Инфра-М, 2004.-416 с.

7.Ковтун О.І. Державне регулювання економіки.:Навч.посібник.-Львів: «Новий Світ-2000», 2006.-432 с.

8.Райзберг Б.А. Кури управления экономикой.-СПб.:Питер, 2003.-528 с.

9.Скрипник А.В. Державне регулювання економіки (податки, бюджет, корупція, вибори). Курс лекцій.-Київ:ЦУЛ, 2002.-296 с.

10.Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки. Схвалена Кабінетом Міністрів України 8 лютого 2017 р.

Розпорядження № 142. Режим доступу:

[<http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/PFM%20Strategy%20presentation.pdf>].

11.Україна 2020: стратегія розвитку. Затверджено Президентом України 12 січня 2015 року. Режим доступу:[<http://www.nbuviap.gov.ua/images/4/str.pdf>]

Тема 3. Моделі прийняття політичних рішень

1.Цілі економічної політики. Цільова функція державного регулювання

2.Процес та моделі прийняття політичних рішень.

3.Економічна політика та фактор часу. Лагова структура політичних рішень. Економіко-політичний цикл та його структура.

1.Цілі та інструменти економічної політики.

Цільова функція державного регулювання

Для того щоб виробити вірну економічну політику, необхідно чітко уявляти собі її цілі, а також мати у своєму розпорядженні достатню кількість дієвих інструментів.

Припустимо, що цілі економічної політики відомі і визначені бажані рівні оціночних показників. Необхідно визначити можливість досягнення поставлених цілей в результаті застосування наявних інструментів.

Для вирішення цього завдання будується цільова функція - формальне відображення цілей, ринкових чинників, що впливають на параметри кожної мети, а також інструментів економічної політики.

Нехай цільова функція складається з k цілей (Y - вектор цілей):

$$y_i \ (i = 1, 2, \dots k).$$

Відомі s інструментів економічної політики (X - вектор інструментів)

$$x_j \ (j = 1, 2, \dots s),$$

а також n ринкових факторів або детермінант (Z - вектор детермінант)

$$z_m \ (m = 1, 2, \dots n).$$

Тоді цільова функція виглядає так:

$$y_i = f(x_1, x_2, \dots, x_s; z_1, z_2, \dots, z_n) \text{ або } Y = f(X, Z).$$

i являє собою функцію $(s + n)$ змінних.

У процесі реалізації економічної політики інструменти впливають на ринкові фактори, які, своєю чергою, визначають зміни в економічних процесах, що сприяють або перешкоджають досягненню мети. Тобто ринкові фактори в комплексі являють собою своєрідний передавальний пристрій, механізм впливу інструменту на параметри цілі.

Метою економічної політики може бути визначений обсяг ВВП, заданий темп його зростання, темп інфляції, рівень життя населення і т.п.

Інструментом може стати все те, за допомогою чого мета може бути досягнута: грошова емісія, зміна податкових ставок, державні інвестиції, відсоток за кредит, розмір дефіциту державного бюджету та державного боргу та ін.

Застосування кожного інструменту характеризується певною ефективністю.

Ефективність інструменту - це ступінь його впливу на певний параметр цілі, а також час досягнення потрібного ефекту, тобто швидкодія.

У якості ринкових змінних можуть виступати: швидкість обігу грошової одиниці, очікування споживачів і виробників з приводу різних змін господарської ситуації, схильність населення споживати або зберігати певні частки доходу, обсяги споживання і заощаджень та ін.

Фактично жоден інструмент не може впливати на мету безпосередньо; вони діють через ринкові змінні. Ступінь впливу інструменту (x_j) на зміну цільового параметра (y_i) характеризується величиною мультиплікатора

$$My_{ix_j} = \frac{\partial y_i}{\partial x_j},$$

де ∂y_i - зміна величини параметра мети;

∂x_j - зміна значення чинного інструменту, що викликає зміну параметра мети.

Система мультиплікаторів впливу комплексу інструментів на сукупність цілей утворює своєрідний макроекономічний процесор, що характеризує ефективність державного впливу на економіку. З огляду на це, державне регулювання економіки можна уявити як процес впливу на параметри цілей за допомогою інструментів через систему мультиплікаторів.

Ефективна економічна політика можлива лише за умови виконання нерівності Тінбергена:

$$k \leq s,$$

тобто кількість цілей економічної політики (k) не повинна перевищувати кількість інструментів (s). Іншими словами, держава на повинен брати на себе те, що не в змозі зробити.

У процесі прийняття і реалізації політичних рішень в області економіки важливо не допустити, щоб різні інструменти, взаємодіючи, знижували ефективність один одного. Але особливо важливо правильно побудувати цільову функцію.

Основне питання, що виникає при формуванні цільової функції економічної політики, полягає в тому, як співвіднести цілі за ступенем їх важливості (ранжувати), а також як забезпечити підпорядкованість сформульованих цілей і уникнути їх взаємної суперечливості, тобто сформувати «дерево» цілей?

«Дерево» цілей (або їх ієрархія) включає позиції різних рівнів. Це цілі:

- вищі, що визначають загальну спрямованість розвитку суспільства,
- стратегічні, досягнення яких забезпечує реалізацію вищих в довгостроковій перспективі,
- тактичні, що виникають і реалізуються в конкретних ситуаціях і, у свою чергу, забезпечують досягнення стратегічних цілей.

Вищою метою будь-якої політико-економічної системи є забезпечення державного суверенітету, економічна і соціальна стабільність, зміцнення існуючого ладу і адаптація його до умов, що змінюються. Решта цілей пов'язані з об'єктами економічної політики, формуються, виходячи з умов її реалізації, і можуть мінятися місцями в ієрархії. «Дерево цілей», характерне для перехідних економічних систем колишніх соціалістичних країн (і для України, зокрема) зображено на рис. 2.1. Очевидно, що в цій ієрархії кожна мета нижнього рівня, будучи досягнута, забезпечує реалізацію мети вищого рівня. Тактичні цілі, хоч і є загальними для всіх країн з перехідною економікою, характеризують можливі напрямки формування економічної системи ринкового типу. Кращим є ті з них, які дозволяють вирішити найбільш значущі проблеми національної економіки

тієї чи іншої держави. Відповідно обираються і локальні цілі або їхні комбінації.

З розвитком економічної системи керуючий суб'єкт змінює як принциповий підхід до формування системи цілей економічної політики, так і кількість, і масштаб цільових показників.

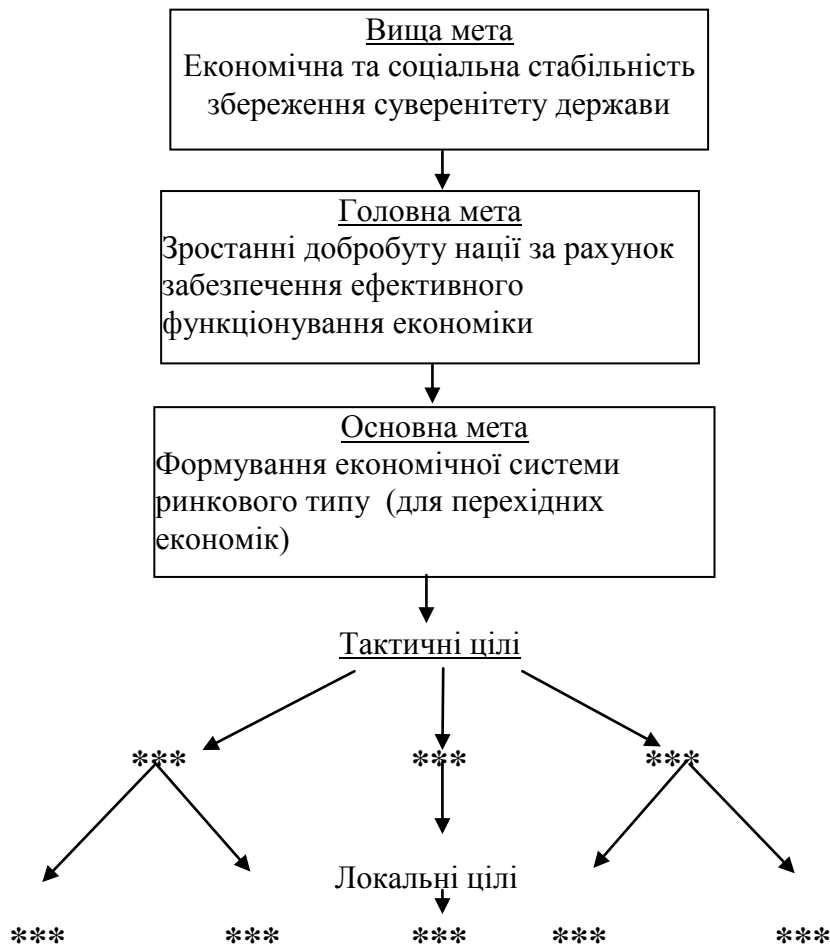

Рисунок 3.1 – «Дерево» цілей перехідної економіки

В економічно розвинених країнах розмірність цільової функції неухильно скорочується, а масштаб цільових параметрів зростає. Так, Я. Тінберген у роботах 50-х років вважав за необхідне ввести в цільову функцію вісім елементів:

- обсяг державних витрат;
- рівень зайнятості;
- індикатор розподілу доходів (MPC, MPS);
- обсяг сукупного попиту;
- рівень виробництва;
- сальдо платіжного балансу³.

Але вже в 70-і роки в реальних цільових функціях залишилося всього чотири складових:

³ Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy. – Amsterdam, 1955.

- повна зайнятість (кон'юнктурна безробіття = 0);
- стабільність цін;
- відсутність некерованих дефіцитів платіжного балансу;
- сталий економічний розвиток (зростання ступеня задоволення потреб суспільства, підвищення якості життя)⁴.

В даний час уряди багатьох розвинених країн ставлять перед собою два стратегічних завдання:

- досягнення нової якості економічного зростання;
- боротьба з некерованою інфляцією.

Така еволюція розмірності цільової функції є закономірною, тому що за умов ефективно працюючої внутрішньо стійкої економічної системи держава бере на себе тільки забезпечення умов нормального функціонування господарства, вирішує лише ті проблеми, з якими не може впоратися ринок (порівняймо зі щорічними «битвами за врожай» в СРСР і на пострадянському просторі). Скорочення кількості цілей і їх укрупнення робить втручання держави в економічні процеси більш ефективним, але й відповідальність перед суспільством за його результати зростає.

Зміна розмірності цільової функції не усуває, однак, головної мети державної економічної політики - забезпечення суспільного добробуту. Дана мета збігається з призначенням економічної системи, яке полягає в задоволенні матеріальних потреб суспільства. Тому функція добробуту суспільства є найбільш поширеним різновидом цільових функцій економічної політики.

У найзагальнішому вигляді функцію суспільного добробуту можна уявити як зростаючу функцію добробуту (корисності) всіх членів суспільства:

$$W = f(u_1, u_2, \dots, u_i, \dots, u_n),$$

Де u_i - рівень корисності, забезпечений i -му члену суспільства;

$$\frac{\partial W}{\partial u_i} > 0, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad \text{тобто зростання корисності, забезпеченої } i\text{-му члену}$$

суспільства призводить до підвищення добробуту всього суспільства.

При побудові функції добробуту для конкретних економічних умов необхідно визначити:

1) як пов'язані показники індивідуального добробуту окремих громадян і показник добробуту суспільства (тобто який вид має функція);

2) як впливає ступінь диференціації добробуту членів суспільства на рівень суспільного багатства?

Різноманітність відповідей на поставлені запитання визначило і різноманітність функцій добробуту суспільства.

Функція добробуту Бентама.

Будується, виходячи з уявлення про те, що багатство суспільства - це сума багатств його членів. Тому зростання суспільного добробуту можливе лише в тому випадку, якщо багатшими стають все. При цьому рівномірність

⁴ Barret N. The Theory of Macroeconomic Policy. – Englewood Cliffs (N.Y.), 1972.

або нерівномірність розподілу благ у суспільстві на загальний рівень добробуту не впливає, як і процеси перерозподілу багатства.

Функція добробуту Бентама має вигляд:

$$W = \sum_{i=1}^n u_i,$$

де u_i – добробут i -го індивіда (корисність споживаних ним благ).

Графічна інтерпретація функції наводиться на рис.3.2 для рівнів суспільного добробуту W_1, W_2, W_3 .

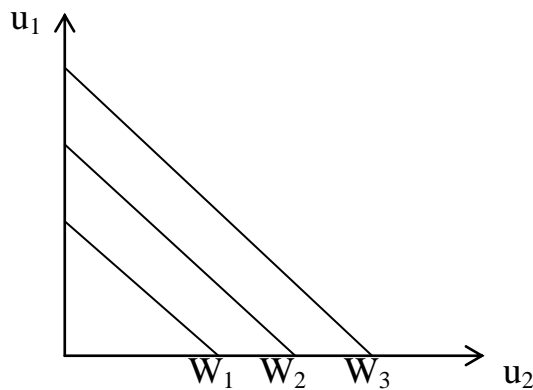

Рисунок. 3.2 – Графік функції добробуту Бентама

Функція добробуту Неша.

При побудові цієї функції самостійно діючим фактором стає диференціація доходів (добробуту) населення, а перерозподільчі процеси впливають на загальний рівень багатства.

Функція Неша має вигляд:

$$W = \prod_{i=1}^n u_i.$$

Графік функції для двох індивідів або соціальних груп представлений на рис. 3.3.

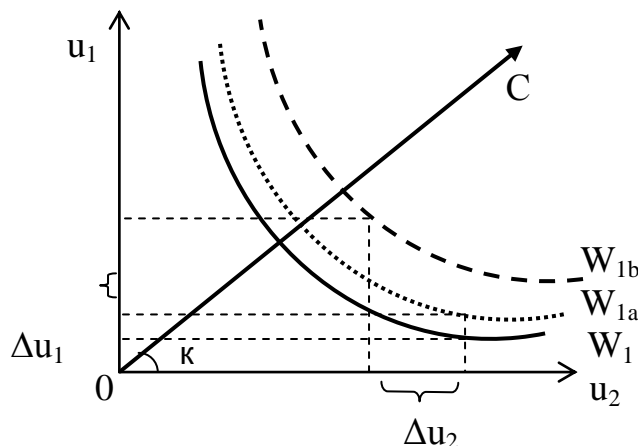

Рисунок. 3.3 – Графік функції добробуту Неша

Відповідно до неї при незмінному рівні суспільного добробуту зростання багатства одних членів суспільства супроводжується збіднінням інших (наприклад, зростання u_2 при загальному рівні добробуту W_1 викликає зниження u_1). Якщо спочатку $u_2 > u_1$, то зростання u_2 на Δu_2 призводить до зниження u_1 на Δu_1 , причому $\Delta u_1 < \Delta u_2$. Таким чином, **рівень суспільного добробуту не змінюється лише тоді, коли зростання багатства забезпечених індивідів супроводжується зниженням рівня життя бідних на меншу величину**. Крім того, приріст добробуту багатих на Δu_2 при незмінному u_1 призводить до зростання суспільного багатства меншому (перехід на W_1a), ніж такий же за величиною приріст добробуту бідних (перехід на W_1b) при незмінному u_2 . Таким чином, відповідно до функції Неша, зниження майнової диференціації в суспільстві веде до зростання суспільного добробуту. При відносно рівномірному розподілі доходів в околицях променя ОС, приріст багатства кожного з індивідуумів вносить в загальне зростання добробуту такий же внесок, як і приріст багатства іншого.

Функція добробуту Роулза.

Відображає націленість економічної політики на радикальну боротьбу з бідністю, тому що відповідно до неї суспільний добробут зростає тільки в тому випадку, якщо підвищується рівень життя найбідніших верств населення.

Ця функція має вигляд:

$$W = \min \{u_1, u_2, \dots, u_n\},$$

графік представлено на рис.3.4.

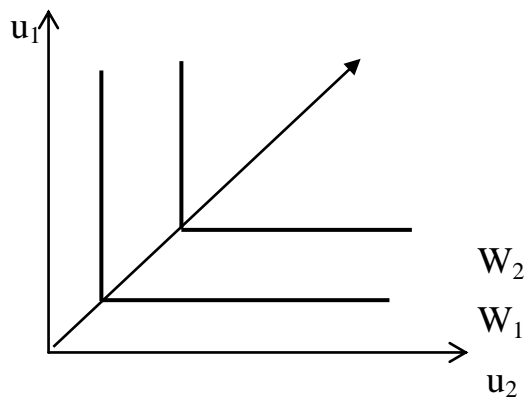

Рисунок 3.4 – Графік функції добробуту Роулза

Функція добробуту Ніцше⁵.

Є антиподом функції Роулза. У відповідності до неї суспільний добробут зростає тільки при підвищенні життєвого рівня найбагатших, найбільш економічно активних членів суспільства.

Вид функції:

$$W = \max \{u_1, u_2, \dots, u_n\}.$$

⁵ Фрідріх Ніцше (1844-1900) - німецький філософ, один із засновників «філософії життя». Вважав, що людиною майбутнього, повинен стати «надлюдина».

Графік функції – на рис. 3.5.

З аналізу різних функцій добробуту можна зробити висновок, що вибір критерію добробуту тісно пов'язаний з уявою про справедливість розподілу в суспільстві і відображає погляди різних соціальних верств і груп.

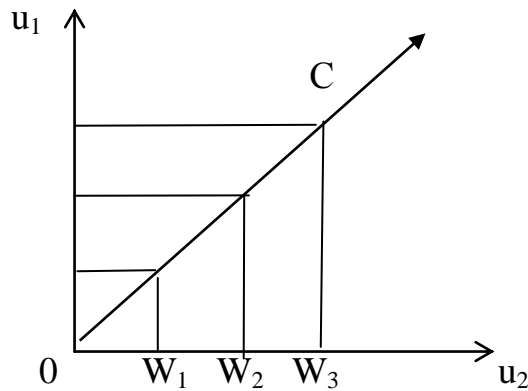

Рисунок 3.5 – Графік функції добробуту Ніцше

У кожного члена суспільства і соціальної групи своє розуміння справедливості, але проблема полягає у тому, щоб вибрати принцип розподілу, що визнається справедливим всім суспільством. Саме узгодження економічних інтересів різних верств суспільства є центральним моментом в процесі прийняття політичних рішень в області економіки.

2.Процес та моделі прийняття політичних рішень.

На практиці узгодження економічних інтересів різних верств суспільства являє собою складну проблему, перш за все, через нетранзитивність суспільних переваг.

Транзитивність - це впорядкованість, можливість розташувати деякі об'єкти в порядку зміни певного параметра. Вище зазначалося, що різні групи населення по-різному уявляють собі критерій добробуту суспільства, і їх уявлення не можна впорядкувати відповідно до зміни деякого параметра.

Наприклад, індивіди А, В і С оцінюють прийнятність критеріїв добробуту суспільства (X, Y, Z), намагаючись розташувати їх за ступенем бажаності. В результаті формується наступна таблиця:

Таблиця 3.1 - Нетранзитивність суспільних переваг

Ступінь бажаності	Індивіди (соціальні групи)		
	А	В	С
Максимальна	X	Z	Y
Середня	Y	X	Z
Мінімальна	Z	Y	X

Якщо результати оцінки розглядаються парами, то виявляється, що більшість віддає перевагу критерію X перед критерієм Y, критерію Y перед критерієм Z, а критерію Z перед критерієм X. Саме ця ситуація називається

нетранзитивністю переваг, оскільки індивідууми (або соціальні групи) А, В і С (або суспільство в цілому) не можуть вибрати кращий для **всіх** варіант. Якщо процес вибору може тривати нескінченно, він зациклюється. Така ситуація називається **парадоксом голосування або парадоксом Кондорсе**.

Однак на практиці процес суспільного вибору здійснюється в деяких часових рамках і часто залежить від того, в якій послідовності варіанти Х, Y і Z ставилися на голосування. Послідовність же постановки на голосування пар варіантів визначається інтересами керуючого суб'єкта, який організує і проводить голосування. Таким чином, можна маніпулювати суспільними уподобаннями, змінюючи черговість постановки їх на голосування. **Сконструювати же критерій суспільного добробуту з сукупності індивідуальних переваг так, щоб виключити можливість маніпулювання громадською думкою, - неможливо. У цьому полягає принцип неможливості колективного вибору Ерроу.**

Оскільки труднощі, що виникають при побудові функції суспільного добробуту, пов'язані з нерозв'язністю проблеми організації розподілу, справедливого з точки зору всіх членів суспільства, виникла ідея знайти такий критерій суспільного добробуту, яка не торкався б особливостей розподілу благ між індивідуумами. Такий критерій був запропонований В.Парето. Відповідно до нього **певна подія покращує стан економіки, якщо в результаті її здійснення зростає добробут хоча б одного члена суспільства без зниження добробуту інших**. Іншими словами, стан економіки вважається оптимальним (ефективним) за Парето, якщо ніякі зміни у виробництві або розподілі не в змозі підвищити добробут хоча б одного члена суспільства, не знизивши рівня добробуту іншого.

Критерій Парето використовується в процесі прийняття політичних рішень з використанням демократичної процедури.

Розглянемо як приклад пошук найкращого політичного рішення з питання суспільної значимості, скажімо, зростання добробуту. Припустимо, що в суспільстві існують дві соціальні групи А і В, що мають своїх представників у парламенті (Рис.3.6). Обидві зацікавлені у максимально можливому зростанні свого добробуту. Але жодне парламентське угруповання не має переважної більшості, тому їм необхідно знайти рішення, яке влаштовує всіх, не завдавши при цьому шкоди одна одній.

На рис.3.6 крива ТТ'- крива соціальних можливостей суспільства, що відображає обмеженість всіх видів ресурсів і їх повне використання для задоволення потреб суспільства (аналог кривої трансформації). На осях А і В показані рівні добробуту соціальних груп А і В, а також дії відповідних парламентських угруповань.

Припустимо, що початковий рівень добробуту соціальних груп А і В характеризується точкою С з координатами (W_{A0}, W_{B0}). Тоді область CSS'- це зона допустимих політичних рішень з точки зору Парето, оскільки поза цією зоною (в областях $WAoTSC$ або $WBoT'S'C$) поліпшення становища однієї групи відбувається лише за рахунок погіршення становища іншої. Дуга SS'- це сукупність точок, звана множиною Парето. Завдання полягає в тому, щоб

вибрати на дузі SS' точку, що характеризує найкраще для обох груп політичне рішення.

Припустимо, парламентська фракція А обіцяла своїм виборцям забезпечити рівень добробуту W_A^{\max} , а фракція В - своїм виборцям - W_B^{\max} . Тоді множина Парето стискається до дуги NN', а область допустимих рішень - до SKNN'L. З'являються небажані зони KSN і LN'S', у яких поліпшення показників для одних означає погіршення для інших. Точка D при цьому стає так званою «точкою загрози».

Для кожної фракції важливо не тільки виконати передвиборні обіцянки, а й перевиконати їх. Тому фракція А прагнучим потрапити в область (W_A^{\max} N'T), або на дугу N'T, а фракція В - в область (W_B^{\max} NT'), або на дугу NT'. Однак у кожному випадку буде наноситися шкода партнеру. Винятком є лише дуга NN' (множина перемовин), у межах якої кожна фракція може перевиконати свої обіцянки виборцям, дозволивши зробити це й іншій фракції. Зазвичай потрапити у множину перемовин (або в область DNN') поодиноці фракції не можуть і змушені домовлятися між собою про взаємні поступки.

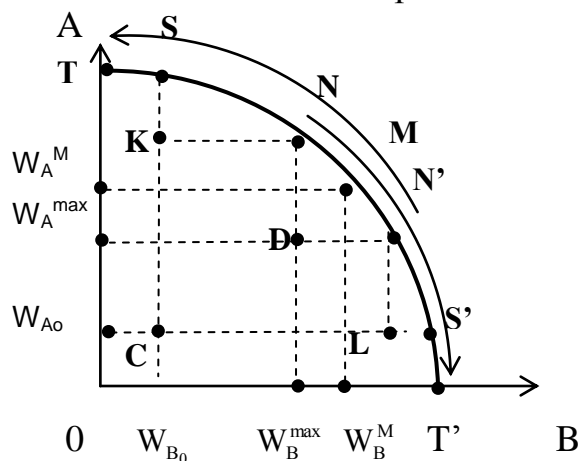

Рисунок 3.6 – Модель процесу прийняття політичного рішення, оптимального за Парето

Оптимальним для суспільства вважається результат, за якого максимальним є перевищення кожною фракцією отриманих показників тих, які могли б бути отримані без вступу в коаліцію, самостійно. На рис.3.6 - це точка М, яка називається точкою Неша. У цій точці досягається

$$\max (W_A^M - W_A^{\max}) \cdot (W_B^M - W_B^{\max}),$$

тобто максимум добутку відхилень отриманих результатів (W_A^M і W_B^M) від тих, які могли б бути досягнуті фракціями самостійно (W_A^{\max} і W_B^{\max}).

Застосування критерію Парето, що не допускає нанесення збитку, робить систему прийняття рішень демократичним шляхом досить жорсткою. Автоматично відсікаються рішення, проти яких виступив хоча б один парламентарій. Але, з іншого боку, якщо хоча б один учасник політичного процесу проголосував «за», а решта утрималися, то рішення автоматично приймається. Тобто проходять проекти, що приносять комусь користь і нікому

не завдають шкоди, що обіцяють часткові вигоди і виключають будь-які втрати. У політичній практиці це - помірно одностайність.

Однак найчастіше з політичних питань існують розбіжності і тоді рішення приймаються на основі більш гнучкого критерію, що краще поєднується з механізмом парламентської демократії. Це - критерій Калдора-Хікса.

Відповідно до нього, до рішень, що задовольняють критерію Парето, можуть бути додані і інші, прийняті більшістю голосів при полярній розбіжності думок. Але це повинні бути рішення, що забезпечують переможній більшості такі розміри виграшу, які дозволяють компенсувати збитки тому, хто програв (меншості) і все одно залишаться суттєвими.

Ухвалення рішення відповідно до критерію Калдора-Хікса завжди має супроводжуватися регулюючими заходами уряду, в результаті здійснення яких меншість отримає компенсацію втрат. Якщо така практика поширена, мова може йти про систему державного регулювання економічних процесів.

Важливим фактором забезпечення ефективності розробки, прийняття і реалізації політичних рішень в області економіки є урахування інерційності економічної системи і, отже, існування запізнення її відгуку на регулюючий вплив керуючого суб'єкта.

3. Економічна політика та фактор часу. Лагова структура політичних рішень. Економіко-політичний цикл та його структура.

Кожен інструмент економічної політики, як вже зазначалося, має певну ефективність і характеризується швидкодією.

Відмінності в рівнях швидкодії інструментів економічної політики пояснюються особливостями механізму реалізації кожного, що формують так звану лагову структуру економічної політики.

Лаг - розрив у часі між двома явищами або процесами, що знаходяться в причинно-наслідкового зв'язку. Що стосується економічної політики – це проміжок часу, що розділяє момент застосування інструменту економічної політики і момент зміни параметра мети.

В економічній політиці розрізняють, принаймні, п'ять основних видів лагів.

Лаг визнання - проміжок часу між виникненням проблеми і усвідомленням політиками факту її існування. Розмір цього лагу залежить від стану економічної науки, схильності політиків враховувати її висновки або рекомендації, а також від ступеня такого урахування.

Лаг рішення - проміжок часу між визнанням наявності проблеми і прийняттям рішення про запуск тих чи інших інструментів її вирішення. Розмір лагу визначається особливостями механізму прийняття політичних рішень в державі. Наприклад, в Україні рішення щодо рівня податків, величини державних витрат приймаються в результаті тривалої парламентської процедури, вимагають згоди Президента, а застосування грошово-кредитних інструментів найчастіше здійснюються за рішенням керівництва НБУ. Відповідно, в першому випадку лаг рішення набагато більше.

Лаг початку дії - час між прийняттям рішення і початком конкретних дій служб, відповідальних за його виконання. Величина цього лагу залежить від того, наскільки ефективно працює державна машина, зокрема, її виконавчий механізм.

Проміжний лаг – визначається внутрішньою будовою інструментів економічної політики. При застосуванні адміністративних інструментів цей лаг може бути відсутнім. У разі застосування економічних інструментів він обов'язковий; являє собою проміжок часу, який використовується суб'єктами господарювання для аналізу заходів, вжитих виконавчою владою, коригування ними власної діяльності, оцінки наслідків та ін.

Лаг впливу - період, протягом якого мета економічної політики реально відчуває вплив інструменту. Величина лагу впливу визначається конструкцією економічного механізму, ступенем його інерційності. Скажімо, для бюджетної політики, що безпосередньо впливає на сукупний попит суспільства, цей лаг менше; для грошово-кредитної - більше.

Кожен інструмент економічної політики характеризується не тільки певною величиною лагу впливу, а й специфікою його (лагу) характеру і структури. Мультиплікатори деяких інструментів працюють швидко, і параметр цілі швидко досягає заданих значень. Для інших випадків характерний поступовий вихід цільових параметрів на заданий рівень. Можливий і відкат (зворотний ефект) дії інструменту.

Розглянемо розподіл лагу впливу на прикладі стимулювання економічного зростання за рахунок збільшення бюджетних витрат (рис. 3.7). Зростання бюджетних видатків дійсно стимулює економічне зростання, причому 100% -й ефект досягається приблизно через півтора року після початку програми. Потім ефект починає падати і після трьох років виникають негативні наслідки у вигляді інфляційних процесів, економічне зростання стає негативним (спад).

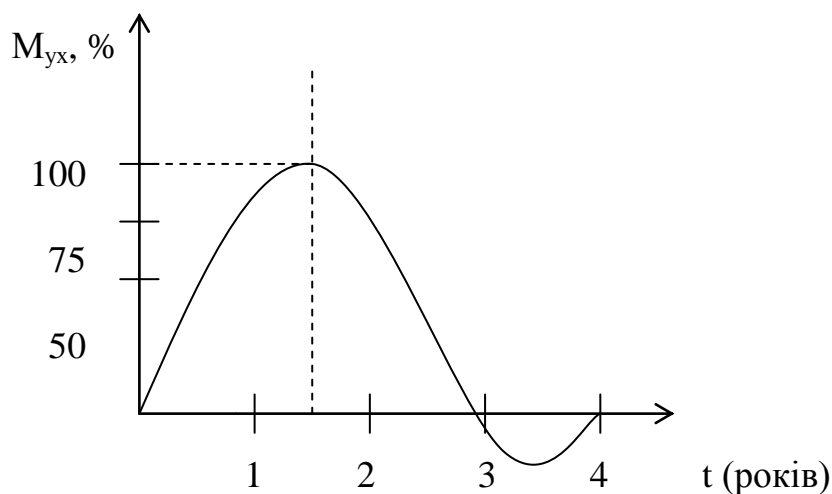

Рисунок. 3.7 – Розподіл лагу впливу.

У даному прикладі на осі M_{yx} - показано розподіл потужності мультиплікатора, причому 100%-ве значення відповідає максимально

можливому ефекту. Потім значення мультиплікатора падає (зниження темпів економічного зростання) і, нарешті, стає негативним (економічний спад).

Очевидно, що в процесі розробки і реалізації економічної політики необхідно враховувати як позитивні, так і негативні наслідки застосованих дій. Тому критерій ефективності політичних рішень, представлений нерівністю Тінбергена, доповнюється показником їхнього інтегрального ефекту (Δ). Для наведеного прикладу інтегральний ефект політичного рішення дорівнює:

$$\Delta = \int_0^3 M_{yx}(t)dt - \int_3^4 M_{yx}(t)dt,$$

або

Інтегральний ефект	=	Позитивний ефект у в 0 – 3 роках	-	Негативний ефект у 3 – 4 роках
-----------------------	---	--	---	--------------------------------------

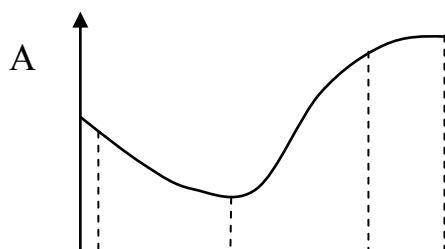
Політичне рішення вважається ефективним, якщо інтегральний ефект позитивний. У процесі моделювання економічної політики необхідно, таким чином, враховувати не тільки величину відповідного мультиплікатора, а й розмір часового лагу, його структуру, і особливо - конфігурацію лагу впливу.

Особливо важливою ця обставина стає в тому випадку, коли той чи інший економічний ефект повинен бути отриманий в рамках певного часового інтервалу або до певної дати. Встановивши час досягнення максимального ефекту, можна точно вказати час запуску необхідного інструменту економічної політики. При цьому важливим є врахування взаємодії, можливого гальмування або прискорення, інтенсифікації або нейтралізації інструментами економічної політики один одного.

Коли уряд формує цілі економічної політики, він дбає і про громадську думку, щоб заручитися підтримкою виборців. Простежуються стійкі взаємні зв'язки між коливаннями індексу популярності уряду і підсумками виборів, з одного боку, і динамікою макроекономічних показників, що характеризують цілі та інструменти, з іншого.

Стабільне чергування певних форм економічної політики називається **економіко-політичним циклом ділової активності**. Передбачається, що уряд регулює макроекономічну ситуацію з метою збереження переваги на виборах. На емпіричному рівні прораховані моделі циклу для США, Великобританії та Німеччини, в яких інструменти державного регулювання застосовуються вибірково, залежно від індексу популярності уряду на виборах, а популярність залежить від економічних показників.

Графічно економіко-політичний цикл можна представити таким чином (рис.3.8).

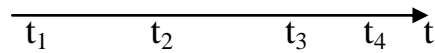

Рисунок 3.8. Графік економіко-політичного циклу.

На графіку період часу t_1 позначає момент проведення загальнонаціональних виборів і проведення обмежувальної економічної політики до періоду t_2 . У цей період уряд починає здійснювати ті заходи, які могли б позитивно позначитися на думці виборців до початку наступних виборів. В період часу t_3 та t_4 уряд не здійснює активних дій.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення цільової функції державного регулювання економіки та охарактеризуйте її елементи
2. З курсу макроекономіки пригадайте сутність поняття «мультиплікатор» та встановіть, як мультиплікатори використовуються у процесі розроблення та реалізації засобів державного регулювання економіки
3. Визначте сутність критерію ефективності економічної політики Тінбергена. Охарактеризуйте цей критерій з точки зору функціонування контуру управління економічною системою.
4. Поясніть, чому у процесі вироблення політичних рішень у сфері економіки необхідно будувати «дерево цілей», та охарактеризуйте принцип його побудови.
5. Охарактеризуйте види цілей, що входять до «дерева», поясніть типи зв'язків між цілями.
6. Проаналізуйте набори цілей, яких намагаються досягти уряди розвинених країн у різні періоди. Поясніть причину збільшення масштабності цілей держави.
7. Проаналізуйте функції добробуту Бентама, Неша, Роулза та Ніцше з точки зору принципів їх формування. Поясніть, інтереси яких груп населення відбивають наведені функції.
8. На основі порівняння згаданих функцій суспільного добробуту спробуйте збудувати загальний критерій добробуту для усього населення країни.
9. Поясніть сутність поняття не транзитивності суспільних переваг та причину її існування.
10. Поясніть сутність парадоксу Кондорсе та сформулюйте причину його існування.
11. Сформулюйте принцип Ерроу та поясніть причини його існування при демократичній процедурі прийняття рішень.
12. Сформулюйте критерій оптимальності Парето та критерій покращення Парето.
13. Наведіть приклад використання критерію Парето у процесі прийняття політичних рішень. Поясніть, чому при використанні цього критерію оптимальним для суспільства є результат, за якого досягається

- максимальне перевищення кожною фракцією отриманих показників тих, які могли б бути отримані без вступу в коаліцію, самостійно.
14. Сформулюйте критерій оптимальності політичних рішень Калдора-Хікса. Поясніть, чому він частіше використовується у процесі прийняття політичних рішень за демократичною процедурою, ніж критерій Парето.
 15. Визначте причини існування лагової структури політичних рішень. Сформулюйте поняття лагу в економічній політиці.
 16. Охарактеризуйте лаг визнання та наведіть приклади.
 17. Охарактеризуйте лаг рішення та наведіть приклади.
 18. Охарактеризуйте лаг початку дії та наведіть приклади.
 19. Охарактеризуйте проміжний лаг та наведіть приклади.
 20. Охарактеризуйте лаг впливу та наведіть приклади.
 21. Наведіть приклади розподілу лагу впливу для різних типів політичних рішень в економіці. Поясніть, чому крива розподілу лагу впливу має різний вигляд у цих випадках. Наведіть та поясніть додатковий критерій ефективності політичного рішення.
 22. Охарактеризуйте сутність економіко-політичного циклу та поясніть зв'язок структури цього циклу з типом розподілу лагу впливу економічних рішень уряду.

Рекомендовані джерела інформації

1. Албегова И., Емцов Р. Государственная экономическая политика. - М.: Дело и сервис. 1998.
2. Гурне Б. Державне управління. - К.: Основи, 1993.
3. Лившиц А.Я. Введение в рыночную экономику. - М.: Станкин, 1992.
4. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки. - К. 1994. 427 с.
5. Перехідна економіка: Підручник/ В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін.; За ред.. В.М.Гейця.-К.: Вища школа, 2003.-591 с.
6. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие.- М.:Инфра-М, 2004.-416 с.
7. Ковтун О.І. Державне регулювання економіки.: Навч. посібник.- Львів: «Новий Світ-2000», 2006.-432 с.
8. Райзберг Б.А. Кури управления экономикой.-СПб.:Питер, 2003.-528 с.
9. Скрипник А.В. Державне регулювання економіки (податки, бюджет, корупція, вибори). Курс лекцій.-Київ:ЦУЛ, 2002.-296 с.
10. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки. Схвалена Кабінетом Міністрів України 8 лютого 2017 р. Розпорядження № 142. Режим доступу: [http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/PFM%20Strategy%20presentation.pdf].
11. Україна 2020: стратегія розвитку. Затверджено Президентом України 12 січня 2015 року. Режим доступу:[http://www.nbuv.gov.ua/images/4/str.pdf]

Тема 4. Еволюція моделей державного регулювання економіки

1. Теорії та принципи макроекономічного регулювання.
2. Характеристика сучасних моделей державного регулювання економіки.
3. Трансформаційні моделі державного регулювання
 - 3.1. Сутність та процес розроблення стратегії соціально-економічного розвитку країни
 - 3.2. Об'єктивна необхідність та умови трансформації економічної системи України
 - 3.3. Моделі трансформації економіки.

1. Теорії та принципи макроекономічного регулювання.

Існує значний спектр теоретичних поглядів і практичних підходів до вирішення проблеми про межі та напрямки державного регулювання: від крайнього лібералізму до тоталітаризму. Різноманітні системи регулювання реально функціонуючих національних економічних систем у тривалому періоді зазнають серйозних змін. Немає системи регулювання абсолютно неефективної, як немає і системи повністю ефективної. Питання побудови системи державного регулювання повинне завжди вирішуватися з позицій адаптації до реальної національної економіки, її структури та типу самоорганізації. Теорія фіксує реальну роль держави на різних етапах економічного розвитку країн (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 Еволюція уявлень про державне регулювання

Теоретичні концепції	Економічна практика	Твердження економічної теорії
Меркантилізм	Розвиток зовнішньої торгівлі. Пряме державне регулювання	Безумовна необхідність державного регулювання
Класицизм: А. Смит	Епоха встановлення ринкових відносин, досконалої конкуренції	Економіка – система що самовпорядковується. Регулювання обмежене загальними функціями. Ідеї економічного лібералізму
К. Маркс	Поява монопольних структур. Перші кризові явища в національній економіці	Економіка – система що розвивається самостійно. Розвиток системи виробничих відносин призводить до зміни суспільного устрою (формації)
Радянська економічна школа	Усупільнення виробництва, директивне планування	Свідоме використання економічних законів. Абсолютизація державної власності. Пряме державне регулювання
Дж. М. Кейнс	Глибокі та тривалі	Ринкова економіка не має

	економічні кризи	ефективного механізму саморегулювання. Розроблено механізм державного регулювання
Н.Д. Кондратьєв	Прояв циклічних явищ в окремих економічних процесах	Великі економічні цикли. Теорія еволюції економічних систем
Неокейнсианство	Практика державного регулювання	Теорія оптимального регулювання Я. Тінбергена. Комбінування систем регулювання та саморегулювання
М. Фрідмен, неокласицизм	Розвиток олігополістичних структур. Стагфляція	Економіка – система що самоорганізується.. Ідеї економічного неолібералізму. Консервативна модель державного регулювання
Сучасний підхід	Практика регулювання в умовах криз	Ефективне сполучення регулювання та саморегулювання

Кожна теоретична концепція - це власне уявлення певної економічної школи про особливості економіки, її розвитку, конкретна модель економічної системи і державного регулювання, які формуються, починаючи з А. Сміта. У роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» він пише, що ринок «атомізований», економічні суб'єкти вільні у своїх діях і що вони рівнозначні за своїми можливостями. Робить висновок: **ринковій економіці властиве абсолютне самозбереження, державне регулювання зайве**. До ідеї економічного лібералізму його привели роздуми про механізм економічної координації. В його уяві ринковий механізм - механізм прямих і зворотних зв'язків між попитом і пропозицією, за якими стоять інтереси суб'єктів ринку; саморегулювання економіки - взаємозв'язок механізмів особистих інтересів економічних суб'єктів (прагнення до «власної вигоди», егоїзм людини) і конкуренції між ними, що призводить до ринкової рівноваги. Це ідеальна застигла модель ринку.

У другій половини XIX століття реальні економічні відносини стали значно складнішими, з'явилася корпоративна форма власності. К. Маркс в теорії доданої вартості, досліджуючи більш зрілу стадію капіталістичної економіки, розглянув механізми функціонування і руху ринкової економіки, розкрив систему протиріч капіталістичної економіки, закони і тенденції її розвитку, сутність незворотних процесів в економіці. По суті, він дав своє трактування того, як накопичується нестійкість системи (кількісні зміни), як виникають передумови нового порядку системи (якісні зміни), які причини і механізм їх вирішення. У динамічній його моделі проглядається можливий механізм державного регулювання національної економіки.

Втілення теорії К. Маркса в економічній практиці здійснилося в побудові **економічної системи на основі тотальної державної влади**, громадської власності, повного ігноруванні національної складової економічної системи. Державне регулювання будувалося всупереч економічним і соціальним законам, було прямим. Але практика підтвердила його ефективність у вирішенні великомасштабних завдань.

Економічні кризи, що почастишали при переході на стадію державно-монополістичного капіталізму, виявили неспроможність класичної моделі в нових умовах. **Ідеї Дж. М. Кейнса** («Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей») дали новий підхід до дослідження економічної системи.

До характеристик сучасної йому економіки Дж. М. Кейнса включав такі положення:

- одне з властивих та періодично повторюваних станів економіки - стан кризи,
- економіка не має ефективного автоматичного механізму регулювання,
- без втручання держави може довгий час перебувати в стані депресії,
- механізм саморегулювання не є самодостатнім, він має доповнюватися державним регулюванням.

У цей же час російський економіст М.Д. Кондратьєв розробляв **загальну концепцію розвитку економічної системи**. Розділивши процеси функціонування і еволюції економічних систем, він створив теоретичну базу для побудови систем управління економікою. Його теоретичні положення використовується в державному прогнозуванні, програмуванні і плануванні в різних країнах сучасного світу.

На базі теоретичних концепцій Дж. М. Кейнса, М.Д. Кондратьєва, теорії добробуту, практичних моделей державного регулювання була розроблена **теорія оптимального державного регулювання економічних систем**, до основних інструментів якої належать:

- жорстка політика стримування грошової маси;
- скорочення державних витрат, відмова від використання бюджету для підтримки попиту і здійснення соціальних програм;
- політика приватизації державної власності;
- реалізація політики дерегулювання (ліквідація регламентацій за цінами, пом'якшення антимонопольного законодавства, дерегулювання ринку праці;
- пасивне державне втручання;
- лібералізація економіки, свобода приватного підприємництва;
- держава повинна забезпечити умови для процесу накопичення капіталу і зростання продуктивності.

Утворення олігопольних структур у другій половині XX століття призвело до зміни порядку самоорганізації і механізму саморегулювання систем, які увійшли у протиріччя з кейнсіанською системою державного регулювання. Це поставило під сумнів положення кейнсіанської теорії і теорії оптимального державного регулювання. Теоретична думка повернулася до ідей А. Сміта, до повного відкидання безпосереднього державного втручання в економічні

процеси. Почалася епоха **монетаризму**, пов'язана з чиказькою школою та поглядами американського вченого М. Фрідмена.

Отже, вплив держави на макроекономічні процеси необхідно здійснювати на основі його поєднання з саморегулюванням економічної системи. **Сучасний підхід до вирішення проблеми створення ефективної системи державного регулювання будується, виходячи зі стану економіки, і на об'єднанні кейнсіанського і монетаристського підходів.** Держава в сучасному світі використовує найрізноманітніші важелі регулювання: податки, мита, обов'язкові платежі і відрахування, пільги вітчизняним виробникам, субсидування галузей, пільгове кредитування і т.д. Свою діяльність держава базує на прогнозуванні, програмуванні, індикативному плануванні, виступаючому у вигляді національних цільових програм.

Реальні механізми розвитку макроекономічних систем мають свою специфіку, але містять загальні елементи функціонування і еволюції: аналіз форм і характеру змін, що відбуваються у властивостях елементів і стан системи (оборотні і необоротні), процеси коригування циклічних коливань економіки і кількісного накопичення спрямованих незворотних змін (збереження або втрачання стійкості). Критерієм доцільності державного регулювання, ступеня проникнення держави в систему саморегулювання, формування структури системи управління, ефективності заходів і методів регулювання, як і раніше залишається практика.

2. Характеристика сучасних моделей державного регулювання економіки.

На основі аналізу форм і методів господарювання в країнах з розвиненими ринковими інститутами виділені типові моделі та специфічні особливості їх функціонування. **Основними критеріями, на базі яких визначалася специфіка різних моделей господарювання, прийняті наступні:**

- 1) цільова спрямованість ринкової моделі господарювання;
- 2) форми власності (зокрема, питома вага державної власності в структурі ВВП);
- 3) соціальна політика;
- 4) важелі і форми втручання держави в економіку.

Отже, в зарубіжних економіках розрізняють наступні моделі регулювання господарського життя.

Американська (ліберальна) модель регулювання ґрунтується на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб з низьким рівнем бюджетної централізації національного продукту (25-30%).

Її характерними рисами є:

- мала питома вага державної власності;
- мінімальна регулююча роль держави в економіці. Таке втручання, як правило, ініціюється економічними кризами або різким підйомом економіки. На початку 80-х років Рейган намітив програму подальшого скорочення державного сектора, скасування регулювання цін, скорочення центрального

урядового апарату, закриття великої кількості соціальних програм. В результаті цих заходів відбулася модернізація існуючої економічної моделі, в якій роль ринку зросла, а держави - скоротилася;

- всіляке заохочення підприємництва. Дрібне підприємництво у 80-і роки забезпечувало в США щорічно приблизно 80% нових робочих місць;
- різка диференціація на багатих і бідних;
- велика різниця у рівні заробітної плати, що становить 110-кратний розрив між головою фірми і службовцями;
- прийнятний рівень життя малозабезпечених груп населення.

Німецька (неоліберальна) модель регулювання спрямована на усунення перешкод для конкуренції, стимулювання малого бізнесу, зростання зайнятості та продуктивності праці, соціальної підпорядкованості дій ринку. При цьому рівень бюджетної централізації національного продукту становить 45-55%.

Відмінними рисами німецької моделі є:

- сильний державний вплив на економіку, який проявляється переважно при вирішенні соціальних проблем. У Німеччині традиційно існують значні соціальні зобов'язання держави: безкоштовна медицина, освіта;
- Німеччина одна з перших запровадила на початку 70-х років принцип планування основних макроекономічних показників. Тут же був реалізований принцип соціального партнерства, що припускає участь працівників підприємства в його власності;
- в німецькій моделі, так само як і в японській, вирішальна роль відводиться банкам, при цьому центральному банку надана повна автономія;
- різниця у рівні заробітної плати, як і в японській моделі, є незначною і становить двадцятитриразовий розрив між главою фірми і службовцями.

Західноєвропейська модель (кейнсіанська) регулювання використовується в Великобританії, Франції, Австрії, Італії. Вона передбачає підвищену роль державного сектора в економіці країни і помірний рівень бюджетної централізації національного продукту (35-40%).

Ця модель - середнє між американською і німецькою. У Франції з 1947 р складаються п'ятирічні плани - індикативне планування. А. Самуельсон відзначав, що. «Така система виявилася неправдоподібно вдалою, якщо взяти до уваги неформальний підлозі добровільний характер заходів, вжитих для її здійснення».

Шведська (скандинавська) модель регулювання має на меті забезпечення максимально сприятливих умов для громадськості та кожного суб'єкта. Вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою та високим рівнем бюджетної централізації національного продукту (близько 60%).

Відмінною особливістю шведської моделі є:

- соціальна спрямованість, скорочення майнової нерівності,
- турбота про малозабезпечені верстви населення.

Іноді шведську модель називають другою моделлю соціалізму. Швеція відрізняється високим рівнем життя і забезпечення громадянських прав. Держава бере активну участь в забезпеченні економічної стабільності і в перерозподілі доходів.

Велика частина послуг в Швеції надається в державному секторі, причому безкоштовно. Держава досить часто втручається в процес ціноутворення, встановлюючи фіксовані ціни.

Японська модель регулювання передбачає досить високий рівень керованості господарства, створення сприятливих умов для розвитку приватного сектора економіки, повне державне фінансування інноваційної діяльності та помірний рівень бюджетної централізації національного продукту (30-35%).

Формування сучасної моделі господарювання відбувалося в умовах специфічного розвитку. Відмовившись від військових витрат, Японія сконцентрувала усі свої ресурси для використання «в мирних цілях» і перш за все для нарощування економічного потенціалу в промисловості. До основних рис японської моделі відносяться:

- високий рівень державного впливу на основні напрями національної економіки. Спочатку держава підтримувала виробництво танкерів, потім малолітражних автомобілів, а з 70-х років - виробництво електроніки і комп'ютерів;
- складання 5-річних планів зміцнення і розвитку сил самооборони, які розробляються з 1957 р ;
- широке поширення довічного найму робітників на фірмах; об'єднання їх спільними інтересами; залучення працівників до управління та прийняття рішень;
- незначна відмінність у рівні заробітної плати, яка становить сімнадцятикратний розрив між главою фірми і службовцями;
- соціальна спрямованість моделі. Держава веде боротьбу проти соціальної нерівності, стежить за дотриманням соціальних прав громадян у разі хвороби, безробіття, виходу на пенсію.

Південнокорейська модель. Ця модель цікава тим, що її використання у процесі розвитку економіки дозволило Південній Кореї за короткий термін з відсталою перетворитися в передову індустріально розвинену країну. Відмінною особливістю південнокорейської моделі є досить сильний регулюючий вплив держави на розвиток економіки. Він включає наступні економічні важелі:

- планування економічного розвитку. Цим займається державний плановий орган - Рада економічного планування. Він з 1962 р розробляє п'ятирічні плани, має право схвалювати великі інвестиційні проекти, приймати рішення про виділення бюджетних коштів на їх фінансування. Перехід до індикативного планування здійснювався в міру розвитку приватного бізнесу. Великі

інвестиційні проекти іноді приймалися всупереч рекомендаціям МВФ і Світового банку ;

- у Південній Кореї тривалий час діяла державна монополія у кредитно-фінансовій сфері. Приватні банківсько-кредитні інститути з'явилися лише в першій половині 80-х років. Така політика дозволяла державі концентрувати в своїх руках фінансові та валютні ресурси і ефективно використовувати їх на розвиток пріоритетних галузей;

- регулювання зовнішньоекономічної сфери було спрямовано на стимулювання експорту і обмеження імпорту і тим самим підтримувалося розвиток власного виробництва. По окремих галузях планувалися експортні завдання, які встановлювалися на рік з розбивкою по кварталах і місяцях, при необхідності вони коригувалися.

Були створені фонди стабілізації цін, створювалися нові робочі місця. Безробіття скорочувалася, рівень зарплати зростав, це відбувалося лише за рахунок активності профспілок.

Централізоване використання середньо- і довгострокових планів і цільових програм з встановленням виробничих завдань і термінів їх виконання в поєднанні з ринковими методами господарювання дозволило Південній Кореї у відносно стислі терміни подолати бар'єр слаборозвинених і зайняти гідне місце в світовій цивілізації.

Вказані моделі державного регулювання економіки реалізовані у країнах з ринковою економікою, яка розвивалась еволюційно та поступово сформувала умови для втручання держави в економічні процеси. Окремий клас моделей використовується при трансформації систем адміністративно-командного типу в системи змішаної економіки.

3.Трансформаційні моделі державного регулювання.

3.1.Сутність та процес розроблення стратегії соціально-економічного розвитку країни

Соціально-економічний розвиток країни в сучасних умовах не може здійснюватися стихійно; направляти і забезпечувати його повинна держава в процесі розроблення і реалізації економічної політики, що базується на узгодженій концепції, яка відбиває системне узагальнення вимог до державної економічної політики.

Розробка концепції економічної політики передбачає:

- аналіз стану економіки;
- аналіз цілей економічної політики;
- аналіз відповідності політики призначенням системи;
- аналіз можливості застосування інструментів державного втручання в економіку.

Концепція державної економічної політики не може бути безконфліктною, оскільки, по-перше, розробляється певною політичною силою, яка, прийшовши до влади, забезпечує її реалізацію, а по-друге, кожний

регулюючий вплив неминуче зачіпає чийсь інтереси, змінює мотивацію господарської поведінки суб'єктів. Тому розробка концепції повинна супроводжуватися аналізом можливих соціально-політичних і економічних наслідків її реалізації.

Центральною ланкою концепції економічної політики є упорядкований набір її цілей, що відображають значення параметрів економічної системи, які мають бути досягнуті в результаті реалізації даної концепції.

За якісними характеристиками **цілі економічної політики** можна розділити на наступні групи:

- **спрямовані на збереження існуючого стану** економічної системи (підтримання певного рівня зайнятості, стабільність грошового обігу, забезпечення наявних темпів економічного зростання і т.п.);

- **стимулюючі прогресивні процеси**, що відбуваються в економіці (наприклад, розвиток високих технологій, стимулювання інвестицій та ін.);

- **спрямовані на впровадження в економіку нових**, не існуючих в даний момент, форм або методів діяльності (створення ринку земельних ресурсів і т.п.);

- **нейтральні**, які здійснюють непрямий вплив на реалізацію головних цілей;

- **тимчасово неадекватні** існуючому економічному ладу, але в кінцевому рахунку спрямовані на його зміцнення (наприклад, націоналізація після Другої світової війни підприємств чорної металургії в Англії, спрямована на їх реконструкцію і реорганізацію);

- **принципово ворожі існуючому ладу**, спрямовані на створення іншого економічного ладу, формування іншої економічної системи (наприклад, формування економіки ринкового типу в країнах з адміністративно-командними економічними системами).

Ефективний процес цілевизначення в економічній політиці повинен відповідати наступним **вимогам**:

- цілі економічної політики повинні бути ранжовані за ступенем важливості, масштабності і терміновості;

- визначене місце кожної в «дереві цілей» (на даний момент і на перспективу),

- визначений характер їх взаємозв'язків (гармонійні, тобто взаємопосилюючі, автономні, суперечливі або взаємовиключні);

- виявлені та оцінені кількісно можливі наслідки реалізації кожної з них (прямі і непрямі, позитивні та негативні) і їх комбінацій;

- проведена оцінка ресурсного забезпечення можливості реалізації поставлених цілей.

Досягнення поставленої мети здійснюється в процесі розробки і реалізації економічної політики (стратегії і тактики).

Стратегія являє собою масштабні довгострокові дії, спрямовані на досягнення найбільш важливих цілей. Дії **тактичного характеру** менш масштабні, спрямовані на досягнення поточних цілей і повинні забезпечити реалізацію прийнятої стратегії.

Особливо актуальною проблема розробки концепції економічної політики, її стратегії і тактики стає в епоху зміни економічних систем.

3.2. Об'єктивна необхідність та умови трансформації економічної системи України

Необхідність трансформації (перебудови) економіки України об'єктивно зумовлена станом, структурою і принципами функціонування адміністративно-командної економічної системи, що склалася в СРСР. Радянська економіка була абсолютно одержавленою, функціонувала на основі централізованого директивного планування, наслідком чого став надмірний рівень монополізації і дефіцитний характер економіки.

Економіка України являла собою елемент господарської системи СРСР, тому всі закономірності функціонування цієї системи були справедливі і для неї. Безроздільне панування державної власності на економічні ресурси та результати виробництва зробило можливим суспільний поділ праці, спеціалізацію окремих районів, формування виробничої системи країни за принципом «єдиної фабрики». Прагнення знищити конкуренцію і усунути дублювання окремих виробництв призвело до створення величезних підприємств-монополістів, які поодиночі забезпечували потребу всієї країни в певному продукті. В результаті сформувалася легко керована з центру, але технічно негнучка виробнича структура економіки. Підприємства-гіганти визначалися високим рівнем середніх витрат, непомірно зростаючим в результаті дії негативного ефекту масштабу. Результат - надзвичайно дорога продукція, величезні витрати на виробництво одиниці ВВП.

У централізовано керованій економіці потреби суспільства визначалися тими ж органами, які регулювали суспільне виробництво. Це означало, що попит пристосовувався до пропозиції, а не навпаки. Відсутність механізму вільного ціноутворення не давала можливості об'єктивно визначити структуру і обсяг суспільних потреб, породжувала всеосяжний дефіцит.

Утримання виробничої сфери фінансувалося з Державного бюджету, що робило останній хронічно дефіцитним. Ця обставина ускладнювалася наявністю специфічної структури виробництва, головну роль у якій відігравало виробництво засобів виробництва і особливо - група А в промисловості (виробництво засобів виробництва для виробництва засобів виробництва). Поєднання цих явищ породило і довело до масштабів лиха інфляційні процеси, які в умовах державного регулювання цін знаходили вираження в тотальному дефіциті.

Нарешті, функціонування і сама структура економічної системи були підпорядковані досягненню певних політичних цілей. Величезна частка продукції вироблялася галузями металургії і важкого машинобудування, а також військово-промисловим комплексом. У той же час продукція споживчого призначення становила досить скромну частину сукупного суспільного продукту. Ця обставина стимулювала інфляційні процеси в країні.

Відомо, що функціонування економіки досягає максимальної ефективності в тому випадку, якщо економіко-політичні цілі держави збігаються з призначенням економічної системи або хоча б не суперечать їй.

Результатом такої несуперечливості є різке підвищення рівня добробуту суспільства при мінімальному втручанні держави в господарські процеси.

Розбіжність економіко-політичних цілей держави з призначенням економічної системи може бути спровоковано виникненням екстремальних ситуацій, які формують політичну мету ззовні, насильно, і вимагають на певний час відсунути завдання зростання рівня добробуту населення на другий план, сконцентрувати ресурси в руках держави і направити їх на вирішення проблеми що виникла.

Однак постійне підтримання в економічній системі напруги, яка характерна лише для екстремальних ситуацій, виснажує резерви ресурсів, зводить ефективність системи до мінімуму. Саме така ситуація спостерігалася в СРСР і Україні на початку 80-х років, коли кризові явища почали відчуватися в рамках всієї системи.

Спроби запровадити в практику економічні методи управління народним господарством робилися в Радянському Союзі з середини 50-х років ХХ століття. У 1953 і 1957 роках були зроблені спроби реорганізувати систему управління сільським господарством, промисловістю і будівництвом, у 1965 році проведена господарська реформа, в ході якої передбачалося підвищити господарську самостійність підприємств на основі їхньої матеріальної зацікавленості в результатах виробництва. Тоді ж було поставлено питання про перехід до повного госпрозрахунку при збереженні механізму директивного планування. Однак у 70-х роках реформи були згорнуті, почався реальний, хоча і повільний спад виробництва.

З 1985 року в країні реалізовувалася нова економічна політика, яка пройшла в своєму розвитку кілька етапів. На першому етапі рекламувався «курс прискорення», теоретично не обґрунтований і тому сформульований в загальних рисах. Через рік на зміну «прискоренню» приходить «перебудова».

У перші роки «перебудови» йшлося про необхідність проведення радикальної економічної реформи. Аж до 1988 року ставилося завдання створення планово-ринкової системи, в якій ринок розглядався як допоміжний торгово-комерційний додаток до планової економіки. Однак такі часткові перетворення ефекту не дали, і тому керівництво держави поставило питання про перехід до регульованого ринку. Користуючись порадами закордонних корифеїв ринкової економіки - М. Тетчер, Р. Рейгана, Г. Коля, він розробив генеральний курс переходу до ринкової економіки, спрямований на демонтаж системи централізованого планування і управління економікою. Прихильники ринкових реформ вважали, що перехід до ринку не є складною проблемою, для нього не потрібно буде багато часу (Програма "500 днів"), і що він швидко забезпечить підвищення життєвого рівня населення.

У 1996 році в Україні був проголошений курс на створення регульованої державою соціально орієнтованої ринкової економіки. Малося на увазі, що держава з сильними регулюючими функціями повинна стати однією з істотних ознак економічної моделі післякризового розвитку України. Однак такою повинна бути не тільки модель створюваної економіки, але і модель переходу до неї.

3.3. Моделі трансформації економіки

Здійснення переходу до економіки ринкового типу в постсоціалістичних країнах, зокрема, в Україні, вимагало ретельного теоретичного опрацювання виникаючих проблем і побудови концепції трансформації економічної системи.

Концепція трансформації повинна містити:

- основну ідею перетворень;
- цілі і завдання економічної реформи, їх ієрархію і черговість реалізації;
- етапи реформування економічної системи;
- методи, які передбачається використовувати, з урахуванням їх взаємозв'язку, послідовності застосування і механізмів впливу на економічні процеси та явища.

Концепція повинна формуватися на базі ретельного аналізу економічних, політичних і соціальних реалій і брати до уваги безліч чинників, таких як: авторитет влади, наявність організаційних передумов, менталітет населення, можливість використання зовнішньої допомоги, стан споживчого ринку, розміри валютних резервів, товарних запасів, ступінь монополізації економіки і т.п.

Перехідні економіки кінця ХХ століття базуються на двох основних принципах - принципі зростання ролі держави (модель «дирижизму») і принципі скорочення до мінімуму її втручання в економічні процеси (ліберальна модель). Складові політики дирижизму і лібералізму представлені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2. Складові політики дирижизму і лібералізму в перехідних економіках кінця ХХ сторіччя⁶

Дирижизм	Лібералізм
Посилення ролі держави	Макроекономічна стабільність
Державна промислова політика у сфері використання найновіших технологій та проектів	Правова стабільність
Державні інвестиції в необоротний капітал	Рівність умов конкуренції
Перегляд результатів приватизації	Відмова від надмірного втручання держави у бізнес
Зміцнення державного сектора економіки	Розподіл відповідальності щодо вирішення проблем, які виникають, між державою, громадянським суспільством та бізнесом
Протекціонізм у зовнішній торгівлі	Промислова політика після досягнення бюджетної рівноваги
Збереження соціальних гарантій та пілг	Подальша інтеграція у світову економіку
Стимулювання попиту	Ставка на приватні підприємства та приватні інвестиції

⁶ Перехідна економіка: Підручник/ В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Ліанова та ін.; За ред.В.М.Гей ця.-К.:Вища школа, 2003. С.56.

Відновлення втрачених збережень за рахунок бюджету	Подальша лібералізація ринків
	Реструктуризація банківської системи та фінансового ринку
	Розвиток системи соціального захисту. Пенсійна реформа. Реформа трудових відносин

Здійснюючи трансформацію економічної системи, суб'єкт управління повинен мати на увазі систему цілей, реалізації яких підпорядковане функціонування економіки, а також заходи по її розбудові (дерево цілей економічної політики в перехідній економіці представлено на рис.4.1).

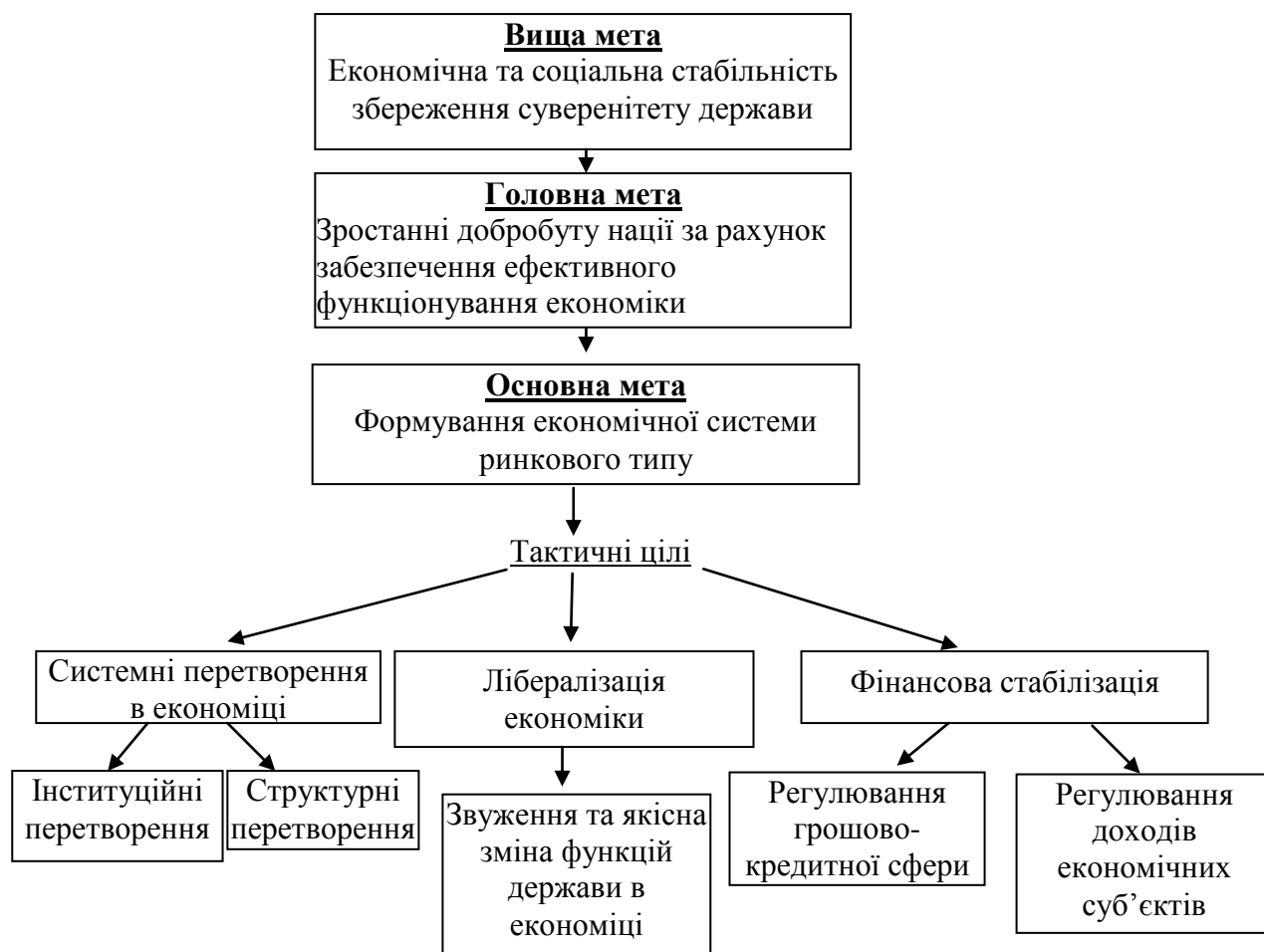

Рисунок 4.1 – «Дерево» цілей перехідної економіки

Кожна країна, що здійснює трансформацію економічної системи, повинна реалізувати три взаємопов'язані цілі:

1). Здійснення системних змін в економіці, що включають інституційні та структурні перетворення.

Інституційні перетворення необхідні для створення основ ринкової системи, приведення в дію рушійних сил ринкового господарства -

підприємництва і конкуренції. Це передбачає зміни у відносинах власності, приватизацію та земельну реформу, формування ринків праці і капіталів, підтримку підприємництва, проведення антимонопольної політики, розвиток ринкової інфраструктури, розробку законодавчої бази функціонування ринкової економіки, створення податкової служби, необхідної судової та правоохоронної системи і ін.

Структурна перебудова являє собою процес адаптації структури національної економіки до мінливих потреб вітчизняного і світового ринків. Вона необхідна для того, щоб переорієнтувати сформовану плановою системою витратну економіку на виробництво споживчих товарів і послуг, пристосувати її до структури попиту, провести конверсію військового виробництва, сформувати нову експортну базу і підвищити ефективність використання ресурсів.

2). Лібералізація економіки, тобто скорочення і принципову зміну функції держави в економіці.

Передбачає скорочення державної регламентації економічного життя, усунення законодавчих або бюрократичних бар'єрів в економічній діяльності (наприклад, на шляху створення приватних фірм), демонтаж механізмів жорсткого регулювання цін, централізованого розподілу ресурсів, адміністративного обмеження зовнішньої торгівлі, використання твердої валюти.

Саме програма лібералізації відіграє головну роль у руйнуванні командно-адміністративної системи, швидкому просуванні до ринку, формуванні відкритої економіки. Лібералізація дає початок структурній перебудові економіки ринковими методами, оскільки, відпускаючи ціни, виявляє справжні обсяги і структуру попиту і пропозиції.

3) Фінансова (макроекономічна) стабілізація необхідна, оскільки всі постсоціалістичні країни приходять до ринкових перетворень з сильно розбалансованими державними фінансами і розбалансованим грошовим обігом. Лібералізація неминує переводить приховану інфляцію у відкриті форми, і завданням фінансової стабілізації є, перш за все, стримування темпів інфляції. Інструментами стабілізаційної політики є жорсткі бюджетні та грошово-кредитні обмеження, регулювання обмінного курсу національної валюти і, можливо, заробітної плати.

Кінцевий успіх ринкових перетворень економіки визначається вирішенням усіх трьох завдань. Розробка конкретного сценарію переходу до ринку вимагає розуміння того, у якій послідовності слід вводити в дію основні елементи ринкової економіки. Крім того, об'єктивні особливості кожної країни диктують певну послідовність трансформаційних заходів і рамки їх здійснення.

Який підхід потрібно вибрати, починаючи реформування економіки? Для постсоціалістичних країн це питання у спрощеному вигляді зводилося до вибору одного з двох можливих підходів.

Перший полягав у здійсненні максимального числа радикальних реформ у найкоротший термін (так звана "шокова терапія"). У цьому випадку мова йшла б про швидке проведення лібералізації і фінансової стабілізації і одночасний початок системних перетворень.

Другий підхід, відомий як стратегія "градуалізму", полягає у проведенні часткових перетворень (поступова лібералізація економіки і формування ринкових структур) та їх поетапне поглиблення. Іншими словами, визначення стратегії трансформації полягає у виборі пріоритетів: або завдань лібералізації і фінансової стабілізації, або системних, у першу чергу інституціональних перетворень.

Реалізація програми шокової терапії (радикальної підхід) передбачає здійснення комплексу реформ, спрямованих на швидку заміну централізованого планування основними елементами ринкової економіки. Мета такого підходу - максимально скоротити тривалість цього болючого періоду і досягти «критичної маси» ринкових перетворень, щоб не допустити "застою" і повернення до попередньої економічної системи.

Концепція "шокової терапії" концентрує увагу на тих заходах, які можна здійснити швидко. В її основі лежить ідея про використання в цьому процесі декількох потужних стабілізаторів ("якорів"). Залежно від виду стабілізаторів виділяються ортодоксальний і гетеродоксний підходи до проведення реформ.

При реалізації **ортодоксального підходу** стабілізація здійснюється за рахунок жорсткої бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики. При монетарній стабілізації "якорем" служать обсяги грошової маси, при стабілізації на основі обмінного курсу "якорем" стає фіксований номінальний обмінний курс національної валюти (або попередньо заявлені його зміни).

Гетеродоксний варіант також передбачає проведення жорсткої бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, але в поєднанні з контролем над цінами і доходами, тобто доповнюється застосуванням зарплатного "якоря". Рішення такого типу рекомендуються для економік з хронічно високим рівнем інфляції, проте їх застосування зазвичай обмежується початковими етапами стабілізації.

Стабілізаційні програми, як ортодоксальні, так і гетеродоксні, за останні 30 років були реалізовані у багатьох країнах, які стикнулися з проблемою високої інфляції. Класифікація цих програм за критерієм використовуваних "якорів", наведена у таблиці 4.3.

Конкретна програма "шокової терапії" містить певні заходи короткотермінового характеру, мета яких - побудувати вільний ринок і досягти макроекономічної стабільності. Серед цих заходів:

- лібералізація цін для встановлення раціонального їх співвідношення, яке врівноважує попит і пропозицію, сприяє перерозподілу ресурсів в найбільш ефективні галузі економіки;

- обмеження зростання заробітної плати і доходів (або навіть їх "заморожування"), що необхідно для запобігання розкручуванню інфляційної спіралі "зарплата - ціни" і зменшення виробничих витрат;

- різке скорочення бюджетних витрат, особливо закупівлі озброєнь і централізованих інвестицій, бюджетних дотацій і субсидій;
- обмеження сукупного попиту за допомогою зменшення дефіцитного фінансування та підвищення податків;
- введення більш суворих умов надання кредитів, контроль обсягу грошової маси в обігу;
- забезпечення високого ступеня відкритості економіки по відношенню до світового ринку за рахунок зведення до мінімуму адміністративних обмежень зовнішньої торгівлі і встановлення "плаваючого" обмінного курсу національної валюти з тим, щоб зробити її конвертованою і стабілізувати обмінний курс.

Таблиця 4.3- Класифікація програм стабілізації

Вид програми	Ортодоксальні		Гетеродоксні	
	Країна	Рік	Країна	Рік
Монетарні	Казахстан	1994-1995	Болгарія	1991-1992
	Росія	1994-1995	Латвія	1992
	Україна	1994-1995	Литва	1993
	Перу	1990		
	Румунія	1992-1992		
	Словенія	1992		
	Аргентина	1978, 1991	Аргентина	1985
На базі валютного курсу	Болівія	1985	Бразилія	1986,1987, 1989
	Уругвай	1978	Ізраїль	1985
	Чилі	1978	Мексика	1987
	Перу	1985		
	Естонія	1992		

Одним з найбільш яскравих прикладів реалізації економічних реформ за сценарієм "шокової терапії" є програма, яка була реалізована в Польщі під назвою "План Бальцеровича".

Однак прихильники поступового переходу до ринку вважають, що стратегія шоку є дуже небезпечною, оскільки може викликати непередбачені наслідки аж до повернення до старої економічної системи.

На початку здійснення радикальних реформ, як правило, виникають негативні процеси, серед яких найбільш істотні наступні:

- інфляція, яка руйнує всі сторони господарського життя, особливо в галузях з тривалим виробничим процесом;

- спад виробництва, глибина якого залежить від масштабів існуючих деформацій у структурі економіки та обмежень попиту, що встановлюються в ході стабілізаційних заходів;
- скорочення інвестицій, які стають не вигідними в умовах високої інфляції;
- диференціація доходів, соціальне розшарування, різке зниження рівня життя значної частини населення, особливо тих, хто має фіксовані доходи;
- зростання безробіття в результаті спаду виробництва та структурних змін в економіці.

Стратегія градуалізму, або модель, яка передбачає поетапне проведення реформ, може бути реалізована спочатку в окремих галузях, а потім ринкові перетворення поступово поширюються на інші сфери економіки в міру появи необхідних елементів інституційної структури.

Прихильники градуалізму виступають проти разової лібералізації цін і швидкої приватизації. На їхню думку, в ході реформ не можна допустити знищення виробничого потенціалу і необхідно зберегти зайнятість. Тому градуалістська стратегія провідну роль відводить стабілізації виробництва: тільки при стійкому виробництві продукції можна забезпечити безперервне надходження ресурсів, потрібних для підтримання необхідного рівня споживання і інвестицій, для створення передумов соціальної адаптації населення в умовах трансформації.

Стратегія градуалізму висуває високі вимоги до уряду - прихильники поступових перетворень повинні послідовно здійснювати заплановані заходи і бути здатними подолати побічні ефекти вибіркової лібералізації економіки. Однак, оскільки ринок і планове ведення господарства будуть деякий час співіснувати, у приватних осіб і компаній з'явиться потужний стимул до отримання економічної ренти за рахунок переміщення товарів або фінансових ресурсів з дешевого контрольованого державою сектора економіки до секторів, що лібералізуються, які відрізняються більш високими цінами і прибутковістю. Все це створює сприятливі умови для корупції.

Модель поступового переходу до ринку в найбільш послідовній формі реалізована в Китаї. Саме цю модель вважає найбільш доцільною реалізувати в умовах Росії і України Дж.К.Гелбрейт. Він розглядає, як глибоко помилкову, спробу швидко приватизувати "все і вся". Приватизацію, на його думку, необхідно здійснювати в чотири етапи:

- перший етап повинен охопити сферу послуг,
- другий - підприємства, які випускають товари широкого споживання,
- третій - сільське господарство, і тільки після цього, не поспішаючи, можна підійти до четвертого етапу –
- приватизації великих промислових підприємств.

Поспішність у проведенні приватизації веде до гіперінфляції, в умовах якої неможливо здійснити згадані чотири етапи.

Проти використання методів "шокової терапії" для переходу до ринкової економіки постсоціалістичних держав висловлювалися і інші економісти. Так,

один з авторитетних в Японії фахівців з радянським проблем, економіст Цунзакі Сато ще в листопаді 1990 року підкреслював, що ці методи не є прийнятними для Радянського Союзу, Угорщини та Чехословаччини.

Однак в 1991 році радянське керівництво віддало перевагу сценарію трансформації, нав'язаному експертами МВФ і Світового банку, почавши монетаристський етап реформ. На початку 1992 року в Україні уряд В.Фокіна увів в обіг купоно-карбованці і, ставши тим самим на шлях "шокової терапії", проголосив лібералізацію торгівлі і повну свободу ринкових цін (за винятком цін на деякі товари). Така політика спровокувала подальше скорочення виробництва і при відсутності конкуренції призвела до різкого підвищення цін (у 1993 році в Україні був зафіксований найбільший у світі рівень інфляції - понад 10000%). За глибиною кризи Україна перевершила рівень Великої депресії в США 1929-1933 рр. У 1996 році ВВП України становив 40% рівня 1990 року, а обсяг промислового виробництва - менше половини цього рівня (див. Табл. 4.4). Для порівняння: в роки Великої депресії в США обсяг виробництва скоротився на 46%, а в СРСР в роки Великої вітчизняної війни найбільше падіння промислового виробництва становило 30%.

У 1996 році в Україні була проголошена корекція курсу реформ у напрямку створення регульованої державою соціально орієнтованої ринкової економіки.

Соціально орієнтована модель ринкової економіки на даний момент реалізована у більшості розвинених країн Європи, однак, процеси глобалізації, що активно розвиваються у світі в останні роки, і особливо відкрита можливість використання ресурсів країн «третього світу» (у тому числі дешевої робочої сили) поступово «розмивають» соціальну спрямованість економічних систем європейських країн, зближуючи їх характеристики з характеристиками економіки США. Однак основні відмінності європейської моделі від американської проглядаються поки досить ясно (див. Табл. 4.5).

Очевидно, що ступінь соціальної орієнтованості економіки вища в країнах ЄС, що зумовлена великою кількістю чинників економічного і політичного характеру, дія яких визначила відповідний тип політики держави в кожній із названих країн. Однак перебіг трансформаційних процесів в Україні свідчить про формування в нашій країні ліберальної моделі ринкового господарства. У цьому переході до ринкової економіки держава покликана взяти на себе такі завдання:

- 1) створення ринків там, де вони не існували або були недостатньо розвинені;
- 2) додаток або коригування ринкового механізму в разі, якщо він дає збої;
- 3) забезпечення координації дій ринкових суб'єктів.

Особливістю перехідної економіки є необхідністю одночасно вирішувати ці завдання методом спроб і помилок створювати інститути державного регулювання. При цьому генеральний курс економічної політики змінюється одночасно з реформою інститутів, які його реалізують. У цьому процесі полягає основне протиріччя трансформаційного процесу: між необхідністю здійснення державою реформ і інтересами державних чиновників. Фактично реалізувати

реформи покликані ті люди і державні структури, які в результаті цих реформ з високою ймовірністю будуть зруйновані або втратять місце в системі управління державою. Цією обставиною в більшості випадків пояснюється половинчастість і непослідовність здійснення економіко-політичного курсу, і навіть самої його розробки, що виражається у частій та різкій зміні пріоритетів, структури «дерева цілей» економічної політики у його середніх і нижніх гілках. Часто виявляється, що стратегічні цілі як би «зависають», а реалізація тактичних не сприяє просуванню до головної мети реформ.

Таблиця 4.4 – Основні показники стану економіки України у 1991-2004 рр⁷.			
Роки	Темпи зростання реальних доходів населення, %	Темпи зростання споживчих цін, %	Темпи зростання ВВП, %
1991	-51,3	290	-8,7
1992	-44,8	2000	-9,9
1993	-74,1	10150	-14,2
1994	72	400	-22,9
1995	75	180	-12,2
1996	8,9	39,7	-10
1997	12,8	10,1	-3
1998	-9,5	20	-1,9
1999	-4,5	19,2	-0,2
2000	11,7	25,8	5,9
2001	18,1	6,1	9,2
2002	17,8	-0,6	5,2
2003	7,8	8,2	9,4
2004	12,5	11,6	12,7

Таблиця 4.5. Показники соціальної орієнтованості економічних систем країн ЄС та США⁸

Показник	Країни ЄС	США
Середня заробітна плата (до виплати податків) у промисловості, EUR за годину	22,3 за годину (в Німеччині – 26,5)	17,5
Співвідношення мінімальної заробітної плати та загального середнього рівня заробітної	Нідерланди, Данія, Німеччина, Бельгія – 50; Франція – 60	35-38

⁷ Бізнес. 2004. № 49. Від 06.12.04. С.13.

⁸ Див.: Бізнес. 2004. № 44. Від 01.11.04. С.107-111.

плати, %		
Співвідношення середньої та максимальної заробітної плати у компанії, разів	Германія –21, Франція – 22,5, Великобританія - 25	120
Співвідношення доходів 20% населення з максимальними доходами та 20% населення з мінімальними доходами ⁹	6:1	13:1
Доля соціальних витрат у ВВП, %	Швейцарія – 34,48; Великобританія – 32,03; Іспанія – 33,95; Греція – 38,24; Франція – 39,63; Австрія – 40,12; Швеція – 49,98	23
Доля працюючих жінок, %	41	61
Динаміка тривалості робочого часу	Скорочується	З 1969 по 2000 збільшився у середньому на 22%
Срок, в течение которого безработный получает пособие, мес.	8,5	4
Размер пособия по безработице в соотношении с заработной платой за предыдущий год, %	Швеція – 80	31-56
Степень охвата работников предприятий коллективными договорами, %	Испания и Италия – 80; Германия –92; Франция и Финляндия – 95; Австрия -98	18

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте характер економічних систем, у яких формувалися моделі державного втручання в економічні процеси А. Сміта, К.Маркса, Д.Кейнса, М.Кондратьєва, оптимального регулювання економічних систем, монетаризму, сучасних моделей.

2. Вкажіть основні процеси, які визначають сутність та масштаби втручання держави у функціонування економіки.

⁹ У США максимальна ставка прибуткового податку послідовно знижувалась: 91% при Д.Кеннеді, 70,5% при Д.Картері, 49% при Р.Рейгані, 33% при Д.Буші-молодшому. Однак 58% приросту національного багатства у 1980-1990-их роках прийшлися на 1% населення США.

3. Визначте основні критерії, за якими визначається специфіка сучасних моделей державного регулювання економіки.

4. Охарактеризуйте американську модель державного регулювання економіки, визначте причини її використання. Вкажіть, яка з функцій суспільного добробуту реалізується у цій моделі.

5. Охарактеризуйте німецьку модель визначте причини її використання. Вкажіть, яка з функцій суспільного добробуту реалізується у цій моделі.

6. Охарактеризуйте західноєвропейську модель визначте причини її використання. Вкажіть, яка з функцій суспільного добробуту реалізується у цій моделі.

7. Охарактеризуйте шведську модель визначте причини її використання. Вкажіть, яка з функцій суспільного добробуту реалізується у цій моделі.

8. Охарактеризуйте південнокорейську модель визначте причини її використання. Вкажіть, яка з функцій суспільного добробуту реалізується у цій моделі.

9. Зробіть висновок стосовно характеру залежності моделі державного регулювання економіки від характеру економічної системи, реалізованої у кожній з країн.

10. Визначте поняття концепції державної економічної політики. Встановіть місце концепції у процесі розроблення та реалізації економічної політики держави.

11. Охарактеризуйте види цілей економічної політики. Наведіть приклади взаємодії різних видів цілей.

12. Назвіть та охарактеризуйте вимоги до ефективного процесу цілевизначення.

13. Охарактеризуйте стратегічні та тактичні дії в економічній політиці.

14. Вкажіть об'єктивну необхідність та охарактеризуйте умови трансформації економічної системи України.

15. Вкажіть основні складові концепції трансформації економічної системи.

16. Порівняйте дирижистські та ліберальні моделі трансформації економічної системи за їхніми основними ознаками.

17. Охарактеризуйте «дерево цілей» трансформації економічних систем.

18. Охарактеризуйте зміст заходів, які забезпечують системні перетворення в економіці.

19. Охарактеризуйте зміст заходів, які забезпечують лібералізацію економіки.

20. Охарактеризуйте зміст заходів, які забезпечують фінансову стабілізацію економіки.

21. Встановіть комбінації заходів, які реалізують моделі «шокової терапії» та градуалізму у процесі трансформації економічної системи.

22. Охарактеризуйте умови трансформації економічної системи України та визначте фактори, які зумовили вибір моделі трансформації за названих умов.

Рекомендовані джерела інформації

1. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора/Пер.с англ.- М.:Изд-во МГУ: Инфра-М, 1997.-720с.
2. Линдблом Ч.Э. Политика и рынки. Политико-экономические системы мира – М.:Институт комплексных стратегических исследований, 2005.-152 с.
3. Коуз Р. Фирма, рынок и право. М., Дело, 1993
- 4.Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки. - К. 1994. 427 с.
- 5.Перехідна економіка: Підручник/ В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін.; За ред.. В.М.Гейця.-К.: Вища школа, 2003.-591 с.
- 6.Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие.- М.:Инфра-М, 2004.-416 с.
- 7.Ковтун О.І. Державне регулювання економіки: Навч.посібник.-Львів: «Новий Світ-2000», 2006.-432 с.
- 8.Скрипник А.В. Державне регулювання економіки (податки, бюджет, корупція, вибори). Курс лекцій.-Київ:ЦУЛ, 2002.-296 с.
- 9.Бальцерович Л.800 днів: коротка історія великої зміни 1989-1991: пер. З пол.-Х.: Золоті сторінки, 2014.-188 с.

Тема 5.Моделі бюджетно-податкового регулювання економіки .

- 1.Державний бюджет як інструмент державного регулювання економіки. Моделі балансування державного бюджету.
- 2.Податки та моделі податкової політики.
- 3.Державні витрати та їх вплив на економіку.
- 4.Державний борг, його утворення, вплив на економічні процеси, державне регулювання боргу.

Функціонування економіки тісно пов'язане з циркуляцією грошових потоків, формуванням і використанням грошових фондів. Регулюючи принципи, форми і методи здійснення цих процесів, держава визначає умови функціонування економічних суб'єктів. Залежно від особливостей відповідних грошових фондів виділяють бюджетно-податкове (фіскальне) і грошово-кредитне регулювання економіки.

1.Державний бюджет як інструмент державного регулювання економіки. Моделі балансування державного бюджету

Центральною ланкою фінансової системи і основним фінансовим фондом є Державний бюджет - кошторис доходів і витрат держави, який складається щорічно.

Структура Державного бюджету відображає особливості функціонування економіки держави та цілі, які стоять перед нею. Державний бюджет являє

собою інструмент регулювання діяльності економіки шляхом фінансування певних її секторів і реалізації системи оподаткування.

Основою дохідної частини бюджету є надходження від оподаткування, а також інші статті, наприклад надходження від зовнішньоекономічної діяльності, від приватизації державного майна та ін.

Витрати державного бюджету здійснюється у двох основних формах:

- урядові закупівлі (в тому числі на потреби оборони, функціонування державного сектора економіки, оплата праці працівників бюджетної сфери);
- трансфертні платежі (перерозподіл доходів на користь певних груп населення, з метою їх соціального захисту, наприклад, пенсії, допомоги з безробіття, тощо.).

Ідеальне виконання Державного бюджету - це повне покриття доходами витрат. Перевищення витратами доходів створює дефіцит Державного бюджету.

Балансування Державного бюджету здійснюється двома способами:

- на щорічній основі;
- на циклічній основі.

Способи фінансування бюджетного дефіциту:

- внутрішні позики;
- зовнішні позики;
- грошова емісія (випуск грошей в обіг).

Бюджетно-податкова (фіскальна) політика - система заходів уряду щодо зміни обсягу і структури державних доходів і витрат, спрямованих на досягнення певних цілей.

Бюджетно-податкова політика може бути дискреційною та автоматичною.

Дискреційна бюджетно-податкова політика – це цілеспрямовані дії уряду зі зміни державних видатків, податків та сальдо державного бюджету з метою впливу на обсяг національного виробництва, економічне зростання, зайнятість та динаміку цін.

Автоматична фіскальна політика передбачає зміну державних доходів та витрат у ході циклічних коливань в економіці без прийняття спеціальних рішень, за рахунок дії так званих вбудованих стабілізаторів. Головними вбудованими стабілізаторами є прогресивне оподаткування та державні трансферти.

Бюджетно-податкова політика може бути стимулюючою (фіскальна експансія) або стримуючою (фіскальна рестрикція).

Фіскальна експансія передбачає збільшення державних витрат (G), зниження податків (T) або комбінування цих заходів. У короткостроковій перспективі має на меті подолання циклічного спаду економіки, а в довгостроковій - зростання економічного потенціалу країни за рахунок розширення пропозиції економічних ресурсів.

Фіскальна рестрикція має на меті обмеження циклічного підйому економіки і передбачає скорочення державних витрат, зростання податків або комбінацію цих заходів. У короткостроковій перспективі такі дії можуть призвести до зниження інфляції ціною зростання безробіття і спаду

виробництва. У довгостроковій - до скорочення сукупної пропозиції та розгортання механізму стагфляції. Затяжна стагфляція створює передумови для руйнування економічного потенціалу, що є характерним для країн з перехідною економікою.

Реалізація цих типів фіскальної політики здійснюється у процесі функціонування її національних моделей. Існує безліч моделей фіскальної політики, однак найбільш яскравими вважаються американська (ліберальна), німецька (неоліберальна), європейська, шведська та японська моделі. Німецька, шведська та європейська моделі відрізняються найбільш вираженою соціальною спрямованістю, яка досягається за рахунок високого рівня одержавлення розподілу створеного продукту.

Основними напрямками фіскальної політики є:

- регулювання витрат державного бюджету;
- регулювання податкових надходжень та інших складових дохідної частини держбюджету;
- управління державним боргом.

2.Податкі та моделі податкової політики.

Податки - обов'язкові платежі, що стягуються з фізичних та юридичних осіб

Функції податків:

- забезпечення надходжень до Державного бюджету. Залежність податкових надходжень від ставок оподаткування відбивається кривою Лаффера (Рис.5.1), яка показує, що перевищення ставками податків певного рівня викликає скорочення податкових надходжень в результаті спаду підприємницької активності і спроб приховування доходів від оподаткування;

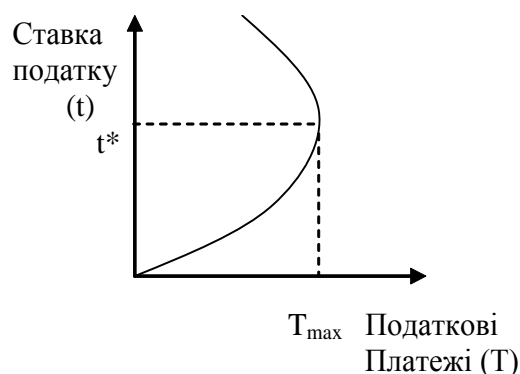

Рисунок 5.1. Крива Лаффера

- регулювання рівня підприємницької активності (впливає з вищесказаного);

- регулювання доходів платників податків, що ґрунтується на принципі, покладеному в основу системи оподаткування.

Відомі два основних **принципи побудови системи оподаткування**:

- принцип платоспроможності, що ставить тяжкість податків у залежність від рівня доходів;
- принцип отриманих благ, що зобов'язує платити великі податки тих, хто більше благ отримує від держави.

Види податків.

За способом розрахунку податкових платежів виділяються типи систем оподаткування, які використовують відповідні шкали:

- пропорційна - податкова ставка постійна, не залежить від обсягу доходів, податок зростає з ростом доходу;
- прогресивна - з ростом доходів ставка податку підвищується, податок вважається прогресивним;
- регресивна - податковий платіж визначається в абсолютному вираженні і при зростанні доходу становить все меншу його частку, податок вважається регресивним.

За способом вилучення:

- прямі - номінальний і реальний платник збігаються (наприклад, прибуткові податки);
- непрямі - номінальний і реальний платники не збігаються (податок на додану вартість, акциз).

Регулювання обсягу доходів державного бюджету з упевненістю можна звести до регулювання обсягу податкових надходжень (Т). Можливість поповнити державний бюджет за рахунок зростання податків здається, на перший погляд, очевидною. Однак при підвищенні ставок прямих податків може знижуватися підприємницька активність, попит на економічні ресурси, що в кінцевому підсумку призводить до скорочення ВВП. Зростання ставок непрямих податків підвищує рівень цін, знижує попит на продукцію, що також веде до недовироблення ВВП. При цьому податкові надходження у короткому часовому інтервалі можуть зрости, а в довгому - знижуються в результаті спаду підприємницької активності, приховування доходів від оподаткування (див. Криву Лаффера).

Велике податкове навантаження може стати, в сукупності з іншими факторами, причиною формування та розвитку тіньової економіки. За оцінками експертів, 55% підприємств повністю або частково йдуть в тінь через непосильне податкового навантаження, і, перш за все, через високий рівень відрахувань до фондів соціального страхування, високий рівень ПДВ, вибірковий характер відшкодування цього податку і наявність величезної заборгованості держави по виплатах відшкодування (на кінець 2017 року заборгованість по відшкодуванню ПДВ становила 3,8 млрд.грн.). Крім того,

величезний обсяг «неофіційних» податків, який можна порівняти з об'ємом податків, законодавчо оформлених.

Між сукупним рівнем оподаткування доходів і масштабами розвитку тіньової економіки існує пряма залежність. Так, в Греції, Італії, Бельгії та Швеції, де вилучається у вигляді податків 72-78% прибутку, частка ВВП, виробленого тіньовим сектором, становить від 23,4 до 29%. У США і Швейцарії, де відсоток вилучення становить, відповідно, 41,4 і 39,7%, зазначена частка дорівнює 8,9 і 8,0%. В Україні у вигляді офіційних податків вилучається 76 - 98 і більше відсотків прибутку. Уже ці дані дають можливість оцінити масштаб національної тіньової економіки.

У всіх випадках при збільшенні податкових надходжень до державного бюджету доходи платників податків скорочуються, що веде до скорочення обсягу ВВП в розмірі

$$\Delta I = \frac{MPC}{1 - MPC(1 - T_i)} \cdot \Delta T,$$

де ΔI - приріст ВВП у результаті зміни обсягу податкових надходжень до

державного бюджету;

$\frac{MPC}{1 - MPC(1 - T_i)}$ - податковий мультиплікатор, у якому MPC – коефіцієнт граничної схильності населення до споживання (розраховується як

$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta I}$, де ΔC – приріст обсягу споживання у результаті зростання доходів населення; ΔI – приріст доходів);

T_i – ставка прибуткового податку;

ΔT – зміна обсягу податкових надходжень до державного бюджету.

Порівнявши значення мультиплікатора державних витрат $\Delta I = \frac{1}{1 - MPC(1 - T_i)} \Delta G$ і податкового мультиплікатора, бачимо, що при рівновеликих змінах зазначених змінних, більш ефективним інструментом, що стимулює зростання ВВП, є збільшення державних витрат. Зміна державних витрат безпосередньо впливає на розмір сукупного попиту. Дія цього фактора посилюється і тим, що для механізму його використання характерні менші розміри лагів, тобто ефект досягається швидше. При зміні податкових платежів ефект розподіляється між сферою попиту і сферою пропозиції. Сукупний попит змінюється досить швидко, тому що зміна податкових платежів призводить до безпосереднього зміни наявних доходів економічних суб'єктів, а тому - до зміни попиту, що пред'являється ними на предмети споживання та економічні

ресурси. Однак зміна попиту на економічні ресурси має і віддалений ефект, що виражається у зміні обсягів виробництва в довгому часовому інтервалі.

Таким чином, розподіл ефекту від зміни обсягу податкових платежів робить цей інструмент фіскальної політики менш дієвим в короткому часовому інтервалі, але чинним протягом тривалого періоду.

Регулювання обсягу і структури податків, формування тієї чи іншої податкової системи є дієвим інструментом державного регулювання економіки. Принципи оподаткування сформульовані ще А. Смітом, який вважав, що ефективна система оподаткування повинна відповідати наступним вимогам:

- пропорційність розміру податку платоспроможності платника;
- чітка визначеність і незмінність податку;
- простота і доступність внесення податку;
- мінімум вилучення з доходу платника і максимум надходжень до державної скарбниці.

До фіскальної політики відносяться тільки такі маніпуляції з державним бюджетом, які не супроводжуються зміною кількості грошей, що перебувають в обігу. Оскільки грошові кошти міністерства фінансів зберігаються на рахунку в Національному банку, то при поповненні каси держави грошова база скорочується, а при витрачанні державою коштів грошова база зростає.

Тому під час надходження податків до держбюджету кількість грошей, що перебувають в обігу, скорочується через зменшення грошової бази. Але якщо часовий розрив між надходженням податкових платежів і їх витрачанням невеликий, то кількість грошей, що перебувають в обігу практично не змінюється.

Уведення потоварного податку (акциз, ПДВ) відображається як на покупцях товару, оскільки підвищує рівень ціни, так і на його продавцях, тому що підвищення ціни веде до скорочення обсягу продажів. Пропорція розподілу тяжкості податку між покупцем і продавцем товару визначається співвідношенням рівнів еластичності попиту і пропозиції:

$$\frac{T_{\text{продавця}}}{T_{\text{покупателя}}} = \frac{E_D}{E_S},$$

а приріст ринкової ціни товару визначається за формулою:

$$\Delta P = \frac{t}{1 - \frac{E_d}{E_s}},$$

де ΔP - приріст ціни для покупця;

t - величина податкової ставки;

E_d и E_s - коефіцієнти еластичності попиту та пропозиції.

З наведеної залежності випливає, що потоварний податок тим повніше перекладається на споживачів, чим більш еластична пропозиція і менш еластичний попит. Можливі співвідношення рівнів еластичності попиту і пропозиції показані на рис.5.2: а) попит еластичний, б) попит малоеластичний, в) пропозиція еластична, г) пропозиція нееластична. Частина податку, що сплачується споживачем, відповідає площі прямокутника P_tAKP_0 , а частина, яка припадає на продавця, - площі прямокутника P_0KCP_c .

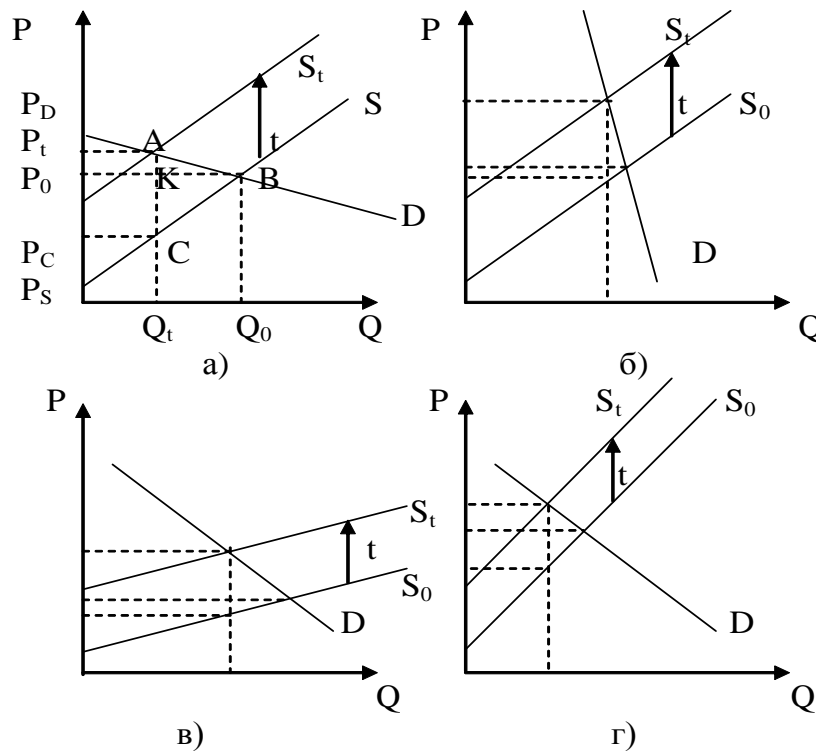

Рисунок 5.2. Розподіл податкового тягаря за різних значень еластичності попиту та пропозиції.

На рис. 5.2 показана також зміна величини надлишків споживача і продавця, що відбувається у результаті введення податку. У початковому стані ринку надлишок споживача визначався як площа трикутника P_DBP_0 , а надлишок продавця - як площа трикутника P_0BPs . Уведення податку t перемістило криву пропозиції S_0 у положення S_t , причому надлишок споживача скоротився до P_DAP_t , а надлишок продавця - до P_cCP_s . Податкові надходження до державного бюджету визначаються як площа прямокутника P_tACPs , крім того, суспільство зазнало чистих втрат від введення податку в розмірі, що відповідає площі трикутника ABC (відбулося зниження ступеня задоволення потреб, і знизився рівень доходу продавців).

Надання державної дотації

Уведення дотацій рівнозначно тому, що держава бере на себе частину витрат на виробництво даного виду продукції (рис. 5.3).

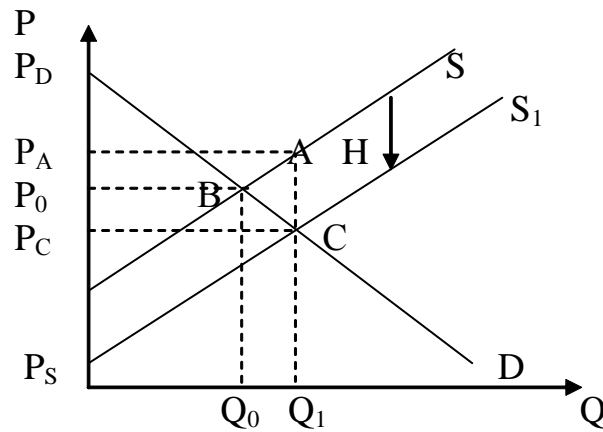

Рисунок 5.3. Уведення державної дотації

Уведення дотації H переміщує криву пропозиції з положення S_0 в положення S_1 . При цьому розмір надлишку споживача продукції зростає на величину P_0BCP_C , продавця - на величину P_0BAP_A ; сума дотацій, виплачена державою, визначається як $P_AAC P_C$, а трикутник ABC характеризує чисті втрати суспільства від введення дотацій. Обсяг продажів зростає з Q_0 до Q_1 .

Уведення імпортного мита

Припустимо, що у відсутності імпорту на ринку встановилася рівноважна ціна P_0 , за якою продається Q_0 товару (рис. 5.4). Якщо за цих умов почати імпортувати вироблювані в даній країні товари за стабільною ціною, сформується крива пропозиції імпортного товару, що має вигляд горизонтальної прямої (S_1).

Початок імпорту знижує ринкову ціну товару до P_1 , а пропозиція вітчизняного виробника скорочується при цьому до Q_2 . Різниця $(Q_1 - Q_2)$ становить обсяг імпорту.

В результаті вільного доступу імпортного товару на даний ринок надлишки споживачів зросли, а надлишки продавців зменшилися.

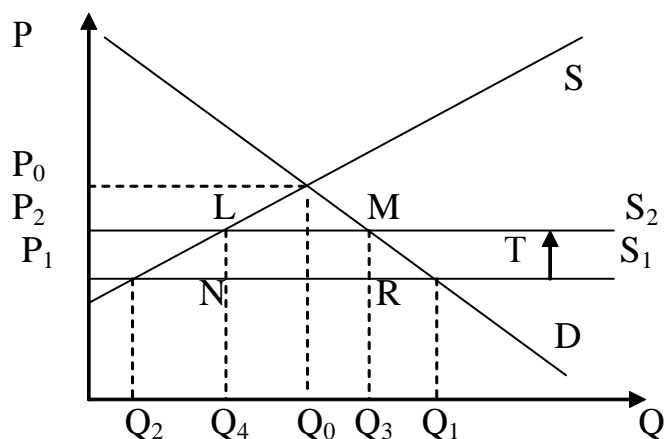

Рисунок 5.4. Наслідки введення імпортного мита

Якщо держава з метою підтримки власного виробника введе імпортне мито в розмірі T з одиниці товару, крива S_1 переміститься в положення S_2 . Ціна зросте до P_2 , збільшуючи обсяг вітчизняного пропозиції до Q_4 і знижуючи обсяг

попиту до Q_3 . Надлишки виробників зростуть, а надлишки споживачів скоротяться. Загальний обсяг мита визначається як площа прямокутника NLMR.

Таким чином, державний вплив на функціонування ринку може мати наслідки, що відрізняються від тих, на які розраховували державні органи, приймаючи рішення про здійснення тих чи інших заходів. Ця обставина змушує передбачати заходи, здатні компенсувати небажані ефекти державної політики. Ці заходи диференціюються залежно від характеру наслідків, їхньої інтенсивності, а також специфіки ринку, функціонування якого регулюється.

Встановлені ставки податків відображають ту чи іншу модель оподаткування, яка застосовується в даній державі.

Модель податкової політики - це сформований зразок податкової політики в практиці ряду країн.

Залежно від рівня податкового навантаження можна виділити чотири моделі податкової політики.

Перша модель - політика максимальних податків. Така політика проводиться в основному в екстрених випадках, наприклад, у випадку воєнних дій. Характеризується високим податковим тягарем, високим рівнем державних інвестицій в певних секторах економіки, соціальні витрати - невеликі. Пріоритет - фінансові цілі оподаткування, а іншими цілями нехтують.

Друга модель - податкова політика при досить високому рівні оподаткування, але при значному соціальному захисті населення. В якості пріоритетних цілей - фінансова і перерозподільча функції. Сутність цієї політики полягає в акумулюванні значних коштів за рахунок високопрогресивних прибуткових і майнових податків, причому оподатковуються кошти найбільш забезпечених економічних агентів і перерозподіляються за допомогою бюджетних механізмів у доходи найменш забезпеченої частини населення, таким чином нівелюючи соціальну нерівність в суспільстві. Розроблено засновниками Фрайбурзької школи неолібералізму Ойкеном і Ерхардом. Простежити цю політику можна у скандинавських країнах, де держава несе високий рівень соціальної відповідальності перед своїми громадянами.

Третя модель - політика розумних податків. Це політика компромісу фінансової, регулюючої і соціальної функцій податкової політики. Ця модель є проміжною формою податкової політики між політикою максимальних і мінімальних податків. Характеризується збалансованим податковим навантаженням, яке не заважає розвитку економіки, але у той же час підтримує значний рівень соціальних витрат. Досягається комбінуванням розумних податків на виробництво і споживання (необхідне в першу чергу для підтримки конкурентних переваг своїх товарів на міжнародному ринку) і порівняно високого (з політикою мінімальних податків) рівня прибуткових і майнових податків. Завдяки адресності податкових преференцій, а також перерозподілу податкового навантаження серед галузей дозволяє цим державам здійснювати

структурну перебудову економіки відповідно до перспектив розвитку світового ринку. Модель характерна для високорозвинених країн, таких як Канада, США, Великобританія та ін.

Четверта модель - політика мінімальних податків. Зниження податкового тягара супроводжується зниженням державних інвестицій і соціальних витрат. Така політика може переслідувати дві мети - стимулювання національної економіки та створення привабливих податкових режимів для передислокації фіскальної юрисдикції зарубіжних економічних агентів. Ця модель залишається популярною останні десятиліття, а глобалізація і підвищена мобільність факторів виробництва стають живильним ґрунтом для збільшення затребуваності офшорів і податкових гаваней.

Перша мета була характерною для США у 80-х рр. 20ст. («Рейганоміка»), для Японії в період післявоєнної відбудови. Останніми десятиліттями її успішно реалізують країни, які здійснюють експансію на світових ринках, такі як Китай, Індія, Бразилія, Мексика та ін. Модель отримала свій розвиток у рамках теорії ефективної пропозиції, сформульованої Лаффером. Зниження податкових ставок стимулює економічну активність, що в свою чергу збільшує базу оподаткування.

Одним з *ключових напрямків сучасної податкової політики* визнано удосконалення податкових методів стимулювання інвестиційної активності підприємців і населення (за рахунок їхніх заощаджень). Тобто вдосконалення стимулюючої функції податкової політики.

Ще одна магістральна тенденція у здійсненні податкової політики - це розширення бази оподаткування як для підприємств, так і для населення з паралельним зниженням рівня податкових ставок і скасуванням податкових пільг. У той же час відносно малих і середніх підприємств уряди як і раніше проводять заохочувальну податкову політику, спрямовану на полегшення їх податкового тягара. Податковими пільгами «нагороджуються» також підприємства, які постійно виділяють кошти на перенавчання і підвищення кваліфікації своїх співробітників, а також задіяні у науково-технічній та інноваційній діяльності.

Крім того, під впливом інтеграційних процесів (у першу чергу це стосується Європейського співтовариства) відбувається гармонізація та уніфікація податкових систем країн за допомогою зменшення розкиду рівня податкових ставок і узгодження методик їх нарахування. Податки стають одним із засобів формування єдиного економічного простору для держав, пов'язаних регіональними, господарськими або політичними інтересами. На практиці це реалізується через розвиток дво- та багатосторонніх домовленостей про зняття митних бар'єрів і виключення подвійного оподаткування. У цій частині міжнародна інтеграція накладає певні обмеження на самостійність держав у проведенні податкової політики, оскільки вільне переміщення товарів і факторів виробництва тією чи іншою мірою означає вільне переміщення їхніх податкових баз. Тому країнам-учасникам інтегрованого співтовариства так важливо розробити загальні принципи оподаткування.

Ще одна тенденція у сучасній податковій політиці виникла під впливом негативних факторів дії людини і НТП. Мова йде про так звані екологічні податки. Виходячи з принципу «забруднювач повинен платити», багато країн диференціюють податки з різних видів моторного палива і класів автомобілів; вводять податки на енергоносії і забруднення навколишнього середовища; обговорюють необхідність введення «вугільних» податків і податків на забруднення ґрунту та води.

Таким чином, податкова політика посідає одне з ключових місць у практиці державного регулювання економіки. При цьому на перше місце виходить стимулююча функція податкової політики, яка не припиняє, однак, соціальної та фіскальної функцій, адже зібрані податки є головним джерелом доходів державного бюджету і джерелом фінансування соціальних і господарських витрат уряду. До того ж, як показує світовий досвід, на початковому етапі проведення економічних реформ уряд відчуває потребу в значному обсязі фінансових ресурсів, а значить, змушений вдаватися до посилення фіскальної функції, як то кажуть «для того, щоб послабити комір сорочки, треба спочатку його стягнути». Однак довго така стратегія реалізовуватися не може, оскільки вона буде стримувати економічний розвиток. І тут їй на зміну повинна прийти податкова політика, спрямована на стимулювання національного виробництва, що дасть передумови до поліпшення інвестиційного клімату та економічного зростання.

При проведенні податкових новацій важливо враховувати також структуру національної економіки, тобто уявляти, які галузі економіки домінують в поточний момент часу і які галузі, за задумом реформаторів, повинні стати домінуючими після змін.

3. Державні витрати та їх вплив на економіку.

У сукупності витрат державного бюджету слід розрізняти три основних елементи:

- закупівлі товарів і послуг (PG),
- соціальні трансферти (IT) та
- відсотки по державному боргу (GB).

Таким чином, державні витрати $G = PG + IT + GB$.

Закупівля товарів і послуг може бути пов'язана з національною обороною, утриманням транспортної системи, сфери освіти, охорони здоров'я, науки, системи правосуддя, виконанням обов'язків іншими гілками влади і т.д. Для створення товарів і здійснення послуг перерахованими сферами діяльності уряд повинен виступати суб'єктом відносин на ринках факторів виробництва, товарів і послуг, створюючи певний попит.

Соціальні трансферти включають допомогу непрацездатним, пенсіонерам, безробітним малозабезпеченим та іншим.

Процентні платежі пов'язані з позичками (боргом) держави, що виникають у попередньому періоді у зв'язку з дефіцитом державного бюджету.

Склад державних витрат показує, що зміна їх загального обсягу або розмірів окремих складових може впливати на макроекономічні змінні, принаймні трьома основними способами:

а) безпосередньо - на загальний рівень доходів (через соціальні трансферти);

б) опосередковано (через ринок товарів і послуг) - на загальний рівень продажів, за допомогою скорочення запасів і збільшення випуску;

в) опосередковано (через ринок факторів виробництва) при використанні великого обсягу ресурсів - на доходи власників ресурсів.

Очевидно, що при зростанні державних витрат і збереження їх структури відбувається одночасне використання всіх трьох способів стимулювання сукупного попиту, в результаті чого відбувається зростання ВВП. Розміри збільшення ВВП визначаються як:

$$\Delta I = \frac{1}{1 - MPC(1 - T_i)} \cdot \Delta G,$$

де ΔI – приріст ВВП;

MPC – гранична норма споживання;

T_i – ставка прибуткового податку;

ΔG – приріст державних витрат.

Коефіцієнт $\left(\frac{1}{1 - MPC(1 - T_i)} \right)$ являє собою, як відомо з курсу макроекономіки, мультиплікатор державних витрат, що характеризує приріст ВВП при збільшенні державних витрат на одиницю.

Розглянемо кейнсіанську інтерпретацію наслідків застосування заходів фінансової політики. Для цього скористаємося кейнсіанською моделлю загальної економічної рівноваги. Припустимо, що економіка перебуває в депресії (на рис.5.5. Це представлено комбінацією ендегенних параметрів I_0 , P_0 , N_0 , W_0 , R_0).

Величина ефективного попиту визначається перетином лінії InS_0 з лінією LM_0 в пологій (кейнсіанській) області останньої. Такому економічному стану відповідають:

- крута лінія сукупного попиту (ID_0);
- еластичність пропозиції праці по грошовій ставці заробітної плати внаслідок існування великого безробіття;
- висока гранична продуктивність праці.

Дві останні обставини означають, що в стані депресії крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції в пологій її частині, тобто спостерігається хороша реакція пропозиції товарів на зміну рівня цін.

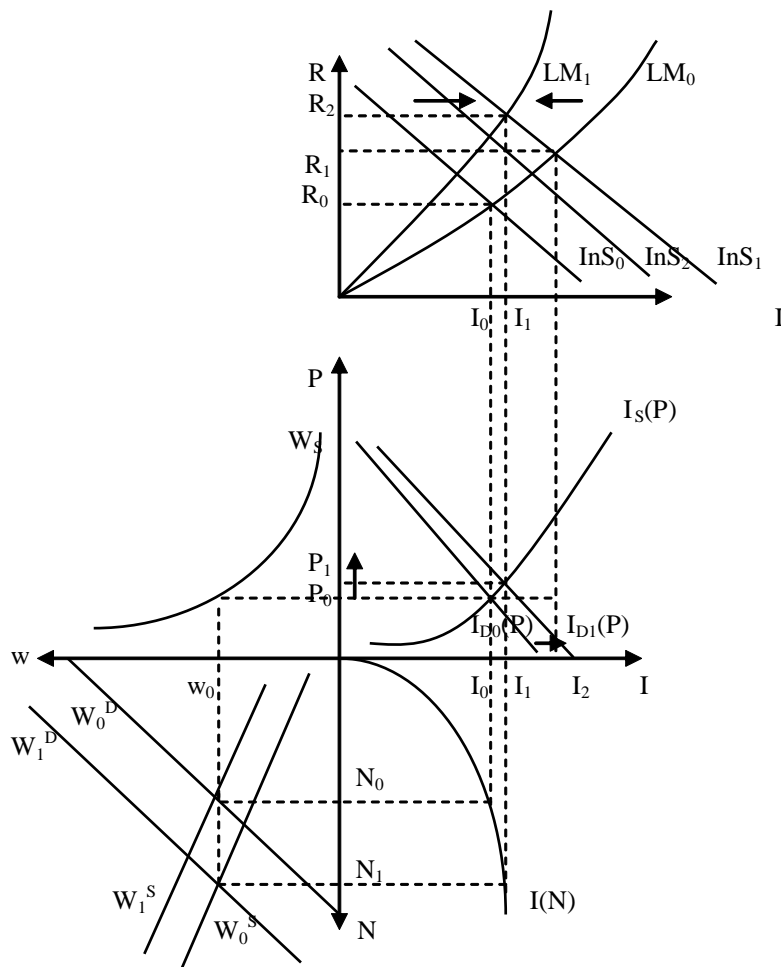

Рисунок 5.5. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги

Додаткові закупівлі держави на ринку благ проявляються в зсуві $InS_0 \rightarrow InS_1$, яке тягне за собою зсув $ID_0 \rightarrow ID_1$. При вихідному рівні цін на ринку благ виникає дефіцит і рівень цін підвищується.

Внаслідок зростання рівня цін:

а) скорочується реальна кількість грошей і лінія LM зсувається вліво ($LM_0 \rightarrow LM_1$);

б) зменшується реальний обсяг майна і через скорочення споживчого попиту лінія InS зсувається вліво ($InS_1 \rightarrow InS_2$);

в) підвищуються ціна попиту на працю $W_0^D \rightarrow W_1^D$ з деяким відставанням через адаптивних очікувань - ціна пропозиції праці $W_0^S \rightarrow W_1^S$. В результаті збільшуються зайнятість і обсяг пропозиції на ринку благ.

Коли рівень цін підніметься до P_1 , тоді встановиться нова рівновага на всіх макроекономічних ринках. Зрушення лінії LM при фінансовому імпульсі може викликатися не тільки підвищенням рівня цін, а й «портфельним» підходом до визначення попиту на гроші. Якщо домашні господарства сприймають приріст заборгованості держави (DB) як збільшення свого майна, то відповідно до теорії портфеля вони збільшать попит на гроші. У моделі IS-LM це відобразиться зрушенням лінії LM вліво. В результаті зростання державних витрат, що фінансуються за рахунок розміщення серед населення додаткових облігацій, може супроводжуватися скороченням ефективного попиту, якщо зсув лінії LM вліво перекриє зрушення лінії IS вправо.

4.Державний борг, його утворення, вплив на економічні процеси, державне регулювання боргу

Безпосередньою метою, заради досягнення якої змінюються розміри податкових надходжень і державних витрат, часто є зростання доходів державного бюджету і скорочення (незбільшення) бюджетного дефіциту.

Дефіцит державного бюджету - розмір перевищення витратами його доходів. Розрізняють дві складові бюджетного дефіциту:

- структурний дефіцит і
- дефіцит циклічний.

Під **структурним дефіцитом** мається на увазі різниця межу поточними державними витратами і тими доходами державного бюджету, які надійшли б в умовах повної зайнятості при існуючій системі оподаткування. **Циклічний дефіцит** є різниця між фактичним дефіцитом і дефіцитом структурним.

Якщо припустити, що доходи державного бюджету складаються переважно з податкових платежів економічних суб'єктів, дефіцит можна уявити як:

$$\Sigma = G - T ,$$

Де Σ - дефіцит державного бюджету;

G - державні витрати;

T - обсяг податкових надходжень до бюджету.

Величина дефіциту може змінюватися як при зміні обсягу державних витрат (ΔG), так і при зміні обсягу податкових надходжень (ΔT).

Своєю чергою, зміна обсягу податкових надходжень може відбуватися під впливом зміни обсягу доходів (оскільки $T = T_i \cdot I \Rightarrow \Delta T = T_i \cdot \Delta I$), або зміни ставки податку ($\Delta T = \Delta T_i \cdot I$), або при одночасній зміні цих параметрів.

Використовуючи відомі мультиплікатори, відзначаємо, що зміна дефіциту державного бюджету за впливу кожного з перерахованих факторів, складе:

а) при зміні обсягу державних витрат $\Sigma = \left(1 - \frac{T_i}{1 - MPC(1 - T_i)} \right) \Delta G;$

б) при зміні загального обсягу податкових надходжень

$$\Sigma = - \left(1 - \frac{MPC \cdot T_i}{1 - MPC(1 - T_i)} \right) \cdot \Delta T.$$

З огляду на те, що рівень MPC і T_i не може перевищувати одиницю, бачимо, що значення мультиплікатора дефіциту за державними видатками менше значення податкового мультиплікатора, отже, більший ефект скорочення бюджетного дефіциту дає збільшення обсягу податкових надходжень.

Якщо ж, підтримуючи збалансованість бюджету, тобто $\Delta G = \Delta T$, змінюючи обсяги витрат і доходів на одну й ту ж саму величину, спробувати збільшити обсяг сукупного доходу суспільства, то розмір приросту доходу можна

визначити як $I = \frac{1 - MPC}{1 - MPC(1 - T_i)} \cdot \Delta G$, де $\frac{1 - MPC}{1 - MPC(1 - T_i)}$ - мультиплікатор збалансованого бюджету.

Таким чином, при виборі інструментів фінансової політики слід враховувати їх різну ефективність. При необхідності забезпечити зростання ВВП більш ефективним є збільшення державних витрат, при прагненні скоротити дефіцит державного бюджету - зростання податкових надходжень. Збільшуючи державні витрати і податкові надходження на одну й ту ж саму величину, можна добитися зростання ВВП.

Проблема бюджетного дефіциту і його фінансування має особливе значення в країнах з перехідною економікою. Розмір дефіциту, способи його фінансування, обсяг державного боргу та витрати на його обслуговування впливають не тільки на стан економіки в даний момент, але і визначають значною мірою перспективи її розвитку.

Відомо, що способами фінансування дефіциту державного бюджету є:

- а) грошова емісія (монетизація дефіциту);
- б) зовнішні запозичення;
- в) внутрішні запозичення.

У разі монетизації дефіциту має місце сеньораж - дохід держави від друкування грошей.

Якщо темпи зростання грошової маси перевищують темпи зростання реального ВВП, середній рівень цін неминуче підвищується. Економічні агенти платять своєрідний інфляційний податок, в результаті чого частина їх доходів перерозподіляється на користь держави через зрослі ціни. В умовах інфляції відзначається ефект Олівера-Танзі - свідоме затягування платниками податків термінів внесення податкових платежів до державного бюджету. За час відстрочки гроші знецінюються, в результаті чого платник податків отримує певний вигащ, але дефіцит державного бюджету і загальна нестійкість фінансової системи можуть зрости.

Монетизація дефіциту державного бюджету може не виражатися в емісії готівки, а здійснюватися в інших формах, наприклад, у вигляді розширення пільгових кредитів національного банку державним підприємствам або у формі відстрочених платежів. У першому випадку заборгованість за кредитами і виплати відсотків часто списується (типовий приклад - списання боргів сільськогосподарських підприємств в Україні), а в другому - держава не оплачує вчасно закупівлі товарів і послуг, що викликає негативні економічні очікування у їх продавців, яке виражається в навмисному завищенні цін.

Якщо фінансування дефіциту державного бюджету здійснюється за допомогою позик, формується і зростає державний борг.

Державний борг - це загальний обсяг непогашених боргових зобов'язань центрального уряду. Його величина визначається як сума бюджетних дефіцитів, що фінансувалися шляхом внутрішніх і зовнішніх запозичень. У зв'язку з цим виділяють: внутрішній і зовнішній державний борг.

Внутрішній державний борг - заборгованість держави громадянам, фірмам і установам даної країни, які є власниками цінних паперів, випущених її урядом.

Зовнішній державний борг - заборгованість держави іноземним громадянам, фірмам і установам.

Показником ступеня вагомості державного боргу є коефіцієнт боргового тягаря (боргового навантаження):

$$\lambda = \frac{\text{обсяг державного боргу}}{\text{обсяг ВВП (ВВП)}} (\%).$$

За державним боргом необхідно виплачувати відсотки, тобто здійснювати обслуговування державного боргу. Ці виплати є першочерговою статтею витрат державного бюджету. При значних розмірах державного боргу витрати по його обслуговуванню можуть стати головною або навіть єдиною причиною дефіциту державного бюджету.

Різниця між величиною дефіциту бюджету і сумою процентних виплат по боргу становить **первинний дефіцит державного бюджету**. Якщо первинний дефіцит також фінансується з допомогою позик, зростає обсяг державного боргу та показник боргового тягаря.

Для скорочення боргового тягаря необхідно дві умови:

→ реальна ставка відсотка за здійсненими позиками повинна бути нижче, ніж темп зростання реального ВВП;

→ відсутність первинного бюджетного дефіциту (оптимальний варіант - наявність первинного бюджетного надлишку).

Прагнучи збільшити дохідну частину державного бюджету і отримати кошти для виплати відсотків по державному боргу, уряд може вдатися до збільшення податків. Щоб дотримати графік обслуговування боргу, необхідно зібрати у вигляді податків (T) суму, не меншу ніж обсяг річних виплат за державним боргом (N). Це означає, що співвідношення $\frac{N}{I}$ є нижньою межею ставки прибуткового податку:

$$\frac{N}{I} \leq \frac{T}{I},$$

де I - сукупний дохід (або ВВП).

Але крім обслуговування боргу, уряд повинен фінансувати і інші витрати (державні закупівлі, трансферти), тому реальна ставка податку є набагато вищою:

$$\frac{T}{I} \geq \frac{G + N + t}{I},$$

де G - державні витрати;

N - виплати за державним боргом;

t - трансферти;

Т - податкові платежі.

Однак збільшення податків як умова обслуговування зростаючого боргу може призвести до зниження підприємницької активності і втечі бізнесу в «тінь», тому наявність великого державного боргу обмежує можливості економічного зростання. Крім того, падіння підприємницької активності призводить до зростання безробіття і розвитку інфляційних процесів. Подолання цих негативних тенденцій може забезпечуватися за рахунок зростання державних витрат у вигляді інвестицій, додаткового попиту на ринку товарів і послуг, трансфертних платежів.

Збільшення обсягу державних інвестицій може породити «ефект витіснення» приватних інвестицій. Цей ефект виникає при повному використанні всіх економічних ресурсів суспільства, коли залучення їх додаткових обсягів неможливо. Але якщо ресурси використовуються не в повному обсязі, наприклад, існує кон'юктурне безробіття, незадіяні виробничі потужності, збільшення державних видатків інвестиційного характеру супроводжується мультиплікативним ефектом, в результаті чого сукупний дохід суспільства зростає. При одночасному зростанні державного попиту на товари і послуги і збільшення обсягу трансфертів сукупний попит зростає, що додатково стимулює виробництво ВВП.

Механізм скорочення зовнішньої заборгованості держави може включати і такі елементи:

1) викуп боргу - надання країні - боржнику можливості викупити свої боргові зобов'язання на вторинному ринку цінних паперів. При цьому ринкова вартість таких цінних паперів зазвичай надзвичайно низька (за оцінками міжнародного рейтингового агентства Moody's Investors Service боргові зобов'язання України мають рейтинг «Саа1 з низьким інвестиційним рівнем»; такий же рейтинг мають Пакистан і Куба, нижче тільки Еквадор, який відмовився платити за своїми зовнішніми боргами);

2) обмін боргу на акціонерний капітал («своп») - надання іноземним кредиторам можливості обміняти боргові зобов'язання країни на акції її промислових корпорацій. Цей спосіб реалізований РАО «Газпром» щодо магістральних газопроводів в Молдові і Болгарії. Якщо українські борги за спожитий газ перевищать 50% вартості магістральних газопроводів на її території, які використовуються для транспортування російського газу, РАО «Газпром» має намір вимагати передачі в свою власність контрольного пакета акцій Української газотранспортної системи;

3) заміна існуючих боргових зобов'язань новими, що мають більш тривалі терміни погашення або знижені відсотки з обслуговування боргу (так звана «реструктуризація боргу»). На початку лютого 2000 року Україна запропонувала кредиторам схему реструктуризації зовнішнього боргу, погашення якого в обсязі \$ 31 млрд. передбачалося у 2000 р Відповідно до даної схеми борг вартістю близько \$ 2 млрд. був переведений в 7-річні облігації в «Євро» або в доларах США. За новими облігаціями здійснюється

щоквартальний купонний платіж. Амортизація основної суми боргу відбувається один раз на півроку. Передбачено пільговий період - перші шість місяців. Ухвалення даної пропозиції дозволило уникнути визнання держави неплатоспроможним (дефолт).

Реалізація основних напрямів бюджетно-податкової політики здійснюється в тісному взаємозв'язку із здійсненням тієї чи іншої моделі політики грошово-кредитної і часто визначає умови проведення її в життя.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сутність бюджетно-податкової політики, її інструментів та лагову структуру. Вкажіть основні напрямки бюджетно-податкової політики.
2. Сформулюйте сутність таких видів бюджетно-податкової політики як фіскальна експансія та фіскальна рестрикція. Вкажіть цілі та наслідки застосування кожної з них.
3. Виконайте наступне практичне завдання.

Завдання.

1. Стан економіки описується наступним чином: $C = 150 + 0,3I$; $I_n = 60$; $G = 30$; $X_n = 20$. Необхідно:

- а) розрахувати обсяг рівноважного доходу для закритої економіки;
- б) використовуючи відповідний мультиплікатор, розрахувати зміну рівноважного доходу в результаті подвоєння державних витрат;
- в) розрахувати обсяг рівноважного доходу в умовах дії ставки прибуткового податку в 30%;
- г) використовуючи відповідний мультиплікатор, розрахувати зміну рівноважного доходу при подвоєнні державних витрат і дії зазначеної ставки прибуткового податку;
- д) порівняти значення мультиплікаторів в пунктах б і г. Про що говорить різниця в їх значеннях?
- е) розрахувати обсяг рівноважного доходу суспільства при ставках прибуткового податку $t = 90\%$, $t = 10\%$. Порівняти з об'ємом рівноважного доходу при ставці податку $t = 30\%$. Що можна сказати на основі здійснених розрахунків про роль прибуткового податку в процесі регулювання економіки?

2. В умовах закритої економіки обсяг податкових надходжень до держбюджету зріс на 30 од.

а) Розрахуйте зміну рівноважного доходу, яке відбулося в результаті зростання податкових надходжень.

б) Порівняйте його зі зміною рівноважного доходу в результаті скорочення державних витрат на таку ж суму.

В) Який із зазначених методів (скорочення державних витрат або зростання податкових надходжень) надає більший вплив на зміну рівноважного доходу? Чому?

3. При вихідних (розрахованих в п.1) обсягах рівноважного доходу та державних видатках, що перевищують обсяг податкових надходжень на 200 одиниць, діє ставка прибуткового податку в 30%.

А) Визначте розміри дефіциту державного бюджету.

Б) Розрахуйте зміну дефіциту бюджету при скороченні державних витрат на 100 од.

В) Розрахуйте зміну дефіциту державного бюджету при збільшенні податкових надходжень на 100 одиниць.

Г) Розрахувати зміна дефіциту державного бюджету при одночасному використанні цих способів впливу на розмір дефіциту.

Д) Який із зазначених способів скорочення дефіциту державного бюджету є більш ефективним? Обґрунтуйте свої висновки.

4. У умовах попередньої завдання необхідно збільшити розмір державних витрат на 100 одиниць, причому кошти для цього повинні бути отримані за рахунок відповідного приросту податкових надходжень. Розмір дефіциту держбюджету змінитися не повинен. Розрахуйте зміну обсягу рівноважного доходу в результаті усіх вжитих заходів. Поясніть сутність процесів, що відбуваються.

Рекомендовані джерела інформації

1.Линдблом Ч.Э. Политика и рынки. Политико-экономические системы мира – М.:Институт комплексных стратегических исследований, 2005.-152 с.

2.Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки. - К. 1994. 427 с.

3.Перехідна економіка: Підручник/ В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін.; За ред. В.М.Гейця.-К.: Вища школа, 2003.-591 с.

4.Ковтун О.І. Державне регулювання економіки: Навч.посібник.-Львів: «Новий Світ-2000», 2006.-432 с.

5.Скрипник А.В. Державне регулювання економіки (податки, бюджет, корупція, вибори). Курс лекцій.-Київ:ЦУЛ, 2002.-296 с.

6.СТРАТЕГІЯ реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки. Схвалена Кабінетом Міністрів України 8 лютого 2017 р. Розпорядження № 142. Режим доступу: [http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/PFM%20Strategy%20presentation.pdf].

7.Україна 2020: стратегія розвитку. Затверджено Президентом України 12 січня 2015 року. Режим доступу:[http://www.nbuvip.gov.ua/images/4/str.pdf].

Тема 6.Моделі грошово-кредитного регулювання економіки

1.Мета, сутність та інструменти грошово-кредитного регулювання економіки.

2. Неокласична та кейнсіанська моделі грошово-кредитного регулювання економічних процесів. Дилема проміжних цілей грошово-кредитної політики.

3. Антиінфляційні моделі державного регулювання економіки.

1. Мета, сутність та інструменти грошово-кредитного регулювання економіки

Однією з найважливіших умов ефективної організації економічних відносин, що базуються на ринкових принципах господарювання, є наявність оптимального регулятивного впливу держави на перебіг всіх економічних процесів. Серед основних засобів такого впливу провідне місце посідають грошово-кредитні методи регулювання.

Грошово-кредитна політика формується і реалізується Центральним Банком держави (в Україні НБУ), який здійснює пропозицію грошей, координує і контролює діяльність комерційних банків.

Цілями грошово-кредитної політики (ДКП) можуть бути:

- економічне зростання,
- повна зайнятість,
- стабільність цін,
- стійкий платіжний баланс та ін..

Реалізувати ці цілі можливо за допомогою таких базових інструментів: обсяг грошової маси, ставка відсотка, обмінний курс національної валюти.

Інструменти ДКП можуть забезпечити прямий і непрямий вплив на економічні процеси. Прямий вплив здійснюють такі інструменти, як:

- визначення лімітів кредитування,
- пряме регулювання ставки відсотка за кредитами комерційних банків.

Непрямий вплив здійснюється за допомогою:

- зміни норми обов'язкових резервів,
- зміни облікової ставки (ставки рефінансування),
- операцій, що проводяться Центральним Банком на відкритому ринку.

Очевидно, що в умовах ринкової економіки більш поширеними й ефективними є інструменти непрямого впливу. Розглянемо їх сутність.

Обов'язкові резерви (R_0) - це сума зобов'язань банку, яку він повинен зберігати у вигляді безпроцентних вкладів на кореспондентських рахунках у Центральному банку. Ці резерви виконують функцію страхування вкладів, служать для здійснення контрольних і регулюючих функцій Центрального банку, а також для міжбанківських розрахунків.

Норма обов'язкових резервів (N_{R_0}) - встановлюється у відсотках від обсягу зобов'язань банку: $N_{R_0} = \frac{R_0}{Dep}$. Станом на 1 лютого 2000 року норма обов'язкового резервування, встановлена НБУ для комерційних банків

становила 16%, у 2005 році вона знижена до 7%. У 2017 році нормативи обов'язкового резервування складала 6,5 % для депозитів юридичних та фізичних осіб у національній та іноземній валютах до запитання, а також для коштів на поточних рахунках, та 3,0% для строкових депозитів юридичних та фізичних осіб у національній та іноземній валютах.

Чим вище норма обов'язкових резервів, тим менша частка коштів може бути використана комерційними банками для активних операцій. Отже, змінюючи N_{R0} , центральний банк впливає на обсяг грошової маси. Так зниження в лютому 2000 р норми обов'язкового резервування з 17 до 16% призвело до вивільнення в українських банках близько 100 мільйонів гривень кредитних ресурсів.

Іншим інструментом грошово-кредитного регулювання є **зміна облікової ставки (ставки рефінансування)**, за якою центральний банк видає кредити комерційним банкам. Якщо облікова ставка підвищується, обсяг запозичень у Центрального банку скорочується, комерційні банки піднімають і свої ставки відсотка за позиками, пропозиція грошей знижується. Зниження облікової ставки діє у зворотному напрямку.

Станом на 1 лютого 2000 р облікова ставка НБУ становила 35% річних (для порівняння: у грудні 1998 р вона дорівнювала 60%, 31 січня 2000 року - 45%)¹⁰. Облікова ставка зазвичай нижче ставки відсотка міжбанківського ринку, але банки неохоче беруть кредити в Центральному банку, тому що це часто пов'язано з певними умовами та обмеженнями.

Операції на відкритому ринку - третій спосіб контролю грошової маси. Він широко використовується в країнах з розвиненим ринком цінних паперів і утруднений у країнах, де фондовий ринок перебуває в стадії формування. Якщо Центральний банк розміщує на ринку цінні папери, обсяг грошової маси скорочується; якщо купує - зростає.

Очевидно, що, використовуючи перераховані інструменти, держава регулює, насамперед, обсяг грошової маси, (M), і, змінюючи його, впливає на найважливіші макроекономічні показники.

Найбільш поширеною моделлю державної грошово-кредитної політики є регулювання пропозиції грошей з використанням трьох змінних: грошової бази (MB), обов'язкової норми резервів (N_{R0}) і нормативу розподілу доходів населення на готівку і банківські депозити ($ND = \frac{Cur}{Dep}$, коефіцієнт депонування).

Перша і друга змінні є інструментами державного регулювання, третя характеризує схильність населення зберігати гроші в готівковій формі («переваги ліквідності») та формується безліччю ринкових факторів.

¹⁰ Значення облікової ставки НБУ з 2001 по 2018 рр. див. у Додатку 1.

Так, якщо в країні практично відсутня інфляція, і діють високі ставки відсотка по ощадних вкладах, населення охочіше зберігає гроші на банківських рахунках, ніж в готівковій формі. Коефіцієнт депонування при цьому низький. В іншому випадку, в умовах недовіри до кредитної системи, - гроші зберігаються, частіше, у вигляді готівки і цей коефіцієнт зростає.

Пропозиція грошей включає два елементи: готівку (Cur, від "currency" - поза банківською системою) і банківські депозити (Dep, від "bank deposits"):

$$M^s = Cur + Dep,$$

тобто, фактично, являє собою Агрегат М1.

Грошова база (монетарна база, МВ₀ або резервні гроші) включає готівку поза банківською системою, а також обов'язкові резерви комерційних банків, що зберігаються в Центральному банку:

$$MB = Cur + R_0$$

Змінюючи обсяг грошової бази, держава в особі Центрального банку може контролювати пропозицію грошей, і, таким чином, регулювати економічні процеси.

Обсяг пропозиції грошей (M^s) пов'язаний з об'ємом грошової бази (MB) за допомогою мультиплікатора (m).

Грошовий мультиплікатор - це коефіцієнт, що показує, як змінюється пропозиція грошей при збільшенні грошової бази на одиницю:

$$M^s = m \cdot MB$$

Величина грошового мультиплікатора (m) визначається наступним чином.

Ми знаємо що $M^s = Cur + Dep$, а $MB = Cur + R_0$, норма обов'язкового резервування - $NR_0 = \frac{R_0}{Dep}$, а схильність до зберігання грошей у вигляді готівки (коефіцієнт депонування) $ND = \frac{Cur}{Dep}$. Представимо пропозицію грошей і обсяг грошової бази за допомогою норми резервування і коефіцієнта депонування:

$$M^s = Cur + Dep, \text{ але } Cur = ND \cdot Dep \Rightarrow M^s = ND \cdot Dep + Dep =$$

$$= Dep(ND + 1) \Rightarrow Dep = \frac{M^s}{ND + 1};$$

$$MB = Cur + R_0, \text{ але } Cur = ND \cdot Dep, \text{ а } R_0 = NR_0 \cdot Dep \Rightarrow$$

$$\Rightarrow MB = ND \cdot Dep + NR_0 \cdot Dep = Dep(ND + NR_0) \Rightarrow Dep = \frac{MB}{ND + NR_0}.$$

Очевидно, що, якщо $Dep = \frac{M^s}{ND + 1}$ и $Dep = \frac{MB}{ND + NR_0}$, то

$$\frac{M^s}{ND+1} = \frac{MB}{ND+NR_0}, \text{ тому}$$

$$M^s = \frac{MB(ND+1)}{ND+NR_0} = \frac{ND+1}{ND+NR_0} \cdot MB$$

Таким чином, пропозиція грошей (M^s) прямо залежить від величини грошової бази (MB) і грошового мультиплікатора $\left(M = \frac{ND+1}{ND+NR_0}\right)$. Збільшення норми обов'язкового резервування (NR_0) і коефіцієнта депонування (ND) зменшує грошовий мультиплікатор, знижуючи тим самим ступінь впливу зміни грошової бази на обсяг пропозиції грошей.

Інструменти грошової політики коригують пропозицію грошей, впливаючи або на грошову базу, або на мультиплікатор.

Грошово-кредитна (монетарна) політика має досить складний передавальний механізм, у якому можна виділити 4 основних ланки:

- 1) зміна величини пропозиції грошей в результаті проведення Центральним Банком відповідної політики;
- 2) зміна ставки відсотка на грошовому ринку;
- 3) реакція сукупних витрат (особливо інвестиційних) на динаміку ставки відсотка;
- 4) зміна обсягу випуску продукції у відповідь на зміну сукупного попиту (сукупних витрат).

Якщо в будь-якій ланці передавального механізму спостерігаються порушення, це може призвести до зниження ефективності або навіть відсутності результатів грошової політики. Таку ж дію можуть надати умови, за яких грошова політика здійснюється.

Найбільш показовими прикладами такого збою є ліквідна та інвестиційна «пастки».

«Ліквідна пастка» - це ситуація, за якої зміна обсягу пропозиції грошей не впливає на ставку відсотка (тобто не здійснюється перехід з першої ланки передавального механізму до другої). Якщо держава проводить політику «дешевих грошей», тобто сприяє зниженню банківського відсотка, рівень останнього може настільки знизитися, що населення не стане тримати гроші на кредитних рахунках і купувати цінні папери, а вважатиме за краще зберігати гроші у готівковій формі. Збільшення пропозиції грошей державою не приведе, таким чином, до подальшого зниження відсотка, яке за первісним задумом, повинно було стимулювати інвестиційну активність і викликати зростання обсягу виробництва.

«Інвестиційна пастка» виникає у тому випадку, якщо ставка відсотка не впливає на обсяг інвестиційних витрат. У нормальній ситуації зниження ставки

відсотка стимулює інвестиційну активність і призводить до зростання обсягів виробництва. Але при високих ставках податків, в умовах інфляції, постійної зміни умов функціонування інвесторів, при песимістичній оцінці ними майбутньої кон'юнктури навіть низькі ставки відсотка не призводять до активізації інвестиційної діяльності.

Ліквідна та інвестиційна «пастки» найбільш характерні для стану кризи або депресії економіки. Спостерігаються вони і в економіці сучасної України. Вихід з цих ситуацій можливий лише у результаті здійснення комплексної стабілізаційної політики, що включає бюджетно-податковий, грошово-кредитний і зовнішньоекономічний компоненти. Однак якщо Центральний банк ставить за мету підтримку фіксованого обмінного курсу національної валюти, стабілізація виявляється практично неможливою, тому що скорочення або збільшення валютних резервів (продаж або купівля національної валюти) з метою підтримки обмінного курсу автоматично веде до зміни грошової маси в економіці.

Аналогічна проблема виникає при вирішенні питання про фінансування дефіциту держбюджету. Як відомо, дефіцит може покриватися грошовою емісією або шляхом продажу державних облігацій. Останній спосіб вважається не інфляційним, не пов'язаним з додатковою пропозицією грошей, якщо облігації купуються населенням, фірмами, приватними банками. Якщо ж покупка здійснюється Національним банком, що характерно для України, збільшується грошова база і починається мультиплікативний процес збільшення пропозиції грошей в економіці.

Ефективна стабільна грошова політика, під якою мається на увазі зазвичай низький стійкий темп зростання грошової маси, в більшості випадків не може співіснувати з фіскальною політикою, що допускає значний дефіцит державного бюджету. Це пов'язано з тим, що в умовах тривалого, а тим більш зростаючого дефіциту і обмежених можливостей боргового фінансування уряду буває складно утриматися від тиску на Центральний банк з метою збільшення грошової маси для фінансування дефіциту. У країнах з перехідною економікою часто спостерігається наступна закономірність: чим більша незалежність Центрального банку, тим нижче дефіцит бюджету і темпи інфляції.

2. Неокласична та кейнсіанська моделі грошово-кредитного регулювання економічних процесів.

Дилема проміжних цілей грошово-кредитної політики.

Розробка і реалізація грошово-кредитної політики включає чітке визначення того, як діє її передавальний механізм, тобто того, як дії Центрального банку позначаються на розвитку реального сектора економіки.

Центральний банк, як відомо, не має прямих можливостей впливати за допомогою власних інструментів на досягнення кінцевих, стратегічних цілей грошово-кредитного регулювання, що обумовлює необхідність

опосередкування їх певними тактичними цілями, досягнення яких знаходиться в сфері прямого впливу ЦБ.

Вибір тактичних цілей для реалізації стратегічних завдань значною мірою визначається фундаментальним розподілом принципів грошово-кредитного регулювання на дві групи - **кейнсіанські та монетаристські**, що відображають різні підходи і до побудови самого передавального механізму регулювання.

Головна ідея **кейнсіанської моделі** полягає у тому, щоб шляхом активізації і стимулювання сукупного попиту впливати на розширення виробництва та, відповідно, пропозиції товарів і послуг, що забезпечує економічне зростання і високий рівень зайнятості. В рамках теорії регульованого сукупного попиту кейнсіанцями була обґрунтована необхідність державного втручання в економіку за допомогою грошово-кредитних методів, а саме:

- антициклічного регулювання шляхом проведення експансіоністської грошово-кредитної політики, яка дає можливість боротися з кризами і безробіттям;

- антиінфляційного регулювання шляхом застосування рестрикційних заходів.

У комплексі перераховані заходи формують політику компенсаційного (дискретного) регулювання, що змінює напрямки незалежно від фаз ділового циклу.

За логікою кейнсіанців, держава повинна активно втручатися в економічне життя суспільства, а грошово-кредитний механізм такого втручання зосереджується на регулюванні процентних ставок як основній тактичній меті в реалізації стратегічних завдань економічного розвитку. Реальні процентні ставки відіграють важливу роль у прийнятті інвестиційних рішень, оскільки відставання норми відсотка від норми прибутку є необхідною умовою ефективності капіталовкладень, спрямованих на розширення і модернізацію виробництва.

Відповідно до кейнсіанської моделі потреба господарського обороту в грошових коштах залежить від суб'єктивних факторів, а тому нестабільна. Такою ж мінливою та нестабільною є швидкість грошового обігу, яка змінюється не тільки від одного економічного циклу до іншого, а й в межах циклу. У зв'язку з цим не самі гроші є фактором, що визначає динаміку обсягів виробництва, рівня зайнятості та цін, а процентна ставка, вплинути на яку можна шляхом зміни грошової пропозиції, реалізуючи політику «дешевих» і «дорогих» грошей.

Політика «дешевих» грошей практично реалізується в купівлі державних цінних паперів на відкритому ринку, що підвищує ціну на них при одночасному зниженні прибутковості і ринкової ставки відсотка. Та ж ситуація виникає у разі зниження резервних вимог і облікової ставки, коли лібералізуються умови надання кредитів банківською системою, в результаті чого зростання пропозиції кредитних ресурсів зменшує їх ціну - відсоток. Зворотні ж операції Центрального банку обумовлюють і відповідну протилежну реакцію грошового ринку, яка виражається в підвищенні загального рівня процентних ставок.

В результаті кейнсіанська концепція передавального механізму грошово-кредитної політики визначає причинно-наслідкову залежність: величина грошової маси, впливає на рівень процентної ставки, від якого, своєю чергою, залежать норма прибутку і обсяг інвестицій, що безпосередньо впливають на розміри приросту національного доходу (див. рис.6.1).

Рисунок 6.1. Передавальний механізм грошово-кредитної політики у кейнсіанській моделі

За умов недозавантаження виробничих потужностей і надлишку пропозиції на ринку робочої сили кейнсіанці пропонують проводити політику «дешевих» грошей до моменту досягнення макроекономічної рівноваги. І, навпаки, у разі посилення загрози наростання інфляційних тенденцій в економіці пропонується здійснювати зворотні дії, спрямовані на підвищення рівня процентних ставок, тобто «дорогих» грошей.

Однак кейнсіанська теорія не дає відповіді на питання про те, як сприяти зростанню виробництва і зайнятості, не стимулюючи при цьому інфляцію, і як боротися з інфляцією, не перешкоджаючи виробничому зростанню і не посилюючи безробіття (тобто у цій моделі ігнорується можливість стагфляції).

Якщо відповідь кейнсіанців на поточні коливання господарської кон'юнктури полягала у значному, максимально оперативному впливі на економіку, то **монетаристи** на перший план висунули передбачуваність економічної політики, її незмінність. Такий підхід базується на ідеї про екзогенний (щодо економічних процесів) характер грошової сфери, яка здійснює визначальний вплив на формування господарської кон'юнктури. Йдеться про те, що економічні кризи обумовлюються значними коливаннями темпів зростання грошової маси, які призводять до непередбачуваних і несподіваних змін попиту: кожному спаду виробництва передують зменшення обсягу грошової маси, а кожному підйому - навпаки, збільшення. Тому для нормального функціонування економіки, забезпечення рівноваги і запобігання сплесків інфляції необхідно забезпечувати стабільний рівень грошової пропозиції, тобто ставити темпи зростання обсягів грошової маси у залежність від темпів зростання обсягів виробництва.

На противагу кейнсіанцям, монетаристи пропонують відмовитися від короткострокової політики кон'юнктурного регулювання, яке, на їхню думку, може призвести до непередбачуваних стрибків обсягу грошової маси. Навпаки, центральному банку необхідно переходити до політики довгострокового впливу на економіку за допомогою поступового збільшення грошової маси. Ця ідея обґрунтована у вигляді «монетарного правила», відповідно до **якого центральний банк повинен забезпечувати постійний і помірний темп**

приросту грошової маси незалежно від фаз ділового циклу. Точна величина темпу менш важлива, ніж сам факт постійного зростання грошової маси і відсутність реакції на економічні коливання.

Передавальний механізм грошово-кредитного регулювання у монетаристській моделі забезпечує прямий зв'язок між пропозицією грошей і номінальним ВВП. Вплив грошових чинників на стан економіки розглядається монетаристами у вигляді передачі «грошових імпульсів»: зміна грошової маси впливає на вартість грошей через механізм попиту і цін, що у підсумку визначає динаміку номінального ВВП (рис.6.2).

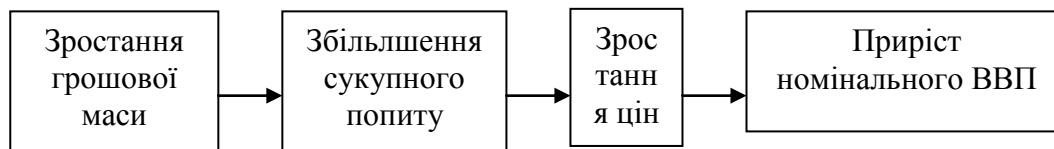

Рисунок 6.2. Передавальний механізм грошово-кредитного регулювання у монетаристській моделі

І кейнсіанські і монетаристські моделі грошово-кредитного регулювання слід оцінювати критично, використовуючи ті їх положення, які придатні для застосування в умовах перехідного періоду.

Особливості розвитку перехідної економіки відрізняються від традиційної зміни фаз ділового циклу, економічні агенти змушені діяти в особливих умовах, пов'язаних, перш за все, з трансформаційним спадом.

Трансформаційний спад принципово відрізняється від циклічної кризи в економіці ринкового типу, де в самих кризових явищах закладені умови для переходу до економічного зростання: припиняється функціонування неконкурентоспроможних, технічно відсталих виробництв, скорочуються виробничі витрати, а наступний цикл починається на якісно новій основі при більш ефективному виробництві.

Подолання трансформаційного спаду вимагає глибоких інституційних і структурних змін в економіці, оскільки криза перехідного періоду не містить внутрішніх імпульсів для відновлення економічного зростання, а має в більшості випадків системний характер, при якому висока інфляція поєднується зі спадом виробництва, зростанням безробіття і падінням життєвого рівня населення.

Природно, що за таких умов проведення дискретної грошово-кредитної політики за кейнсіанською моделлю не завжди доцільно, принаймні у тій частині, яка стосується швидкого реагування через політику «дорогих» і «дешевих» грошей на зміну фаз ділового циклу. Одночасно мова не може йти і про те, щоб грошово-кредитна політика була менш гнучкою, ніж у розвиненій, добре налагодженій ринковій системі. Мова йде, скоріше, про використання на різних етапах перехідного періоду різних напрямків і механізмів реалізації політики, що диференціюються з точки зору пріоритетності тієї чи іншої мети грошово-кредитного регулювання.

Вибір пріоритетів безпосередньо пов'язаний з трьома основними напрямками перетворень у процесі становлення ринкової економіки:

- лібералізацією, яка полягає в поступовому скороченні державного присутності у всіх сферах господарської діяльності;
- формуванням ринкових інститутів, які передбачають зміну форм власності та умов господарювання, створення ринкової інфраструктури, перетворення правової бази, що регулює поведінку економічних суб'єктів;
- структурним реформуванням економіки, яке передбачає ліквідацію виробництв, продукція яких не користується попитом, а також пріоритетний розвиток виробництва споживчих товарів, сфери обслуговування, а також нових сегментів ринку (капіталу, праці, землі).

Лібералізація економіки є вихідним фактором всіх подальших перетворень, оскільки ринкові умови господарювання неможливо створити без вільного руху цін, обороту товарів і послуг, свободи підприємництва і відкритості економічної системи. При цьому лібералізація цін переводить інфляційні процеси з прихованої форми у відкриту, а в умовах галопуючої і гіперінфляції без стабільної грошової одиниці економіка приречена на глибоку економічну кризу, оскільки відсутні умови нормальної роботи ринкових інститутів. Основною метою грошово-кредитного регулювання за таких умов є цінова стабілізація, тобто подолання інфляції.

Для подолання інфляційних процесів більш прийнятною є жорстка грошово-кредитна політика, оскільки в умовах високої інфляції розширення грошової пропозиції не може стимулювати приплив капіталу до виробничої сфери, а найбільш прибутковим напрямом вкладення коштів стає перерозподільна діяльність. Тому реалізація обмежувальної грошово-кредитної політики вимагає встановлення досить жорсткого контролю за приростом грошової маси (припинення прямого кредитування центральним банком дефіциту державного бюджету, встановлення вищих порівняно з рівнем інфляції процентних ставок по кредитах комерційних банків, збільшення нормативів обов'язкових резервів, обмеження рефінансування банків і т.п.), який забезпечує обмеження приросту або навіть скорочення грошової бази і відповідно відображається на стані грошової маси і темпах інфляції.

Однак жорстка стабілізаційна політика, пов'язана з обмеженням платоспроможного попиту, не може залишатися незмінною протягом довгого часу, оскільки поряд з позитивними (зниження темпів інфляції) може мати і негативні наслідки (спад виробництва і зростання безробіття, в т.ч. прихованого).

Після досягнення фінансової стабілізації перехід економіки у фазу зростання визначається мірою реалізації необхідних інституційних і структурних перетворень, а також грошово-кредитне стимулювання економічного зростання.

Сприяння економічному зростанню вимагає переходу від жорсткої політики підтримки на певному рівні грошової маси до гнучкої політики регулювання ставки відсотка. Помірна грошово-кредитна експансія шляхом лібералізації умов кредитування центральним банком комерційних банків

розширює грошову пропозицію на ринку, знижуючи тим самим ціну кредитних ресурсів (процентну ставку), що стимулює інвестиційні процеси та веде до зростання ВВП. Однак така політика повинна мати помірний характер, щоб не спровокувати відновлення інфляційних процесів.

Дилема проміжних цілей грошової політики.

Оскільки грошово-кредитна політика впливає на реальний сектор економіки за допомогою регулювання кон'юнктури грошового ринку, то для досягнення кінцевих цілей стабілізаційної політики центральному банку доводиться реалізовувати проміжні цілі у вигляді підтримки на певному рівні кількості грошей, ставки відсотка або обмінного курсу національної валюти. Як і кінцеві, проміжні цілі грошової політики часто перебувають у відношенні субституції; звідси виникає дилема проміжних цілей. У закритій економіці вона зводиться до питання, що слід вибирати центральному банку як об'єкт регулювання - ставку відсотка або грошову масу? Якщо при зміні попиту на гроші не змінювати їх пропозицію, то буде коливатися ставка відсотка, а для підтримки ставки відсотка на незмінному рівні необхідно міняти пропозицію грошей слідом за зміною попиту на них.

До 70-х рр. XX ст. у розвинених країнах ринкової економіки переважала практика підтримки стабільної ставки відсотка для запобігання коливань інвестиційного попиту, що призводять до виникнення кон'юнктурних циклів. У 1970х рр. ФРС США і центральні банки західноєвропейських країн переорієнтувалися на стабілізацію грошової маси. Цьому сприяли дві причини: прискорений розвиток інфляції, яка переросла у стагфляцію, і широке поширення вчення монетаристів про роль грошей.

Переорієнтація грошової політики на стабілізацію кількості грошей, що перебувають в обігу, привела до посилення коливань ставки відсотка.

Крім того, в 1980-х рр. у зв'язку з істотним збагаченням асортименту фінансових інструментів (фінансових інновацій) і глобалізацією валютних операцій виявилася нестабільність попиту на гроші. Тому з 1980х рр. стала проводитися більш вільна грошова політика, у ході якої вибір проміжної мети визначається поточною економічною кон'юктурою. Так, завдяки оперативному задоволенню різко збільшеного попиту населення на гроші після найбільшого обвалу цін на Нью-Йоркській фондовій біржі 19 жовтня 1987 р вдалося уникнути серйозних потрясінь фінансової системи США. Примітно, що ФРС пішла на збільшення пропозиції грошей, незважаючи на те що економіка країни у той час перебувала у стані повної зайнятості.

У 1990-х рр. у багатьох країнах основною метою грошово-кредитної політики стало утримання темпів інфляції в заздалегідь проголошених межах (таргетування інфляції). Дослідження, проведені в Європейському валютному інституті, показали, що в європейських країнах в середині 1990-х рр. використовувалися різні проміжні цілі грошової політики (табл. 6.1).

При виборі проміжної мети грошової політики крім характеру поточної економічної кон'юнктури велику роль відіграє прогноз щодо найбільш

ймовірного джерела порушення стабільного стану: буде таким джерелом коливання сукупного попиту на ринку благ (зміщення лінії IS) або мінливість попиту на гроші (зсув кривої LM).

Таблиця 6.1. Проміжні цілі грошової політики у середині 1990х рр.

Країни	Проміжні цілі		
	Кількість грошей	Обмінний курс	Рівень цін
Австрія, Бельгія, Данія, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Португалія		X	
Германія, Греція, Італія, Франція	X		
Великобританія, Фінляндія, Швеція			X

Припустимо, що метою стабілізаційної політики є підтримка національного доходу на рівні I_e (рис. 6.3), тобто створення кон'юнктури, за якої лінії InS і LM перетинаються в точці e . Припустимо також, що через нестабільність попиту на ринку благ лінія InS з однаковою ймовірністю може зайняти будь-яке положення в інтервалі між InS' і InS'' , а попит на гроші є постійним, тому лінія LM нерухома. Якщо центральний банк захоче підтримувати ставку відсотка на рівні R_e , то йому доведеться змінювати обсяг пропозиції грошей так, що лінія LM зміщуватиметься в інтервалі $\{LM'' \rightarrow LM'\}$, викликаючи коливання фактичної величини ефективного попиту між значеннями I_c і I_h . Якщо кількість грошей, що перебувають в обігу, залишається постійною, то величина ефективного попиту змінюється у більш вузькому інтервалі $\{I_b \rightarrow I_a\}$.

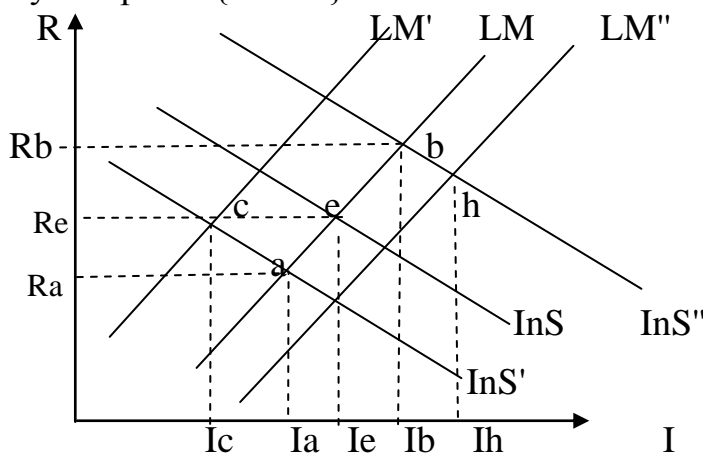

Рисунок 6.3. Вибір проміжної цілі за нестабільного попиту на ринку благ.

У ситуаціях, коли поведінка макроекономічних суб'єктів на ринку благ є стабільною, але нестійкий попит на гроші, центральному банку для підтримки величини ефективного попиту на заданому рівні слід зберігати незмінною ставку відсотка шляхом зміни пропозиції грошей у міру зміни попиту на них.

Нехай уряд планує обсяг виробництва національного доходу в розмірі I_0 (рис. 6.4) за умов нестабільного попиту на гроші при стабільному ринку благ (лінія InS фіксована). Якщо в таких умовах центральний банк буде зберігати пропозицію грошей незмінною, то слідом за зміною попиту на гроші буде зміщуватися крива LM в інтервалі $\{LM_1, LM_2\}$, викликаючи коливання ефективного попиту в проміжку $\{I_1, I_2\}$. При підтримці ставки відсотка на рівні R_0 за допомогою зміни пропозиції грошей центральний банк зберіг би криву LM в початковому положенні і запобіг би коливанню ефективного попиту.

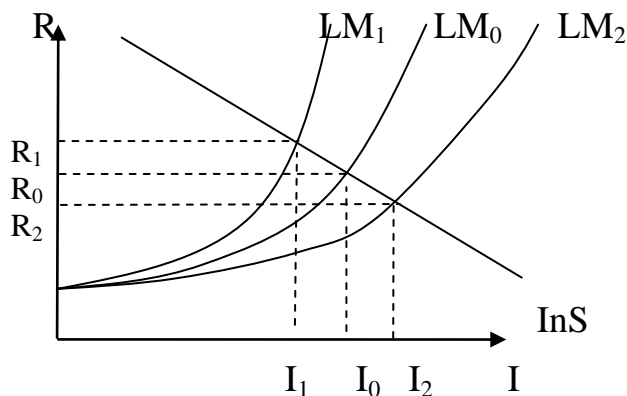

Рисунок 6.4. Вибір проміжної цілі за нестабільного попиту на ринку грошей.

Грошова політика і система ставок відсотка.

При проведенні грошово-кредитної політики необхідно враховувати відмінність між короткостроковою і довгостроковою ставками відсотка. Заходи грошової політики безпосередньо визначають величину короткострокової ставки, яка встановлюється на грошовому ринку. У той же час на кон'юнктуру ринку благ впливає довгострокова ставка відсотка, що визначає попит на інвестиції в реальний капітал. Тому грошово-кредитна політика лише у тому випадку відібується на реальному секторі економіки, якщо приведе до зміни величини довгострокової ставки відсотка.

З урахуванням цієї обставини модель $InS-LM$ описується наступною системою рівнянь:

$$\begin{cases} \xi(I) = \gamma(R_t); \\ M = L(I, R_t - \Delta R), \end{cases}$$

де ΔR - різниця між довгостроковою та короткостроковою ставками відсотка.

Зазвичай величина цієї різниці визначається трьома компонентами:

- а) очікуваною зміною ставки відсотка у часі;
- б) премією за підвищений в довгому періоді ризик непередбаченої зміни кон'юнктури;
- в) премією за більш тривалу відмову від володіння ліквідністю.

Кожному значенню ΔR відповідає своя лінія LM. Величина ефективного попиту на ринку благ визначається точкою перетину ліній InS і LM тільки при $R_1 = R_c$. У тих випадках, коли $\Delta R > 0$, проекція точки перетину ліній InS і LM на вісь абсцис виявиться правіше значення ефективного попиту на блага (рис.6.5а).

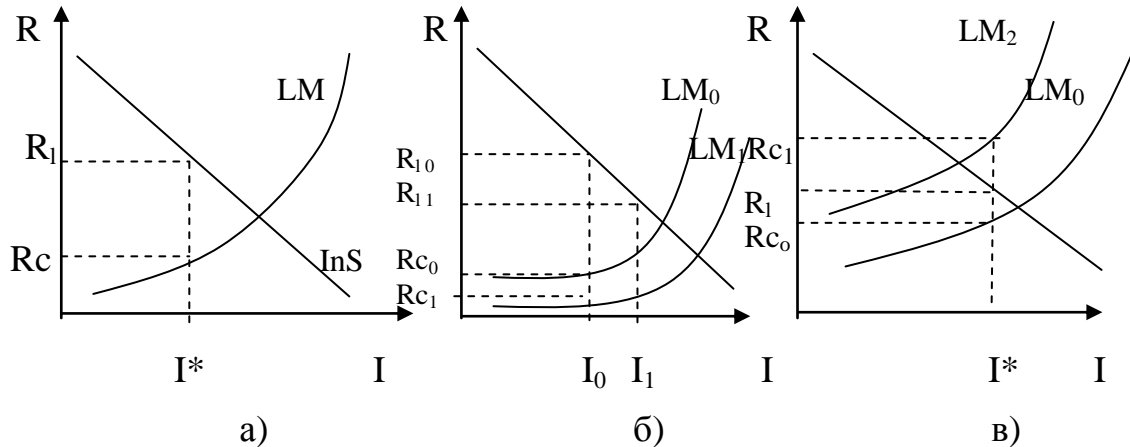

Рисунок 6.5.Грошова політика та структура ставок відсотка

Припустимо, з метою стимулювання ефективного попиту центральний банк закуповує на відкритому ринку державні облігації. Тоді внаслідок збільшення пропозиції грошей лінія LM зміститься вправо (зрушення $LM_0 \rightarrow LM_1$ на рис.6.5б) і короткострокова ставка відсотка знизиться з R_{c0} до R_{c1} . Чи зросте слідом за цим величина ефективного попиту, залежить від того, чи будуть інвестори, котрі продали центральному банку державні облігації, на отримані гроші купувати довгострокові цінні папери (чи є облігації та акції субститутами). При збільшенні попиту на довгострокові цінні папери зросте їхній курс, знизиться довгострокова ставка відсотка і ефективний попит зросте з I_0 до I_1 . Але може трапитися так, що інвестори, виходячи з оцінки перспектив фондового ринку, віддадуть перевагу збільшенню у своєму портфелі реальних касових залишків, не змінюючи обсягу довгострокових цінних паперів. Тоді збільшиться ΔR , а ефективний попит на блага не зміниться.

На рис. 6.5в показано, як в результаті рестриктивної грошової політики може виникнути інверсія ставок відсотка. Початкову спільну рівновагу на ринках благ і грошей представляє поєднання R_1, I^* . Якщо інвестори вважають, що скорочення пропозиції грошей не змінить курс довгострокових цінних паперів, то в економіці складеться кон'юнктура $\{I^*, R_1, R_{c1}\}$.

3.Антиінфляційні моделі державного регулювання економіки.

Інфляція (від лат. Inflatio - здуття) - довгострокове зниження купівельної спроможності грошей. Розрізняють відкриту і приховану або пригнічену інфляцію. Відкрита інфляція проявляється у тривалому зростанні рівня цін, прихована - в посиленні товарного дефіциту. Відкриту форму інфляція приймає в умовах вільних, рухливих цін, приховану - в умовах жорсткого державного контролю за ними. Від інфляції як процесу слід відрізняти стрибок рівня цін - одноразове його підвищення, яке може стати початком розвитку інфляції, але може і не стати ним.

Рівень інфляції при її відкритій формі визначається темпом приросту рівня цін. У практичних розрахунках для оцінки рівня інфляції використовують індекси цін. За умов прихованої інфляції для непрямой оцінки її рівня можна застосовувати такі показники, як співвідношення контрольованих державою цін і цін вільного (легального чи тіньового) ринку, витрати часу на пошуки товару, вірогідність здійснення потрібної покупки, обсяг вимушених заощаджень тощо. Інфляція відноситься до числа основних дестабілізуючих факторів ринкової економіки, і чим вище її рівень, тим більше вона небезпечна.

Інфляція в кілька десятків або сотень відсотків на рік - явна ознака кризи грошової системи, яка починається та посилюється. Гіперінфляція означає її крах, параліч всього ринкового механізму. Формальний критерій гіперінфляції був уведений американським економістом Філіпом Кеганом, який запропонував вважати початком гіперінфляції місяць, у якому зростання цін вперше перевищує 50%, а кінцем - місяць, що передує тому, в якому зростання цін падає нижче цієї критичної позначки і не досягає її знову, принаймні, протягом року.

Уявлення учасників національного господарства про майбутнє рівні цін або інфляційні очікування входять у число найважливіших параметрів, що визначають їхню поведінку. Тому для комплексного аналізу причин виникнення інфляції та її впливу на економічну кон'юнктуру в макроекономічну модель потрібно включити і інфляційні очікування.

Коли в країні темп зростання рівня цін досягне таких розмірів, що загрожує перерости в гіперінфляцію, тоді першочерговим завданням економічної політики уряду стає придушення інфляції. Як випливає з моделі інфляції, необхідною умовою її виникнення є прискорення темпу зростання кількості грошей, що перебувають в обігу. Незважаючи на існуючі в кожній країні національно-інституційні особливості, між темпами інфляції і зростання пропозиції грошей спостерігається тісна кореляційна залежність.

Збільшення обсягу грошової маси неминуче провокує зростання цін. Відповідно до «правилом монетаристів», що витікає з основного рівняння обміну (формули Фішера $MV = PQ$), рівень цін в економіці стабільний лише в тому випадку, якщо темпи зростання грошової маси відповідають середньому темпу зростання реального ВВП. Однак зберегти таке співвідношення надзвичайно важко, тим більше що, як вже зазначалося, збільшення грошової маси позначається на обсязі виробництва лише через певний проміжок часу.

Тому в короткому часовому інтервалі, коли зростає попит протистоїть вихідному обсягу пропозиції, спостерігається зростання цін, що представляє собою інфляцію попиту, формуються так звані адаптивні інфляційні очікування суспільства, тобто припущення про те, що ціни будуть рости і надалі. В результаті, прагнучи запобігти втратам, виробники закладають в ціни передбачуваний темп інфляції, і сформовані очікування реалізуються (інфляція витрат).

Ці обставини роблять необхідним спеціальне антиінфляційне регулювання економіки, яке може здійснюватися як методами «шокової терапії» (коли жорстка грошова політика допомагає швидко збити інфляцію, але супроводжується значним спадом виробництва), так і поступово, шляхом наполегливого зниження темпів зростання грошової маси, що дозволяє уникнути глибокого спаду, але не дасть можливості швидко впоратися з інфляцією.

Конкретна реалізація довгострокових антиінфляційних програм виходить за рамки рекомендацій щодо скорочення державних витрат і грошової маси. Залежно від специфіки ситуації в кожній країні формується свій набір і послідовність здійснення антиінфляційних заходів. Вони можуть являти собою заходи короткострокового (антиінфляційна тактика) і довгострокового (антиінфляційна стратегія) характеру.

Антиінфляційна стратегія спрямована на усунення або пом'якшення причин інфляції. Стимування інфляції може здійснюватися як з боку впливу на попит, так і з боку впливу на пропозицію.

Впливаючи на пропозицію, держава стимулює підприємницьку активність, знижуючи ставки податків, здешевлюючи кредит, підтримуючи дрібні і середні підприємства неподатковими методами, регулюючи ціни економічних ресурсів, здійснюючи антимонопольну політику, залучає іноземні інвестиції.

Впливаючи на попит, держава вживає заходів до скорочення бюджетного дефіциту, реалізує стримуючу грошово-кредитну політику, що полягає у жорсткому контролі приросту грошової маси, регулює обсяг і структуру доходів населення.

Однією з умов здійснення антиінфляційної стратегії є нейтралізація інфляційних очікувань. Для цього необхідним є всебічне зміцнення механізмів ринкової системи, а також забезпечення довіри населення уряду, впевненість у тому, що обраний політичний курс буде реалізований. Якщо ж у країні застосовується «ручне» (ситуаційне) управління економікою (сучасна Україна), зняти інфляційні очікування неможливо.

Антиінфляційна тактика не має на меті усунення причин інфляції, її інструменти мають надзвичайний характер. Максимальний ефект вона має, якщо допомагає **наростити пропозицію у короткому часовому інтервалі**, або якщо **забезпечує зниження поточного курсу без падіння пропозиції**.

Перший напрямок може бути реалізовано за допомогою таких заходів:

- приватизація об'єктів державної власності;
- масований споживчий імпорт;
- реалізація частини державних стратегічних запасів та інше.

Реалізація другого напрямку передбачає короткострокове регулювання поточного попиту з метою підвищення норми заощадження і зниження рівня ліквідності заощаджень населення:

- різке підвищення ставки відсотка за вкладами населення в ощадні установи;
- зростання відсотка по державних облігаціях;
- розширені можливості розміщення грошей у землю, золото, нерухомість;
- грошова реформа конфіскаційного типу.

Останніми роками Центральними банками багатьох країн використовується політика інфляційного таргетування.

Інфляційне таргетування (таргетування інфляції, англ. Inflation targeting) - режим грошово-кредитної політики, за якого кінцевою метою грошово-кредитної політики заявлена цінова стабільність, центральний банк за допомогою процентної політики вживає заходів щодо її забезпечення і несе публічну відповідальність за результати своєї політики¹¹.

Кваліфікаційні ознаки інфляційного таргетування:

- влада встановлює і публічно оголошує цільовий рівень інфляції, досягнення якого визнається головною (кінцевою) метою грошово-кредитної політики;
- Центральний банк спирається на процентну політику (управління короткостроковою процентною ставкою), що відрізняє інфляційне таргетування від інших режимів грошово-кредитної політики;
- рішення з грошово-кредитної політики засновані на широкому масиві інформації, включаючи прогнози розвитку економіки і інфляції¹²;
- Центральний банк несе публічну відповідальність за досягнення кількісної цілі щодо інфляції, для чого забезпечує транспарентність рішень щодо грошово-кредитної політики.

¹¹ Автором ідеї інфляційного таргетування вважається відомий шведський економіст Кнут Вікселль, який займався теорією капіталу, цін і заробітної плати. У 1896 році Вікселль на зустрічі у Шведській економічній асоціації вперше озвучив ідею про те, що стабілізація рівня цін повинна виступити головною метою політики центрального банку. У XIX столітті, навпаки, ні у кого не викликало сумніву, що центральний банк повинен стабілізувати валютний курс по відношенню до ціни на золото, а не споживчі ціни. У 1898 році Вікселль писав: «Якщо ціни ростуть, процентна ставка повинна бути збільшена; і якщо ціни падають, процентна ставка повинна бути знижена; і процентна ставка повинна зберігатися в подальшому на своєму новому рівні, поки зміна цін не потребує подальших змін в одному чи іншому напрямку».

¹² Див. Додаток 2.

Модель інфляційного таргетування

- Центральний банк в межах цільової функції мінімізує відхилення поточної інфляції від її цільового орієнтира і поточного ВВП від його потенційного довгострокового рівня;
- цільова функція ґрунтується на макроекономічній моделі, яка враховує інерцію і лаги грошово-кредитної політики, через що використання інструменту центрального банку відбивається на сукупному попиті і пропозиції;
- грошово-кредитна політика може описуватися функцією відповідної реакції центрального банку, яка показує, яким чином він повинен оптимально реагувати на зміну макроекономічних змінних, щоб домогтися виконання поставлених завдань.

Макроекономічні ефекти інфляційного таргетування

Інфляційне таргетування дозволяє досягти кількох макроекономічних успіхів:

- забезпечити стабільність споживчих цін, не впливаючи на довгострокове економічне зростання;
- підтримувати низькі і стійкі інфляційні очікування, які збільшують ефективність грошово-кредитної політики;
- знизити залежність довгострокового реального валютного курсу від процентної політики центрального банку.

Однак макроекономічні ефекти можуть бути зведені нанівець іншими факторами, особливо якщо вони є інституційними. Для інфляційного таргетування необхідно, щоб центральний банк мав політичну та економічну незалежність, що, своєю чергою, вимагає високої транспарентності його політики і публічної підзвітності. Ефективність грошово-кредитної політики може бути обмежена, якщо відсутні структурні реформи і адекватна податково-бюджетна політика.

У кейнсіанській моделі рівень цін відіграє активну роль в процесі проведення заходів як фіскальної, так і грошово-кредитної політики. При цьому ефект зміни рівня цін діє в протилежному цілям економічної політики напрямку. У разі збільшення державних закупівель підвищення рівня цін, знижуючи купівельну спроможність грошей і підвищуючи ставку відсотка, зменшує попит на інвестиційні блага з боку бізнесу. Коли центральний банк проводить заходи щодо скорочення номінальної кількості грошей, зниження цін збільшує реальні касові залишки. Тому для підвищення кінцевої результативності регулювання ринкової економіки доцільно поєднувати заходи фіскальної і грошово-кредитної політики: розширення державних закупівель на ринку благ погоджувати з заходами центрального банку зі збільшення ліквідності, а скорочення номінального кількості грошей - з ростом оподаткування або скороченням державних витрат.

Зупинити або притримати зростання інфляції незалежно від того, монетарними або немонетарними факторами вона породжена, можна тільки при зниженні темпу пропозиції грошей. Вибір у уряду є лише щодо того, як скорочувати темп зростання грошової маси: різко (шокова терапія) або поступово (градування). Оскільки неминучим наслідком зниження темпу приросту грошової маси, як випливає з моделі інфляції, є зниження сукупного попиту, рівня виробництва і зайнятості, то ця дилема вирішується по-різному в залежності від соціально-економічної обстановки в країні.

Перевага шокової терапії полягає в тому, що при її послідовному проведенні у економічних суб'єктів виникає довіра щодо намірів уряду, а їхні інфляційні очікування знижуються, інфляція піде на спад, знижуючи, однак, і обсяг виробництва.

Поступове зменшення темпу зростання грошової маси може сприйматися як свідчення невпевненості уряду у правильності обраної мети економічної політики і можливості відмови від боротьби з інфляцією. У такій ситуації інфляційні очікування не сприяють зниженню інфляції.

Прикладом вдалої шокової терапії може служити Польща, яка виявилася восени 1989 року на межі гіперінфляції (місячний рівень інфляції сягав 55%). Після лібералізації цін і скорочення темпів зростання грошової маси рівень інфляції різко знизився, супроводжуючись на перших кроках скороченням ВВП.

Одним з варіантів шокової терапії є проведення випереджаючої лібералізацію цін (або суміщеної з нею) грошової реформи конфіскаційного типу з подальшим проведенням жорсткої монетарної політики. Реформи такого типу передбачають проведення обміну старих грошей на нові у певному співвідношенні без зміни номінального рівня доходів і цін. При цьому на суми старих грошей, що підлягають обміну, нерідко накладаються певні обмеження, іноді диференційовані для різних економічних суб'єктів. Реформи конфіскаційного типу можуть виявитися корисними при переході від пригніченої до відкритої інфляції. Конфіскаційна грошова реформа вирівнює номінальну масу нових грошей зі сформованим рівнем реальних доходів, у той час як проста лібералізація цін вирівнює реальні доходи, що скорочуються через зростання рівня цін, з обсягом реальних касових залишків. Однак слід мати на увазі, що такого роду грошова реформа може виявитися ефективною в довгостроковому аспекті лише за умови одночасної зміни грошово-кредитної політики у бік її посилення.

По-іншому впливає на інфляційні очікування економічних суб'єктів політика поступового зниження темпів зростання грошової маси - градування. У цьому випадку виникає інерція інфляції: економічні суб'єкти звикають до постійного зростання цін і укладають контракти з урахуванням продовження інфляції, тим самим підтримуючи її. Тривала інфляція скорочує попит на вітчизняні гроші і веде до «доларизації» економіки.

Одним з факторів, що породжують інфляційну інерцію, є індексація грошових доходів, яка часто асоціюється із захистом від інфляції, хоча насправді ініціює прискорення зростання грошової маси і самої інфляції. Спроби йти цим шляхом призвели лише до збільшення інфляції. Так, в Ізраїлі індексація сприяла зростанню інфляції з 40% в 1974 р до 130% в 1980 і 425% в 1984 р. В середині 1980х рр. у більшості країн індексація як засіб пристосуватися до інфляції або ігнорувати її була або суттєво модифікована, або припинена.

Як свідчить досвід, політика градування може виявитися успішною, якщо зростання грошової маси і рівня цін не перевищує 20-30% в річному численні. Прикладів успішного проведення цієї політики, коли інфляція сягає кількох сотень або тисяч відсотків на рік, немає.

Дилема «шокова терапія - градування» стимулює розробку *моделей «оптимальної» антиінфляційної політики*. Розглянемо їх суть на прикладі однієї з найпростіших таких моделей¹³.

Уявімо витрати суспільства у зв'язку з існуванням інфляції і

$$C_t = \mu \pi_t^2 + \delta (u_t - u^*)^2,$$

кон'юнктурного безробіття наступною функцією:

де μ і δ виражають порівняну значимість для суспільства зміни темпів інфляції та рівня безробіття.

Змінні π_t і u_t перебувають у відносинах субституції; при ціноутворенні за методом «витрати плюс» співвідношення їхніх значень являє собою модифікована крива Філіпса:

$$\pi_t = \pi_t^e + a(u^* - u_t),$$

де a — параметр, що характеризує зміну рівня грошової зарплати у період t у порівнянні з періодом $(t-1)$ у залежності від рівня безробіття у періоді t .

Завдання економічної політики уряду - мінімізувати значення функції при заданому обмеженні. Для цього уряд намагається знизити темп приросту кількості грошей, а, отже, і темп інфляції. Часто це призводить і до одночасного скорочення безробіття.

Іноді в якості альтернативи чисто монетарних методів боротьби з інфляцією пропонують так звану політику цін і доходів. Її суть в тому, що уряд в директивному порядку або заморожує ціни і номінальні доходи (варіант шокової терапії), або обмежує зростання грошової зарплати зростанням середньої (по країні) продуктивності праці, а зростання цін - збільшенням витрат на оплату праці (варіант градування). Аргументи прихильників політики цін і доходів зводяться до того, що, по-перше, контроль за цінами та

¹³ Heubes J. Inflationstheorie. München, 1989. S. 151–152.

доходами робить нездійсненними усі інфляційні очікування (і робітників, і підприємців) і таким чином знищує інфляційну інерцію, і, по-друге, він підриває здатність монополій підвищувати ціни, а профспілок - заробітну плату.

Найбільш жорсткі опоненти політики цін і доходів вказують, що така політика не тільки не знижує інфляційних очікувань, але, навпаки, провокує їх зростання. І підприємці, і профспілки чекають не дочекаються скасування контролю, і в цей час їх апетити щодо зростання цін і доходів збільшуються. Кумулятивний ефект відкладених інфляційних очікувань може призвести до різкого сплеску інфляції після скасування контролю. А накопичені за час контролю відхилення заморожених цін від їх ринкового рівня роблять такий результат більш ніж імовірним. Тому політика цін і доходів може виявитися успішною лише при її продовженні на необмежено довгий термін, що означало б по суті придушення ринку та переклад відкритої інфляції в пригнічену.

На вибір варіанту антиінфляційної політики уряду суттєво впливає соціально-політична обстановка в країні, оскільки розподіл витрат цієї політики між різними соціальними верствами суспільства залежить від обраного варіанту. Якщо скорочення дефіциту держбюджету буде здійснюватися шляхом скорочення державних витрат, то витрати такої політики ляжуть в основному на сферу, що фінансується за рахунок бюджету (підприємства, що мають доступ до дешевих кредитів і безоплатним дотаціям, бюджетники, соціальна сфера). Якщо воно буде здійснюватися за рахунок зростання податків на прибуток і експортних тарифів, витрати ляжуть в основному на підприємців і працівників недержавних підприємств. Розподіл тягаря підвищення особистих податків залежить від того, чи буде цей розподіл пропорційним або прогресивним. Тому уряд відчуває постійний тиск «груп інтересів» і в разі своєї слабкості може виявитися взагалі не здатним до вибору та послідовного здійснення свого політичного курсу.

В цілому з аналізу причин виникнення інфляції слід, що її запобігання найкраще сприяють скоординовані дії уряду і приватного сектора. Уряду слід у ході:

а) фіскальної політики стабілізувати державні витрати і систему оподаткування;

б) грошової політики прагнути до рівності темпів зростання пропозиції грошей з темпами зростання виробничого потенціалу країни (національного доходу повної зайнятості);

в) валютної політики не допускати імпорту інфляції.

У той же час підприємцям і домашнім господарствам при визначенні політики заробітної плати слід дотримуватися рівності темпів зростання ставки заробітної плати темпам зростання продуктивності праці.

Антиінфляційне регулювання в Україні здійснюється за принципом «stop-go» («стій-іди»). Значний дефіцит державного бюджету є причиною

грошової емісії, що не забезпечується приростом сукупної пропозиції. Наростання інфляції провокує уряд і НБУ на введення монетарних обмежень, які утримуються протягом лише декількох місяців, тому що їх наслідками завжди стають утруднення платежів, зростання заборгованості бюджету по зарплаті і соціальних виплатах, дотаціям деяким галузям. В результаті здійснюється нова емісія і починається новий виток інфляції.

Цей процес періодично поглиблюється «ціновими шоками», пов'язаними з імпортом енергоносіїв, а також високим ступенем монополізації економіки України. Позначається також відсутність чіткої програми економічних реформ, в результаті чого виникають такі негативні ефекти:

- високий ризик прийняття некомпетентних рішень, пов'язаний з недосконалістю і неповнотою інформації, а також з тим, що рішення можуть прийматися не в інтересах економіки, а в інтересах окремих політичних угруповань;

- сильний вплив на стан економіки політико-економічного циклу, рамки і фази якого визначаються моментом виборів, а також періодом підготовки до них. Особливо яскраво циклічність такого характеру з'являється в динаміці інфляції та безробіття;

- відсутня довіра населення до окремих офіційних осіб і уряду в цілому. Недовіра посилюється у тих випадках, коли керівництво країни відмовляється від раніше виданих обіцянок. Ця обставина різко погіршує інвестиційний клімат, підвищує ступінь ризику підприємницьких рішень, а в кінцевому підсумку, стримує процес виходу з кризи і блокує економічне зростання.

Додаток 1.

Значення облікової ставки НБУ з 2001 по 2018 рр.

Період	Облікова ставка, (%)	
з 10.03.2001 по 06.04.2001	25,00	
з 07.04.2001 по 10.06.2001	21,00	-4.00
з 11.06.2001 по 08.08.2001	19,00	-2.00
з 09.08.2001 по 09.09.2001	17,00	-2.00
з 10.09.2001 по 09.12.2001	15,00	-2.00
з 10.12.2001 по 10.03.2002	12,50	-2.50
з 11.03.2002 по 03.04.2002	11,50	-1.00
з 04.04.2002 по 04.07.2002	10,00	-1.50
з 05.07.2002 по 04.12.2002	8,00	-2.00
з 05.12.2002 по 08.06.2004	7,00	-1.00

з 09.06.2004 по 06.10.2004	7,50	0.50
з 07.10.2004 по 08.11.2004	8,00	0.50
з 09.11.2004 по 09.08.2005	9,00	1.00
з 10.08.2005 по 09.06.2006	9,50	0.50
з 10.06.2006 по 31.05.2007	8,50	-1.00
з 01.06.2007 по 31.12.2007	8,00	-0.50
з 01.01.2008 по 29.04.2008	10,00	2.00
з 30.04.2008 по 14.06.2009	12,00	2.00
з 15.06.2009 по 11.08.2009	11,00	-1.00
з 12.08.2009 по 07.06.2010	10,25	-0.75
з 08.06.2010 по 07.07.2010	9,50	-0.75
з 08.07.2010 по 09.08.2010	8,50	-1.00
з 10.08.2010 по 22.03.2012	7,75	-0.75
з 23.03.2012 по 09.06.2013	7,50	-0.25
з 10.06.2013 по 12.08.2013	7,00	-0.50
з 13.08.2013 по 14.04.2014	6,50	-0.50
з 15.04.2014 по 16.07.2014	9,50	3.00
з 17.07.2014 по 12.11.2014	12,50	3.00
з 13.11.2014 по 05.02.2015	14,00	1.50
з 06.02.2015 по 03.03.2015	19,50	5.50
з 04.03.2015 по 27.08.2015	30,00	10.50
з 28.08.2015 по 24.09.2015	27,00	-3.00
з 25.09.2015 по 29.10.2015	22,00	-5.00
з 30.10.2015 по 17.12.2015	22,00	0.00
з 18.12.2015 по 27.01.2016	22,00	0.00
з 28.01.2016 по 02.03.2016	22,00	0.00
з 03.03.2016 по 21.04.2016	22,00	0.00
з 22.04.2016 по 26.05.2016	19,00	-3.00
з 27.05.2016 по 23.06.2016	18,00	-1.00
з 24.06.2016 по 28.07.2016	16,50	-1.50
з 29.07.2016 по 15.09.2016	15,50	0.00
з 16.09.2016 по 27.10.2016	15,00	-0.50
з 28.10.2016 по 07.12.2016	14,00	-1.00

з 08.12.2016 по 25.01.2017	14,00	0.00
з 26.01.2017 по 01.03.2017	14,00	0.00
з 02.03.2017 по 02.03.2017	14,00	0.00
з 03.03.2017 по 13.04.2017	14,00	0.00
з 14.04.2017 по 25.05.2017	13,00	-1.00
з 26.05.2017 по 06.07.2017	12,50	-0.50
з 07.07.2017 по 02.08.2017	12,50	0.00
з 03.08.2017 по 13.09.2017	12,50	0.00
з 14.09.2017 по 26.10.2017	12,50	0.00
з 27.10.2017 по 14.12.2017	13,50	1.00
з 15.12.2017 по 25.01.2018	14,50	1.00
з 26.01.2018 по 01.03.2018	16,00	1.50
з 02.03.2018	17,00	1.00
http://www.bank.gov.ua		

Додаток 2

Прогнози розвитку економіки розробляються найчастіше у вигляді прогнозової оцінки обсягу потенційного і фактичного ВВП.

Оцінка потенційного ВВП чутлива до цілого ряду статистичних проблем: проблеми краю, якості статистики, високої чутливості до розміру вибірки і нових точок, а в деяких випадках - і до використовуваних факторів.

Найбільш стійким до цих недоліків вважається багатовимірний фільтр Калмана, який дозволяє враховувати додаткові структурні залежності при згладжуванні ВВП. Поряд з ним використовується також фільтр Ходріка-Прескотта (НР-фільтр).

Неструктурний фільтр Ходріка-Прескотта (НР) виділяє тренд (або потенційний ВВП) шляхом згладжування вихідного ряду за певним правилом. Воно містить параметр згладжування, який можна змінювати для отримання більш-менш згладженого ряду:

$$L = \sum_{t=1}^T (y_t - \bar{y}_t)^2 + \lambda \sum_{t=2}^{T-1} (\Delta \bar{y}_{t-1} - \Delta \bar{y}_t)^2,$$

де: y_t - фактичний ВВП;

\bar{y}_t - тренд (потенційний ВВП);

λ - параметр згладжування, $\lambda = 100$ для річних даних.

Одновимірний фільтр Калмана розкладає ряд фактичного ВВП на потенційний ВВП, який моделюється як процес випадкового блукання з дрейфом, і розрив випуску, який моделюється як авторегресійний процес

другого порядку, AR (2). У разі стаціонарного авторегресійного процесу в середньостроковому періоді фактичний ВВП зводиться до потенційного:

$$y_t = y_t^p + z_t;$$

$$y_t^p = y_{t-1}^p + \mu_{t-1};$$

$$\mu_t = \mu_{t-1} + \zeta_t;$$

$$z_t = \varphi_1 z_{t-1} + \varphi_2 z_{t-2} + \gamma_t,$$

де: y_t^p - тренд (потенційний випуск);

z_t – циклічна компонента (розрив випуску);

ζ_t и γ_t – білий шум.

У якості початкових значень систем, що оцінюються, використовуються згладжені НР-фільтром дані.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте механізм впливу зміни нормативу обов'язкових резервів на стан економіки держави.
2. Охарактеризуйте механізм впливу зміни ставки рефінансування на стан економіки держави.
3. Охарактеризуйте механізм впливу операцій Національного банку на ринку цінних паперів на стан економіки держави.
4. Визначте поняття монетарної бази держави та охарактеризуйте вплив її зміни на стан грошової системи держави.
5. Поясніть сутність грошового мультиплікатора та механізм його дії.
6. Поясніть сутність, причини виникнення та наслідки ліквідної та інвестиційної пасток. Запропонуйте засоби реагування держави, спрямовані на подолання цих ефектів.
7. Порівняйте передавальні механізми кейнсіанської та монетаристської моделей грошово-кредитного регулювання економічних процесів. Охарактеризуйте умови, у яких обґрунтованим є використання кожної з моделей.
8. Визначте сутність дилеми проміжних цілей грошово-кредитної політики держави. Вкажіть основні фактори, що впливають на вибір проміжних цілей.
9. Охарактеризуйте вплив на грошову політику держави структури ставок відсотка.
10. Визначте поняття інфляції та охарактеризуйте її вплив на стан економіки держави.

11. Встановіть цілі державної антиінфляційної політики.
12. Розкрийте зміст антиінфляційної стратегії та антиінфляційної тактики. Визначте основні засоби їхньої реалізації.
13. Охарактеризуйте зміст інфляційного таргетування як особливого режиму антиінфляційної політики держави. Визначте основні умови, за яких цей режим має використовуватись, та наслідки його застосування.
14. Порівняйте антиінфляційні моделі шокової терапії та поступового зниження цін. Вкажіть позитивні та негативні риси, а також наслідки застосування кожної.
15. Визначте номінальну ставку банківського відсотка, яку повинні встановити комерційні банки, які прагнуть зберегти 20% -ву прибутковість в умовах 40% -ї інфляції.
16. Як зміниться попит на гроші, якщо при періоді обігу грошової одиниці в 60 днів і незмінних цінах реальний ВВП зріс в 1,5 рази? Обґрунтуйте свій висновок.
17. Як зміниться швидкість обігу грошової маси, якщо при незмінному попиті на гроші і 5% -ве зростання цін річний реальний ВВП збільшиться на 25%? Обґрунтуйте свій висновок.
18. Як зміниться рівень цін, якщо при 50% -му зростанні реального ВВП обсяг грошової маси зріс на 10%, а період її обігу - з 60 до 40 днів. Обґрунтуйте свій висновок.
19. Як змінився обсяг реального ВВП, якщо відомо, що при 10% -му зростанні цін обсяг грошової маси збільшився на 5%, а швидкість її обертання не змінилася? Обґрунтуйте свій висновок.
20. Як повинна змінитися швидкість обігу грошової маси, щоб при незмінному її обсязі і 10% -вому зростанні цін забезпечити реалізацію ВВП, збільшеного на 60%? Обґрунтуйте свій висновок.

Рекомендовані джерела інформації

- 1.Линдблом Ч.Э. Политика и рынки. Политико-экономические системы мира – М.:Институт комплексных стратегических исследований, 2005.-152 с.
- 2.Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки. - К. 1994. 427 с.
- 3.Перехідна економіка: Підручник/ В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін.; За ред.. В.М.Гейця.-К.: Вища школа, 2003.-591 с.
- 4.Ковтун О.І. Державне регулювання економіки: Навч.посібник.-Львів: «Новий Світ-2000», 2006.-432 с.
- 5.Скрипник А.В. Державне регулювання економіки (податки, бюджет, корупція, вибори). Курс лекцій.-Київ:ЦУЛ, 2002.-296 с.
- 6.СТРАТЕГІЯ реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки. Схвалена Кабінетом Міністрів України 8 лютого 2017 р. Розпорядження № 142. Режим доступу: [http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/PFM%20Strategy%20presentation.pdf].
- 7.Україна 2020: стратегія розвитку. Затверджено Президентом України 12 січня 2015 року. Режим доступу:[http://www.nbuvip.gov.ua/images/4/str.pdf].

Тема 7. Стабілізаційна політика у відкритій економіці.

1. Моделі макроекономічної рівноваги та її досягнення.
2. Стабілізаційна політика держави.
3. Моделі регулювання стану платіжного балансу.
4. Регулювання валютного курсу: моделі маленької держави та дводержавна модель.
5. Моделі стабілізаційної політики за умов різних режимів регулювання валютних курсів.

1. Моделі макроекономічної рівноваги та її досягнення

Стабілізаційна політика - політика, спрямована на відновлення і підтримання макроекономічної рівноваги на рівні, близькому до повної зайнятості факторів виробництва в умовах стабільного рівня цін.

Макроекономічна рівновага (далі - макрорівновага) - це стан економіки, за якого усі ринки врівноважені кожен окремо і параметри їх узгоджені між собою, тобто спостерігається одночасне узгоджене урівноваження всіх ринків. Відповідно до закону Вальраса, якщо в економіці існує n ринків і $(n-1)$ з них перебувають у стані рівноваги, то n - й ринок також урівноважений.

Економіка може перебувати у стані рівноваги протягом більш-менш тривалого періоду, рівновага може досягатися за участі держави або без неї. Прихильники неокласичної концепції функціонування економіки вважають, що додатковою умовою макроекономічної рівноваги є оптимальність стану економіки відповідно до критерію Парето.

Сутність критерію оптимальності Парето полягає у тому, що економічна система перебуває в оптимальному стані, якщо поліпшення стану хоча б одного елемента системи можливо тільки за рахунок погіршення стану іншого. Інакше кажучи, у рівноважній економіці, оптимальній за критерієм Парето, має місце такий розподіл ресурсів і готової продукції, при якому відсутній будь-який варіант перерозподілу, що поліпшує стан, принаймні, одного індивіда і не погіршує стану інших. Відповідно, поліпшення стану економічної системи досягається тільки тоді, коли поліпшення становища одного економічного суб'єкта відбувається без погіршення становища іншого.

Досягнення оптимуму за Парето забезпечується виконанням наступних правил (умов Парето):

- гранична норма заміщення у споживанні (відношення, в якому споживач може замінити одне благо іншим, не погіршивши і не поліпшивши свого становища, MRS) між будь-якими двома благами має бути однаковою для усіх споживачів;

- гранична норма технічного заміщення (відношення, в якому один фактор виробництва може бути замінений іншим без зміни обсягу виробництва, $MRTS$) між будь-якими двома факторами повинна бути однаковою, де б ці фактори не використовувалися;

- гранична норма трансформації (відношення, відповідно до якого економіка в цілому повинна пожертвувати виробництвом певної кількості

одного блага для збільшення виробництва іншого) для будь-яких двох благ має дорівнювати граничній нормі заміщення цих двох благ у споживанні.

Досягнення рівноважного стану економіки може забезпечуватися за рахунок:

- а) перерозподілу економічних ресурсів у суспільстві;
- б) перерозподілу вироблених товарів у сфері товарного обігу (товарного обміну).

Ці процеси перерозподілу повинні покращувати стан одних економічних суб'єктів, не погіршуючи становища інших, аж до досягнення оптимуму (поліпшення за Парето).

Процес досягнення стану економіки, оптимального за Парето, відображає діаграма («коробка») Еджуорта.

Нижче представлені діаграми Еджуорта для перерозподілу економічних ресурсів між виробниками і перерозподілу товарів між споживачами.

На діаграмі перерозподілу економічних ресурсів між виробниками (рис.7.1) представлені варіанти розподілу економічних ресурсів (праці L і капіталу K), необхідних для виробництва продуктів A і B . Ресурси, що використовуються для виробництва товару A позначені, відповідно, як K_A і L_A ; ресурси, що використовуються для виробництва товару B , - K_B і L_B . Довжина кожної координатної осі відображає запас даного ресурсу в економіці. Обсяги виробництва товару A є такі як Q_A і представлені ізоквантою Q_{A1} , Q_{A2} і т.д. (кількість ізоквант на координатній площині є нескінченною). Аналогічним чином позначені і параметри виробництва товару B . На осях координат відкладаються обсяги використання відповідних ресурсів, необхідних для виробництва даної кількості досліджуваних товарів.

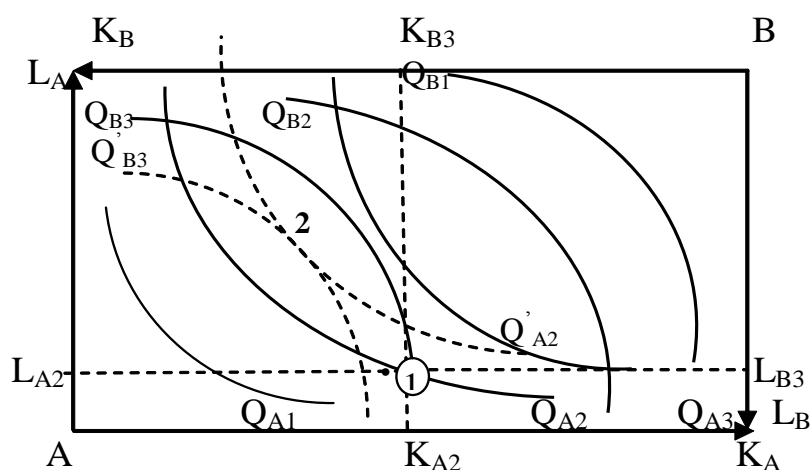

Рисунок 7.1. Діаграма Еджуорта, що відображає перерозподіл економічних ресурсів

Вихідною точкою аналізу є точка 1, в якій перетинаються ізокванти Q_{A2} та Q_{B3} . Перпендикуляри, опущені на осі координат, показують обсяги економічних ресурсів, необхідні для виробництва зазначеної кількості товарів A і B . Очевидно, що в точці перетину ізоквант весь запас певного економічного ресурсу використовується для виробництва даних товарів без залишку ($K_A = K_B = K_{A2} + K_{B3}$; $L_A = L_B = L_{A2} + L_{B3}$).

Однак у точці 1 є можливості для одночасного збільшення випуску обох товарів (між ізоквантами є певний вільний простір). Зростання виробництва товару А викликає переміщення ізокванти Q_{A2} вправо вгору до положення Q'_{A2} , а зростання виробництва товару В - відповідно, переміщення ізокванти Q_{B3} вліво вниз до положення Q'_{B3} , тобто до точки дотику з ізоквантою Q'_{A2} (точка 2). У точці 2 подальше збільшення випуску кожного з товарів неможливо без скорочення виробництва іншого, отже, у цій точці забезпечено розподіл економічних ресурсів, оптимальний за критерієм Парето. Очевидно, що зростання виробництва обох продуктів забезпечене без збільшення обсягів використання економічних ресурсів, тобто ефективність використання ресурсів зросла.

Звернемо увагу на ту обставину, що зростання ефективності використання ресурсів забезпечене виключно за рахунок оптимізації розподілу ресурсів і не потребувало змін у виробничих процесах.

Аналогічним чином може бути оптимізовано розподіл економічних ресурсів для кожної пари ізоквант. Внаслідок цього на координатній площині виникає безліч точок, що характеризують оптимальний розподіл всієї маси економічних ресурсів, що забезпечує комбінації різних обсягів випуску товарів А і В. Сукупність цих точок утворює криву трансформації (Рис.7.2), яка, як відомо з курсу політичної економії, відображає можливі комбінації обсягів випуску двох товарів з використанням всієї маси економічних ресурсів суспільства.

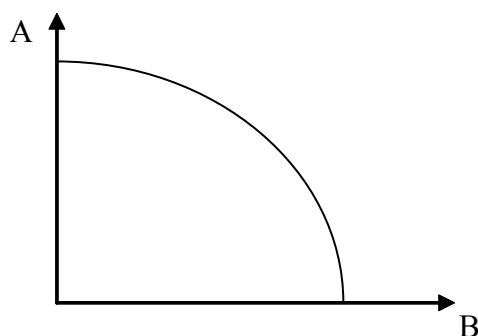

Рисунок 7.2. Крива трансформації

Оптимізація розподілу товарів А і В, які споживаються суб'єктами 1 і 2, здійснюється за допомогою ринкового обміну (рис.7.3).

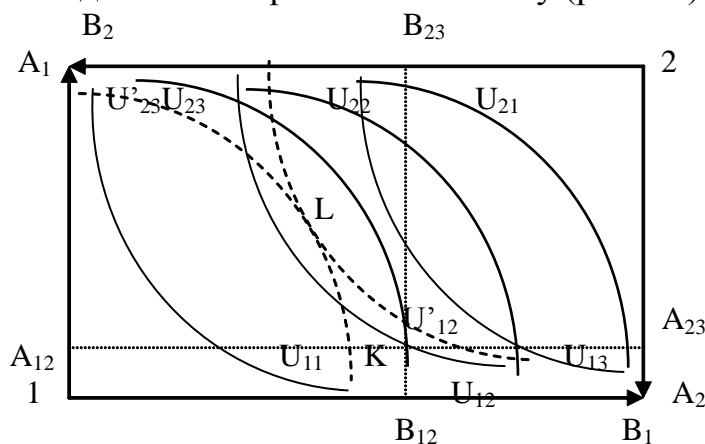

Рисунок 7.3. Діаграма Еджуорта для сфери товарообміну

На діаграмі 7.3 представлені криві байдужості споживачів 1 і 2 (відповідно, U_{11} , U_{12} , U_{13} , і U_{21} , U_{22} , U_{23}), які, як відомо з курсу мікроекономіки, відображають комбінації обсягів споживання двох товарів, що забезпечують незмінний ступінь задоволення потреб споживача. У точці К на перетині кривих U_{12} і U_{23} забезпечується розподіл між споживачами 1 та 2 усього запасу товарів А і В в економіці, проте існує можливість зростання ступеня задоволення потреб обох споживачів. У результаті обміну деякими кількостями товарів А і В у точці L забезпечується розподіл товарів, оптимальний за критерієм Парето.

Таким чином, оптимізація розподілу ресурсів і товарів в економіці за рахунок використання можливостей сфери обігу може сприяти зростанню ефективності їх використання, а також забезпечує рівновагу відповідних ринків і економіки в цілому.

Неокласична модель макроекономічної рівноваги

Неокласична модель розглядає економіку в умовах необмеженої конкуренції. Вважається, що ціни благ, грошей і праці абсолютно гнучкі і миттєво реагують на зміну будь-якого параметра, повертаючи систему в рівновагу.

Основним фактором, що визначає поведінку економічного суб'єкта, неокласики вважають норму банківського відсотка.

Заощадження та інвестиції в даній моделі збігаються (якщо економіка знаходиться в рівновазі).

Гроші не відіграють самостійної ролі і служать лише посередником при обміні товарів.

На ринку оперують два макроекономічні суб'єкти - сектор домашніх господарств і підприємницький сектор.

Усі процеси аналізуються в довгому часовому інтервалі, необхідному для приведення всіх ринків в рівновагу і забезпечення Парето-оптимальності економіки.

Провідну роль у встановленні макроекономічної рівноваги відіграє ринок праці (см.рис.7.4; послідовність аналізу представлена на малюнку номерами кроків).

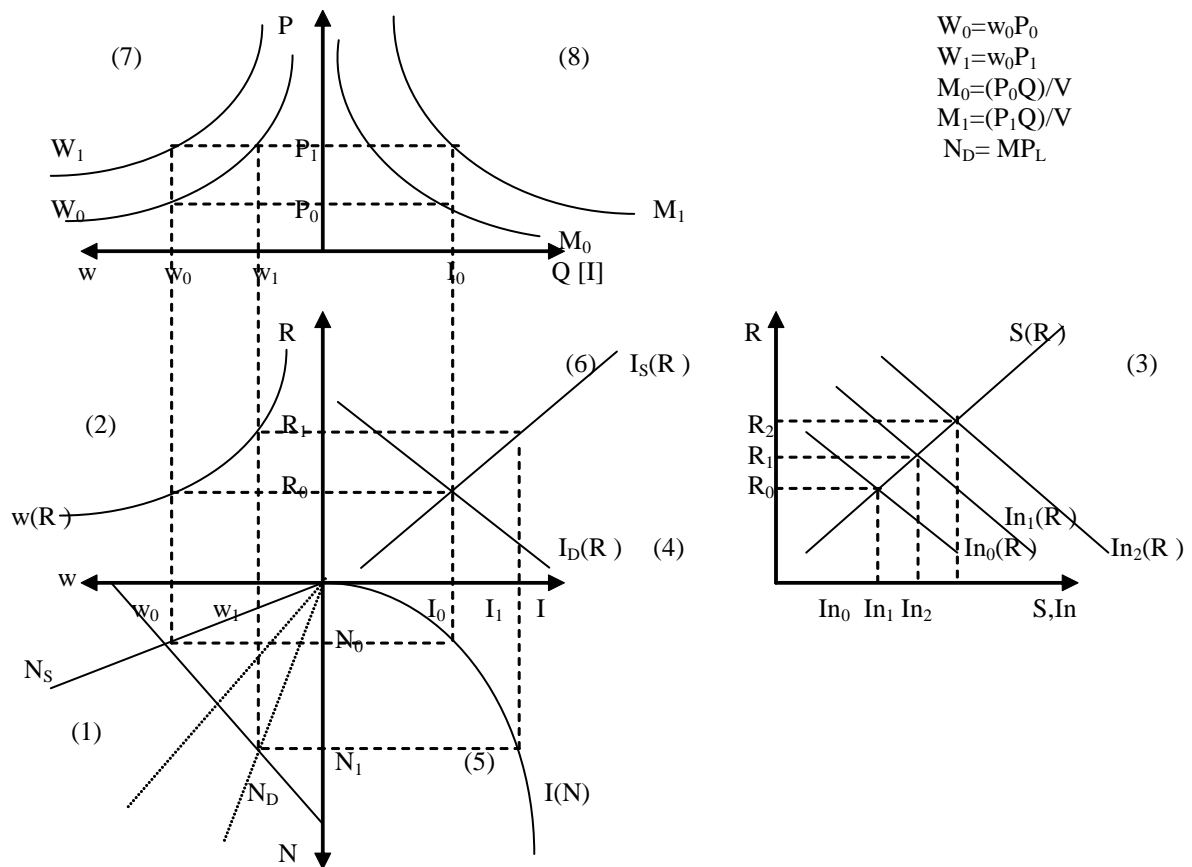

Рисунок 7.4. Неокласична модель макроекономічної рівноваги

(1) Попит на працю (N_D) визначається технічним рівнем виробництва (залежність ΔI від ΔN , MPL), а також рівнем підприємницької активності.

(2) Пропозиція праці (N_S) визначається рівнем реальної заробітної плати (w), яка тим нижче (2), чим вище банківський відсоток (R) [зростання банківського відсотка призводить до підвищення цін споживаних товарів і, отже, до зниження реальної заробітної плати; залежність між рівнями цін і реальної заробітної плати представлені у квадранті (7)]. Чим нижче реальна заробітна плата (w), тим вище, з іншого боку, попит на працю (N_D), оскільки зниження заробітної плати скорочує витрати виробництва продукту. Зниження (w) до (w_1) стимулює зайнятість, доводячи її до рівня (N_1), що забезпечує зростання випуску продукції до рівня (I_1) [квадрант (5)].

(3) Рівень банківського відсотка (R), своєю чергою, визначає співвідношення обсягу заощаджень (S), тобто інвестиційних ресурсів, і попиту на інвестиції (In). Чим вище (R), тим більше (S), а при даному (S) - чим вище (R), тим менше (In) і пропозиція продукції (I_S) [зміна обсягу інвестицій зі зміною рівня відсотка відбувається тільки в короткому часовому інтервалі при заданому обсязі заощаджень. Однак класична модель розглядає економічні процеси у довгому часовому інтервалі, а, крім того, її вихідним положенням є твердження про рівність заощаджень та інвестицій. Отже, у довгому часовому інтервалі можна розглядати лише точки перетину кривих інвестицій та заощаджень при певних рівнях відсотка; очевидно, що при такому підході зростання відсотка, що забезпечує збільшення заощаджень, призводить і до

зростання обсягу інвестицій] (3). З ростом інвестиційних ресурсів збільшується і пропозиція продукту [$I_s(R)$, графік (6)].

(4) З іншого боку, зростання відсотка (R) перерозподіляє доходи населення на користь заощаджень, а не споживання, отже, зростання відсотка супроводжується скороченням попиту на товарному ринку [I_D], графік (4)].

(5) Перетин кривих (I_D) і (I_s) визначає рівноважний обсяг продукту (I_0), який є орієнтиром для визначення кількості грошей в обігу (8) за формулою Фішера (крива M_0). Якщо кількість грошей в економіці більше необхідного (перехід на криву M_1), то при незмінному обсягу валового продукту (I_0) ціни ростуть з P_0 до P_1 .

Таким чином, умови рівноваги економіки у неокласичній моделі можна представити в такий спосіб:

$$\begin{cases} N_D(w) = N_S(w, R) \\ I = I(N); \\ S(R) = I_n(R) \end{cases}.$$

Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги

У цій моделі центральна роль належить ефективному попиту на блага, який формується при спільній рівновазі ринків товарів і грошей.

Передбачається, що при певній ставці номінальної заробітної плати пропозиція праці абсолютно еластична, оскільки існує безробіття.

Поведінка економічних суб'єктів визначає їхній дохід.

Заощадження та інвестиції не збігаються за обсягом і у часі, здійснюються різними економічними суб'єктами.

У даній моделі враховується недосконалість конкуренції, наявність і економічна влада монополій, адміністративне встановлення цін, здійснення угод на основі довгострокових договорів.

Основне завдання - визначити, яку економічну кон'юнктуру створить ринковий механізм у короткому часовому інтервалі, щоб з'ясувати ступінь і форми державного впливу на економічні процеси.

Поведінка економічних суб'єктів описують такі функції:

- Виробнича – $I = I(N)$;
- Заощаджень – $S = MPS \cdot I$;
- Податкових відрахувань – $T = T_i \cdot I$;
- Інвестицій – $I_n = I_n(R)$;
- Попиту на гроші – $M_D = M_{D_{\text{транс+пересторов.}}} + M_{D_{\text{спекулят.}}}$;
- Ціни попиту на працю – $W_D = P \cdot \frac{\Delta I}{\Delta N}$.

Певний вплив на поведінку економічних суб'єктів здійснюють і екзогенні параметри:

- Ціна пропозиції праці - W_S; - Номінальна пропозиція грошей - M_S; - Державні витрати - G;	}	незмінні
величини |
|---|---|----------------------|

- Обсяг експорту - E .

Рівноважні значення п'яти ендогенних параметрів (I , N , P , w , R) визначаються в результаті рішення системи п'яти рівнянь:

$$\begin{cases} S(I) + T(I) + Z(I) = In(R) + G + E \\ \frac{M}{P} = L(I, R) \\ I = I(N) \\ P \frac{\Delta I}{\Delta N} = W \\ w = \frac{W}{P} \end{cases}$$

Графічно рівновагу економіки представлено на рис. 7.5.

(1) Перетин кривих (LM і InS) визначає обсяг ефективного попиту, що забезпечує взаємну рівновагу ринків товарів і грошей (I_0).

(2) На кривій I_D визначається рівень цін (P_0), відповідний рівновазі в системі (InS - LM) при ефективному обсязі виробництва (I_0).

(3) Обсяг продукту (I_0) виробляється за наявності зайнятості (N_0).

(4) За графіком (MP_L) визначається ставка реальної заробітної плати (w_0), яка формується даною ставкою номінальної заробітної плати (W_S) і рівнем цін (P_0).

(5) Ставка реальної заробітної плати (w_0) і рівень цін (P_0) формують графік сукупної пропозиції ($IS(P)$). Ціна (P_0) - одна з координат точки перетину кривих сукупного попиту ($ID(P)$) і сукупної пропозиції ($IS(P)$).

Очевидно, що при ставці реальної заробітної плати w_0 пропозиція праці становить N^* , а тому існує безробіття в обсязі ($N^* - N_0$). Існування стійкого кон'юнктурного безробіття пояснюється існуванням фіксованої ставки номінальної заробітної плати. Наявність кон'юнктурного безробіття свідчить про недовикористання трудових ресурсів, а отже, про недовироблення валового продукту. З іншого боку, недовикористання ресурсів говорить про те, що у кейнсіанській моделі макроекономічна рівновага не є станом економіки, оптимальним за Парето.

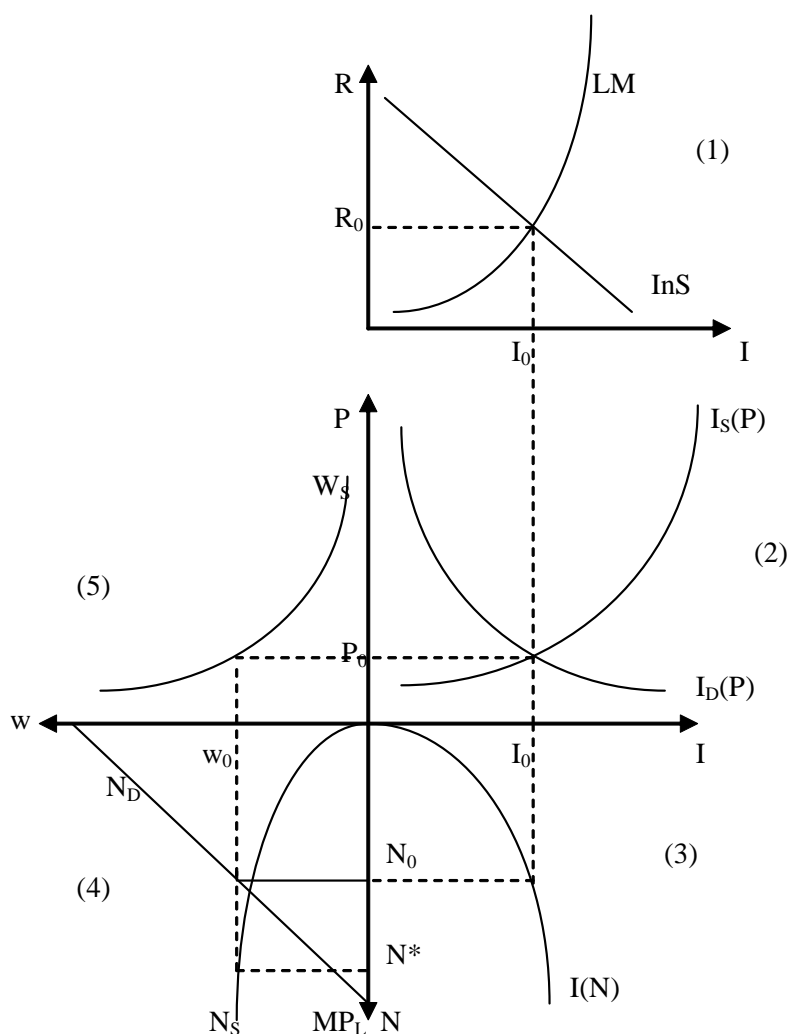

Рисунок 7.5. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги

Неокласичний синтез

Прагнення розробити модель рівноважного стану економіки, оптимального за Парето та орієнтованого на реальну заробітну плату, що без обмежень визначає рівень зайнятості, призвело до створення синтетичної моделі, яка поєднує позитивні риси неокласичної і кейнсіанської - моделі неокласичного синтезу.

Графічна інтерпретація моделі представлена на рис. 7.6.

(1) Перетин кривих (I_n-S і LM) формує обсяг ефективного попиту (I_F).

(2) Рівень реальної заробітної плати (w^*) встановлюється при повній зайнятості (N^*) в умовах тільки природного безробіття.

(3) Зайнятість (N^*) забезпечує пропозицію, що відповідає ВВП факторному при повній зайнятості ресурсів (I_F), отже, \rightarrow

(4) \rightarrow Графік сукупної пропозиції ($I_S(P)$) характеризує незалежність сукупної пропозиції від рівня цін і показує обсяг виробництва при повній зайнятості ресурсів.

(5) Графік сукупного попиту побудований як проекція ковзання кривої (LM) вздовж кривої (I_n-S) і відображає залежність сукупного попиту від кількості грошей в обігу.

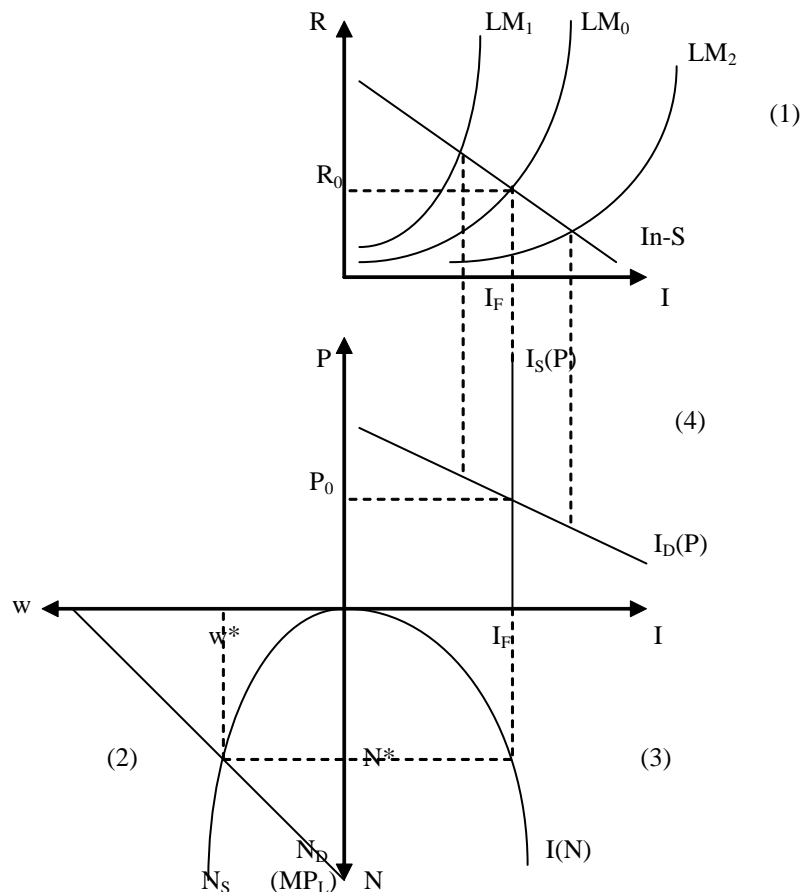

Рисунок 7.6. Модель неокласичного синтезу

2. Стабілізаційна політика держави.

Під стабілізаційною політикою держави найчастіше розуміється система економічних заходів уряду, спрямованих на стримування зростання безробіття та інфляції, стимулювання економічного зростання, забезпечення збалансованості платіжного балансу країни. Залежно від стану економічної кон'юнктури цілі стабілізаційної політики можуть доповнювати одна одну, замінювати одна одну або бути взаємно нейтральними.

Відповідно може вироблятися як активна, так і пасивна стабілізаційна політика.

Активна стабілізаційна політика будується на принципі "точної" настройки економіки і виражається в політиці протидії: стимулювання економіки в період депресії і уповільнення її зростання в період перегріву - "буму". Для цієї мети використовуються як грошові, так і податкові важелі.

Пасивна стабілізаційна політика будується за принципом "не нашкодь" і проявляється у політиці коригування процесів, що відбуваються.

Обидва види стабілізаційної політики мають право на існування: в околицях точок перегину економічного циклу доцільно використовувати головним чином активну політику, а у проміжках - пасивну. Тривалість циклу залежить від своєчасності фіксації державними органами статистики змін в

економіці і усвідомлення політичною владою необхідності вжиття відповідних заходів.

Виходячи з набору використовуваних заходів, стабілізаційна політика може бути фіскальною, грошово-кредитною (монетарною) і комбінованою.

Фіскальна політика зводиться до впливу на економічну кон'юнктуру за допомогою маніпулювання державним бюджетом.

У кейнсіанській моделі зростання державних витрат та (або) зниження податків відповідають експансіоністській, а скорочення державних витрат та (або) підвищення податків - контрактивній фіскальній політиці.

Для стабілізуючого впливу фіскальної політики на економічну кон'юнктуру уряд повинен в періоди спаду збільшувати приплив, а під час «буму» - відтік на ринку благ. Такий розвиток подій забезпечується не тільки дискреційними рішеннями уряду, а й системою автоматичних (вбудованих) стабілізаторів.

Автоматичні стабілізатори - це чинники функціонування ринкової економіки, які незалежно від поточних рішень уряду під час спаду збільшують приплив, а під час підйому - підсилюють відтік.

Як типовий вбудований стабілізатор виступає прогресивна шкала оподаткування. Завдяки їй в періоди підйому наявні доходи населення і нерозподілений прибуток фірм ростуть повільніше, ніж національний дохід, і це стримує зростання ефективного попиту.

Аналогічне вплив на економічну кон'юнктуру здійснюють системи виплат з безробіття і допомоги малозабезпеченим. У періоди спаду державні витрати на ці цілі зростають, а під час підйому скорочуються без спеціальних рішень уряду.

Як правило, активна фіскальна політика супроводжується «ефектом витіснення», який веде до перерозподілу прав використання факторів виробництва від приватного сектора - державі.

Кредитно-грошовою політикою називається регулювання економіки шляхом зміни кількості грошей, що перебувають в обігу.

Ефективність як фіскальної, так і грошово-кредитної політики знижується в результаті протидії цінового механізму. З метою подолання цієї протидії використовують комбіновану політику, засновану на спільному застосуванні фіскальних і фінансових інструментів регулювання національних господарств.

Поряд із заходами фіскальної та грошово-кредитної політики, спрямованими на регулювання сукупного попиту, в уряду є можливості впливати на обсяг сукупної пропозиції.

Так, зниження податків стимулює зростання виробництва і приватних інвестицій. Держава може також сприяти зростанню сукупного пропозиції, беручи участь у перепідготовці робочої сили, працевлаштуванні безробітних, фінансуючи наукові дослідження і розробки. Однак, обмеження, що накладаються урядом на умови виробництва з метою охорони праці, захисту навколишнього середовища, забезпечення безпеки продукції ведуть до збільшення виробничих витрат і сприяють скороченню обсягів пропозиції.

Найбільший ефект досягається, коли політика стимулювання пропозиції поєднується з політикою стимулювання ефективного попиту.

Оскільки стабілізаційна політика зводиться до маніпулювання державним бюджетом і зміни пропозиції грошей, то її здійснення безпосередньо впливає на розміри бюджетного дефіциту і державного боргу.

Дефіцит державного бюджету можна фінансувати або за допомогою його монетизації, або за рахунок позики у населення або у решти світу. Оскільки монетизація дефіциту державного бюджету означає збільшення пропозиції грошей, що сприяє зростанню національного доходу, то за певних умов таким шляхом можна ліквідувати бюджетний дефіцит. Це стає можливим, якщо обсяг податкових платежів населення, зростає в результаті зростання пропозиції грошей, досягає розмірів витрат уряду.

Істотний вплив на вибір методів та інструментів стабілізаційної політики здійснює і ступінь залучення економіки держави в міжнародні економічні зв'язки. Ступінь впливу решти світу на національну економіку залежить від питомої ваги останньої у світовому господарстві. У зв'язку з цим для аналізу проблем стабілізаційної політики у відкритій економіці використовують дві моделі:

- **модель маленької країни**, господарська діяльність якої не здійснює помітного впливу на стан світової економіки, тобто імпульси, що йдуть від неї в світове господарство, не мають поворотної дії, і

- **дводержавну модель**, у якій світове господарство складається з двох країн, де експорт однієї з них є імпортом іншої, а приріст дефіциту платіжного балансу в одній з країн призводить до рівновеликого збільшення надлишку платіжного балансу в іншій.

У макроекономічних моделях відкритої економіки у якості додаткових факторів, що визначають кон'юнктуру національного господарства, враховують стан (сальдо) платіжного балансу (ZB), рівень цін за кордоном (P^Z), закордонну ставку відсотка (R^Z) і обмінний курс національної грошової одиниці (e).

3. Моделі регулювання стану платіжного балансу.

Платіжний баланс являє собою складений у формі бухгалтерських рахунків статистичний звіт про торговельні та фінансові обороти економічних суб'єктів країни з рештою світу за певний період (зазвичай за рік). Закріплена за цим документом назва не відповідає його суті: в балансі підприємства відображаються запаси на певну дату, у той час як в платіжному балансі представлені потоки благ і капіталів (майна) між країнами протягом аналізованого періоду. Показники платіжного балансу виражаються зазвичай у єдиній світовій валюті (доларах США).

У платіжному балансі виділяються чотири рахунки, схематично представлені в табл. 7.1. У кредиті кожного з них відображені операції, що забезпечують у поточному періоді надходження іноземної валюти, а в дебеті - операції, що супроводжуються відтоком іноземної валюти.

Таблиця 7.1. Схема рахунків платіжного балансу

№	Рахунок	Кредит (+)	Дебет (–)
1.	Товари та послуги	Експорт благ та послуги нерезидентам	Імпорт благ та послуги від нерезидентів
2.	Доходи від інвестицій та оплати праці	Надходження резидентам від нерезидентів	Виплати нерезидентам від резидентів
3.	Перекази безоплатні <i>Рахунок поточних операцій</i> (1+2+3)	З-за кордону E	За кордон Z
4.	<i>Рахунок руху капіталів</i> (операції з фінансовими активами та зобов'язаннями)	Зростання зобов'язань по відношенню до нерезидентів або зменшення вимог до них (KZ)	Зростання вимог до нерезидентів або зменшення зобов'язань по відношенню до них (KE)

У рахунку № 1 враховуються ціннісні обсяги експорту та імпорту за період. Розподіл благ на товари і послуги в ньому пов'язаний з особливостями статистичного обліку міжнародного обміну товарами та послугами. Якщо обсяги експортованих та імпортованих товарів оперативного враховуються при їх русі через кордон митними службами, то для підрахунку загальної суми цінності послуг, наданих одна одній двома країнами, застосовують специфічні методи обліку. Міжнародний обмін послугами називають ще невидимим експортом-імпортом.

Доходи від використовуваних за кордоном праці і капіталу відображаються в рахунку № 2.

У рахунку переказів враховуються безоплатні поставки товарів і послуг за їхньою поточною цінністю. Сюди відносяться всі види допомоги та безоплатні грошові перекази. Цінність товарів і послуг, наданих в якості допомоги, показується в платіжному балансі двічі: в дебеті балансу переказів і в кредиті рахунку товарів і послуг. Якщо надається грошова допомога, то вона показується в дебеті балансу переказів і кредиті рахунку валютних резервів.

Три розглянутих балансових рахунки об'єднуються рахунком поточних операцій. Сальдо поточних платежів є чистий експорт благ країни ($E - Z = NE$).

Сумарне сальдо операцій, здійснених в даному періоді по рахунку поточних операцій, лише випадково може виявитися нульовим. Позитивне сальдо за цим рахунком ($NE > 0$) означає, що збільшилися зобов'язання закордону перед країною, а негативне ($NE < 0$) говорить про те, що країна збільшила свої зобов'язання перед закордоном. Ці зміни враховуються у рахунку операцій з капіталом і фінансовими інструментами.

Крім надання торгових кредитів на цьому рахунку відображаються інвестиції, здійснені нерезидентами в країні і резидентами за кордоном, а також капітальні трансферти. При цьому інвестиції поділяють на портфельні (придбання цінних паперів), прямі та інші. Для розмежування портфельних і прямих інвестицій на практиці використовують наступний критерій: якщо інвестор має більше 10% звичайних акцій підприємства, то вкладені ним кошти зараховують до прямих інвестицій. До інших інвестицій відносять покупку населенням іноземної валюти для використання в якості засобу заощаджень, торгові кредити, протерміновану заборгованість.

Сальдо рахунку операцій з капіталом називають чистим експортом капіталу (NKE). При $NKE > 0$ країна має чистий «відтік» (вивезення) капіталу, а при $NKE < 0$ - чистий «приплив» (ввезення) його.

Сумарне сальдо рахунків поточних операцій і операцій з капіталом є сальдо платіжного балансу (ZB). Країна має активний платіжний баланс (надлишок), якщо $NE > NKE$, і пасивний (дефіцит) при $NE < NKE$.

Дефіцит платіжного балансу означає, що жителі країни у даний час заплатили іноземцям більше (оплата імпорту благ плюс експорт капіталу), ніж отримали від них (виручка від експорту благ плюс імпорт капіталу). Отже, іноземці мають суму грошей даної країни, рівну величині дефіциту її платіжного балансу. Ці гроші будуть пред'явлені в центральний банк країни для обміну на девізи (іноземні гроші), і валютні резерви його скоротяться. При надлишку платіжного балансу вони зростають на його величину.

Зміна валютних резервів країни за своєю суттю є складовою частиною рахунку операцій з капіталом і фінансовими інструментами, але для макроекономічних досліджень цю статтю важливо виділити окремо.

Теоретично суми по кредиту і дебету платіжного балансу завжди повинні збігатися. Однак на практиці баланс ніколи не досягається. Це пояснюється тим, що дані, які характеризують різні сторони одних і тих же операцій, беруться з різних джерел. Наприклад, відомості про експорт товарів містяться в митній статистиці, в той час як дані про надходження іноземної валюти на рахунки підприємств за експортні поставки зазвичай беруть з банківської статистики. Розбіжності між сумами кредитових і дебетових проводок називають чистими помилками та пропусками. Навіть коли цей показник становить відносно невелику величину, сума абсолютних величин помилок і пропусків може бути великою, оскільки протилежні за знаком цифри погашають одна одну.

Сальдо платіжного балансу представляється наступним рівнянням:

$$ZB = (E - Z) - (KE - KZ) = NE - NKE = \Delta R.$$

Стан платіжного балансу, змінюючи активи центрального банку, впливає на обсяг пропозиції грошей в країні. Це враховується Міжнародним валютним фондом при виробленні умов надання країні кредиту для підтримки стійкості її національної валюти. Зазвичай серед умов визначається верхня межа збільшення кредитів центрального банку уряду та комерційним банкам (внутрішнього кредиту).

Таку межу визначають шляхом наступних розрахунків. На основі очікуваної зміни попиту на гроші (ΔL) в аналізованому періоді і величини грошового мультиплікатора (μ) обчислюють необхідне збільшення грошової бази: $\Delta MB = \Delta L / \mu$. Різниця між ΔMB і сумою кредиту МВФ (ΔR) відповідає верхній межі збільшення внутрішніх кредитів центрального банку (ΔK) $\Delta K = \Delta MB - \Delta R$.

Оскільки обсяг кредитів центрального банку уряду залежить від розмірів дефіциту держбюджету і способів його фінансування, то величина дефіциту держбюджету теж виявляється однією з умов надання кредиту МВФ.

При монетарній інтерпретації сальдо платіжного балансу пропозиція грошей дорівнює добутку грошового мультиплікатора на грошову базу:

$$M = \mu MB.$$

Прийемо $\mu = 1$ і розкладемо грошову базу на іноземні та внутрішні активи (валютні резерви і кредити уряду і комерційним банкам):

$$MB = R + K.$$

Тоді умову рівноваги на ринку грошей можна представити у вигляді:

$$R + K = L.$$

Для збереження рівноваги на грошовому ринку необхідно:

$$\Delta R + \Delta K = \Delta L.$$

Оскільки приріст валютних резервів дорівнює сальдо платіжного балансу, то

$$ZB = \Delta L - \Delta K.$$

Отже, надлишок платіжного балансу свідчить про те, що додатково створених центральним банком грошей недостатньо для зростання попиту на касові залишки, а його дефіцит означає, що населення не бажає тримати всю кількість додатково створених центральним банком грошей і витрачає надлишкову касу на покупку іноземних благ і цінних паперів.

4.Регулювання валютного курсу: моделі маленької держави та дводержавна модель.

У ході здійснення торгових і фінансових операцій між країнами виникає валютний (девізний) ринок, на якому в процесі обміну національних валют встановлюється їхній курс. Об'єктами купівлі-продажу (товарами) на валютному ринку є іноземні гроші. Їхні ціни, як і ціни звичайних товарів, вимірюються в одиницях вітчизняних грошей. Кількість останніх, що сплачується за одиницю іноземних грошей, називають **обмінним курсом**. Зворотну йому величину - кількість іноземних грошей, що сплачується за

одиницю вітчизняних, називають **девізним курсом**. Обмінний і девізний курси є двома різновидами валютного курсу.

Як і всі ціни, валютний курс встановлюється в результаті взаємодії попиту на іноземні гроші з їх пропозицією. Скільки гривень потрібно заплатити за долар США (обмінний курс гривні) залежить від співвідношення попиту українців на долари і пропозиції доларів на валютному ринку. Попит на долар (D_D) у виникає в зв'язку з бажаннями людей купувати американські товари (імпорт благ України) і американські цінні папери, підприємства, ділянки землі та інші активи (експорт українського капіталу):

$$D_D = Z + KE.$$

Американці пропонують долари (D_S) в обмін на гривні, коли бажають придбати українські товари (український експорт благ) і українські активи (український імпорт капіталу):

$$D_S = E + KZ.$$

Фактори, що формують обсяги попиту та пропозиції девізів для міжнародної торгівлі, відрізняються від факторів, що визначають обсяги попиту та пропозиції іноземної валюти у ході міжнародного переливу капіталів.

Виведемо функції попиту і пропозиції девізів, що виникають в ході міжнародного товарообміну.

Модель маленької країни. Якщо обсяги імпорту та експорту країни складають незначну частину світового товарообігу, то для неї закордонні ціни є екзогенними параметрами.

Оскільки країна вдається до імпорту, коли вітчизняна пропозиція блага не повністю задовольняє попит на нього, то функція імпорту виводиться шляхом вирахування вітчизняної функції пропозиції з функції попиту на благо всередині країни (рис.7.7, а).

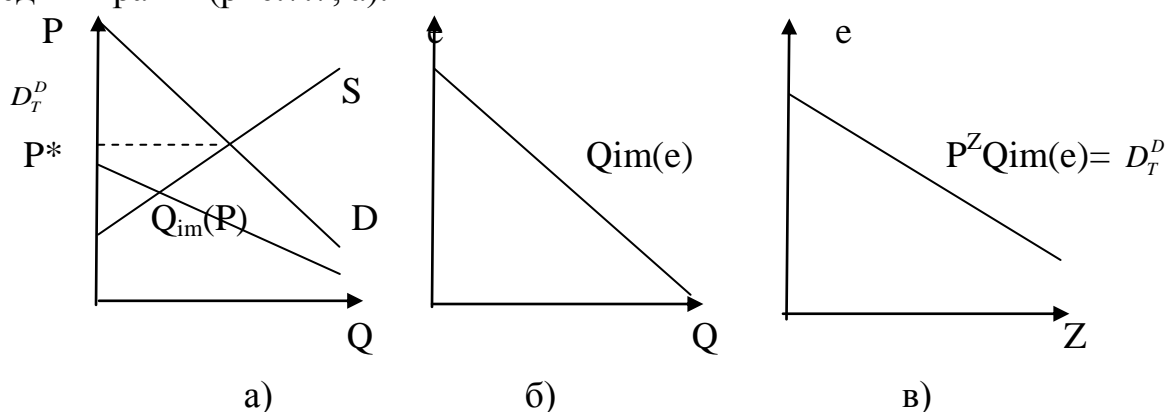

Рисунок 7.7. Побудова кривої попиту на девізи для міжнародного товарообігу

За ціни P^* країна повністю забезпечує потребу у товарі за рахунок власного виробництва. Імпортні блага даного виду виявляються на внутрішньому ринку, якщо $P^Z < P^*$. Чим нижче ціна на світовому ринку, тим більше обсяг імпорту. На рис.7.7а ця залежність представлена прямою $Q_{im}(P)$, яка отримана в результаті горизонтального віднімання лінії пропозиції з лінії

попиту. Кожна точка лінії $Q_{im}(P)$ показує, яким буде обсяг імпорту даного блага при заданій ціні на вітчизняному ринку.

Якщо відоме кількісне співвідношення між P та e , то обсяг імпорту можна уявити як функцію від обмінного курсу: $Q_{im} = Q_{im}(P(e))$. За умов вільної світової торгівлі виконується закон єдиної ціни: за вирахуванням транзакційних витрат ціна товару, що продається на світовому ринку, виражена в єдиній валюті, однакова в усіх країнах, тобто $P = eP^Z$. На основі цього співвідношення на рис. 7.7б представлена залежність обсягу імпорту від величини обмінного курсу: при $P^Z > 1$ крива $Q_{im}(e)$ розташовується нижче кривої $Q_{im}(P)$; при $P^Z < 1$ - вище і при $P^Z = 1$ графіки збігаються.

І нарешті, помноживши кількість імпортованих товарів на їх фіксовану світову ціну, отримаємо обсяг попиту імпортерів на девізи. Графік функції попиту на них для міжнародної торгівлі зображений на рис. 7.7в. Оскільки зі зростанням доходів споживачів збільшується їхній попит (крива попиту зміщується вправо),

$$\text{то } D_r^D = D_r^D\left(e, y_{-+}\right).$$

Аналогічно виводиться функція експорту маленької країни. Так як країна експортує не спожиті всередині країни блага, то функцію експорту отримуємо в результаті віднімання вітчизняної функції попиту з вітчизняної функції пропозиції. Графічно це представлено на рис. 7.8а. Рисунки 7.8б і 7.8в ілюструють перехід від функції експорту до функції пропозиції на ринку девізів.

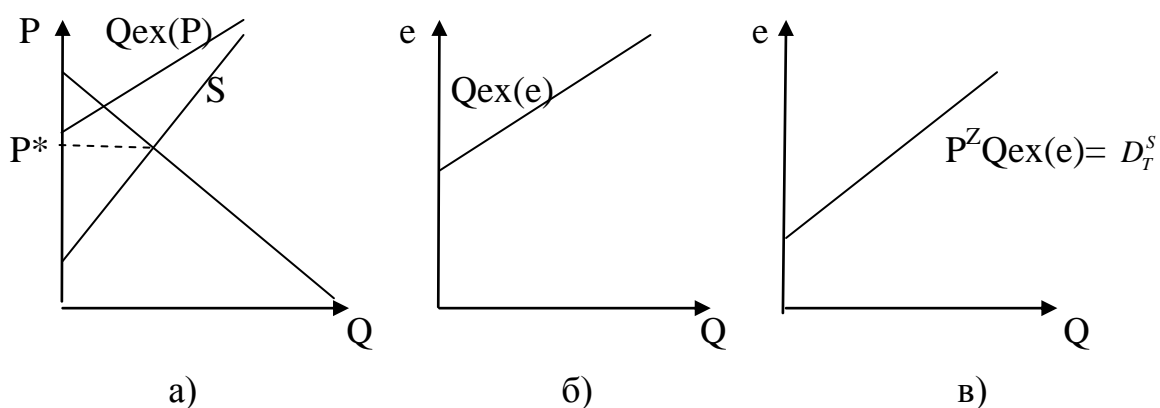

Рисунок 7.8. Побудова кривої пропозиції девізів для міжнародного товарообігу.

Точка перетину графіків $D_r^D = D_r^S(e)$ визначає обмінний курс національної валюти, за якого обсяги попиту та пропозиції девізів, необхідні для міжнародної торгівлі, однакові; сальдо торгового балансу при цьому дорівнює нулю. Таким чином, *за умов вільної міжнародної торгівлі торговий баланс країни у ціннісному вираженні і рівноважний обмінний курс національної валюти встановлюються одночасно. Це являє собою властивість режиму*

плаваючого валютного курсу. Знецінення національної валюти (зростання e) означає зростання внутрішніх цін, що призводить до збільшення виробництва і зниження споживання у цій країні. В результаті остання має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі.

Модель двох країн. У моделі маленької країни решта світу купує усі товари, що їй експортуються, за ціною їх пропозиції і поставляє у цю країну будь-яку кількість імпортованих товарів за ціною їх попиту. Обмінний курс визначається з умови нульового сальдо торгового балансу.

$$NE = 0 \rightarrow P_F^Z Q_{imF}(P_F) = P_H^Z Q_{exH}(P_H) \rightarrow P_F^Z Q_{imF}(eP_F^Z) = P_H^Z Q_{exH}(eP_H^Z) \Rightarrow e^*.$$

Коли світове господарство складається тільки з двох країн А і В, тоді кількість кожного товару, що експортується з однієї країни тотожне кількості його імпорту в іншу країну. Тому необхідно, щоб одну й ту ж кількість даного товару одна країна бажала експортувати, а інша імпортувати. Такий збіг бажань досягається тільки при певному співвідношенні цін на даний товар в обох країнах

$$Q_{exH,A}(P_{H,A}^*) = Q_{imH,B}(P_{H,B}^*); Q_{imF,A}(P_{F,A}^*) = Q_{exF,B}(P_{F,B}^*).$$

Обмінний курс визначають з рівності співвідношення цін обмінюваних товарів в обох країнах.

Слід розрізняти **реальну і монетарну складові валютного курсу.** Оскільки рівноважний обмінний курс забезпечує нульове сальдо торгового балансу країни, то

$$PQ_{ex} = eP^Z Q_{im} \Rightarrow e \frac{PQ_{ex}}{P^Z Q_{im}} = \frac{P}{\theta P^Z},$$

де $\theta \equiv Q_{im} / Q_{ex}$ - показник «реальних умов обміну» (terms of trade - tot); він показує, скільки одиниць іноземного блага країна отримує в обмін на одиницю вітчизняного.

Величина θ представляє реальну компоненту валютного курсу; вона визначається порівняними витратами виробництва обмінюваних товарів в кожній з країн, обсягами та асортиментом наявних у них факторів виробництва, перевагами споживачів.

Номінальні ціни у кожній з країн прямо пропорційні кількості грошей, що перебувають в обігу, тому відношення P / P^Z - монетарна складова валютного курсу.

Попит і пропозиція девізів при міжнародному перетіканні капіталів

У відкритій економіці заощадження приватного сектора спрямовуються не тільки на збільшення реальних касових залишків та пакету вітчизняних облігацій (цінних паперів), а й на придбання іноземних облігацій. Вибираючи

між можливостями вкладення своїх заощаджень в покупку вітчизняних або зарубіжних облігацій, інвестор приймає рішення на основі зіставлення двох умов:

1) $(1 + R)$ - у стільки разів за період зростуть його вкладення у вітчизняні облігації;

2) $e_1^e(1 + R^Z)/e_0$ - у стільки разів за той же час збільшуються його вкладення при покупці іноземних облігацій, оскільки у поточному (нульовому) періоді за одиницю вітчизняної валюти дають $1/e_0$ одиниць іноземної і ця сума за період зросте у $(1 + R^Z)$ разів, а після переводу у вітчизняну валюту за очікуваним в наступному періоді обмінним курсом e_1^e отримаємо вказану величину.

Інвестор придбає вітчизняні облігації за умови, що $(1 + R) > (1 + R^Z)/e_0$, і вважатиме за краще закордонні облігації при зворотній нерівності. Звідси випливає, що капітал буде витікати за кордон при $R < R^Z + \hat{e}^e + \hat{e}^e R^Z$, де $\hat{e}^e \equiv (e_1^e - e_0)/e_0$, де $\hat{e}^e \equiv (e_1^e - e_0)/e_0$ - очікуваний темп приросту обмінного курсу національної валюти. Оскільки в нормальних умовах елемент $\hat{e}^e R^Z$ дуже малий, то його можна опустити. Тому для визначення напрямку переливу капіталів досить порівняти вітчизняну ставку відсотка з сумою зарубіжної ставки відсотка і очікуваного приросту обмінного курсу: при $R < R^Z + \hat{e}^e$ капітал витікає за кордон, а при $R > R^Z + \hat{e}^e$ притікає в країну.

При вільному міжнародному перетіканні капіталів у кінці кінців встановиться наближена рівність: $R \cong R^Z + \hat{e}^e$, тобто різниця між вітчизняною і закордонною ставками відсотка приблизно дорівнюватиме очікуваному темпу приросту обмінного курсу національної валюти.

Крім ступеня взаємозамінності вітчизняних та зарубіжних інвестицій, різниця $(R - R^Z)$ залежить від ступеня мобільності переливу капіталу між країнами: при досконалій мобільності останнього рівність процентного паритету виконується як у короткостроковій, так і у довгостроковій рівновазі ринку капіталу, а за недосконалої - тільки в довгостроковій.

Обмінний курс національної валюти, що забезпечує нульове сальдо платіжного балансу, встановлюється в результаті вирівнювання попиту на девізи для імпорту благ і експорту капіталу з пропозицією девізів при експорті благ і імпорті капіталу.

При зіставленні рівня економічного розвитку різних країн і добробуту їх громадян ціннісні показники (ВВП, національний дохід на душу населення та ін.), виражені в національних грошах, доводиться перераховувати в єдину валюту (зазвичай в долари США). Для цього використовують не обмінний курс, а паритет купівельної спроможності (ПКС) національної грошової одиниці. Кількісно ці показники рідко дорівнюють один одному.

На відміну від обмінного курсу, який визначається на валютному ринку, ПКС розраховують статистики на основі зіставлення цінності стандартного

кошика благ, яка вимірюється в національних грошах і доларах. У рамках Програми міжнародних зіставлень ООН для розрахунку ПКС використовують кошик, що містить більше 3000 видів товарів і послуг. За своєю природою ПКС стабільніший, ніж обмінний курс, оскільки у його основі лежить більш широкий асортимент товарів і на нього не впливають спекулятивні операції на валютному ринку.

Розбіжності між величинами обмінного курсу і ПКС залежать від багатьох факторів: рівня розвитку продуктивності праці, частки зовнішньоторговельного обороту в ВВП, асортименту експорту та імпорту, ступеня відкритості вітчизняних фінансових ринків для нерезидентів та ін. Як правило, у високорозвинених країнах величина ПКС перевищує обмінний курс, а в країнах, що розвиваються навпаки.

5. Моделі стабілізаційної політики за умов різних режимів регулювання валютних курсів.

Стратегічною метою стабілізаційної політики держави у відкритій економіці є забезпечення «подвійної рівноваги» - загальної економічної рівноваги на рівні повної зайнятості при запланованому (будемо вважати, нульовому) сальдо платіжного балансу. Для теоретичного аналізу наслідків застосування інструментів стабілізаційної політики в національній економіці, залученої у світове господарство, потрібно простежити за тим, як змінюються ендогенні параметри моделі відкритої економіки при зміні підконтрольних державі екзогенних параметрів.

Модель маленької країни

Країна здійснює вільний товарообмін і перетікання капіталів з рештою світу при заданих значеннях P^Z , I^Z , R^Z . З приходом на вітчизняний ринок благ закордону в структурі сукупного попиту з'являється четвертий доданок - реальний обсяг чистого експорту товарів і послуг:

$$I^D = C + In + G + \left(Q_{ex} - \frac{eP^Z}{P} Q_{im} \right),$$

де Q_{ex} , Q_{im} - кількість відповідно експортованих та імпортованих благ.

За допомогою співмножника eP^Z/P кількість імпортованих благ переводиться в еквівалентну кількість вітчизняних: виражена у вітчизняних грошах цінність імпорту ділиться на ціну одиниці вітчизняного блага. Вираз eP^Z/P є зворотною величиною показника реальних умов обміну і називається реальним обмінним курсом; позначимо його e_r .

Обсяги експорту та імпорту благ залежать від величини реального обмінного курсу: зростання e_r стимулює експорт і стримує імпорт.

Оскільки у міру зростання реального національного доходу домашні господарства збільшують попит не тільки на вітчизняні, а й на іноземні товари,

то кількість імпортованих благ залежить також від величини доходу. Тому реальний обсяг чистого експорту благ є функцією двох змінних

$$\frac{NE}{P} \left(e_r, I_+ \right) = Q_{ex} \left(e_r \right) - e_r Q_{im} \left(e_r, I_+ \right).$$

Таким чином, у відкритій економіці обмінний курс національної валюти - це один з факторів, що визначають сукупний попит на блага.

Попит на грошовому ринку теж залежить від обмінного курсу, оскільки домашні господарства в складі майна поряд з вітчизняними грошима і облігаціями тримають іноземні облігації (фінансові активи). Тому у відкритій економіці попит на реальні касові залишки є функцією трьох змінних

$$L = L \left(I, R, e \right)$$

Якщо при незмінному обмінному курсі підвищиться рівень цін, зменшиться реальна кількість грошей і скоротиться чистий експорт благ: зростання P знижує обсяг експорту і збільшує обсяг імпорту. В результаті у відкритій економіці сукупний попит стає більш еластичним за рівнем цін (нахил кривої сукупного попиту зменшується).

Якщо при заданому рівні цін зросте номінальний обмінний курс, то збільшиться чистий експорт благ і зросте попит на гроші.

Обмінний курс національної валюти впливає і на кон'юнктуру ринку праці. Специфіка функціонування ринку праці у відкритій економіці полягає у тому, що при визначенні реальної заробітної плати підприємці та робітники застосовують різний рівень цін: перших цікавить ціна їхньої продукції, тобто вітчизняний рівень цін, а других - рівень цін споживчого ринку, який визначається як середньозважена величина вітчизняного і зарубіжного рівнів цін $\bar{P} = (1 - \alpha)P + \alpha e P^Z$. де α - частка імпортованих товарів в загальній їх кількості. При прийнятті рішень на ринку праці підприємці орієнтуються на P , а робітники – на \bar{P} .

Підвищення рівня цін супроводжується пропорційним збільшенням ціни попиту на працю. Це пояснюється не тільки тривалістю трудових контрактів, а й тим, що купівельна спроможність заробітної плати визначається не тільки збільшеним вітчизняним рівнем цін, а й незмінним світовим рівнем цін. Тому еластичність зайнятості та пропозиції благ по вітчизняному рівню цін у відкритій економіці більше, ніж в закритій. У відкритій економіці маленької країни підвищення рівня цін викликає ефекти зайнятості і виробництва навіть у тому випадку, якщо пропозиція праці визначається ставкою не номінальної, а реальної зарплати.

Якщо при незмінному рівні цін підвищиться обмінний курс, то через подорожчання імпортованих благ купівельна спроможність номінальної зарплати знизиться, знизиться ціна пропозиції праці; слідом за нею скоротиться сукупна пропозиція.

Таким чином, у відкритій економіці сукупна пропозиція благ, як і сукупний попит на них, є функціями двох змінних - рівня цін і обмінного курсу національної валюти. Тому прирівнювання сукупного попиту до сукупній пропозиції не дає однозначного рішення моделі. Рівноважним воно буде лише у тому випадку, якщо при ньому чистий експорт благ, виміряний у вітчизняних грошах, дорівнює чистому експорту капіталу, вираженого в тих же грошах.

Постійний рівень цін під час переходу від одного рівноважного стану до іншого може зберігатися при наявності кон'юнктурного безробіття, що забезпечує досконалу еластичність пропозиції на ринку благ.

При незмінних рівнях цін на батьківщині і за кордоном чистий експорт благ залежить від двох змінних - реального національного доходу і номінального обмінного курсу грошей країни.

У міру зростання реального доходу домашні господарства збільшують попит не тільки на вітчизняні, а й на іноземні товари, тому чистий експорт благ зменшується. Вплив номінального обмінного курсу на обсяг чистого експорту благ залежить від співвідношення коефіцієнтів еластичності обсягів експорту та імпорту: Підвищення обмінного курсу призводить до зростання чистого експорту благ, якщо

$$|e_{ex}| \frac{Q_{ex}}{eQ_{im}} + |e_{im}| > 1. \quad ^{14}$$

Оскільки міжнародні поставки продукції зазвичай відбуваються на основі середньострокових контрактів, в яких зафіксовані ціни і обсяги, то відразу після непередбаченого підвищення обмінного курсу в формулі $NE = Q_{ex} - eQ_{im}$ збільшується тільки від'ємник, зменшуючи реальний обсяг чистого експорту благ. При укладанні нових контрактів іноземці виявляють, що для них імпортні товари стали дешевшими, а жителі країни помітять подорожчання іноземних товарів; тому при еластичному за ціною попиті обсяг експорту країни зросте, а обсяг імпорту скоротиться. Отже, навіть при виконанні умови Маршалла-Лернера реальний обсяг чистого експорту благ після підвищення обмінного курсу не обов'язково буде монотонно збільшуватися; його динаміка може постати у вигляді кривої, що нагадує латинську букву J, як показано на рис. 7.9.

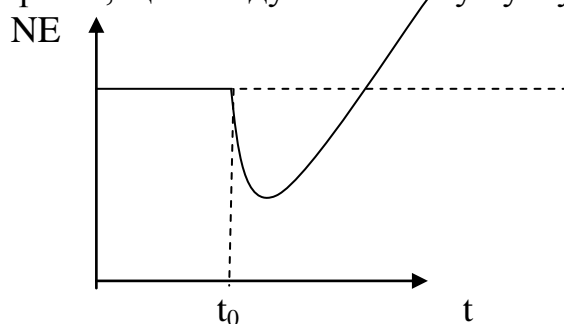

Рисунок 7.9. J-крива.

¹⁴ Цей вислів називають умовою Маршалла-Лернера. Сучасні дослідження показують, що в середньостроковому періоді ця умова, як правило, виконується (міжнародні поставки продукції здійснюються на основі середньострокових контрактів).

Надалі будемо вважати, що умова Маршалла-Лернера виконується, тоді рівняння нульового сальдо платіжного балансу набирає вигляду

$$NE(e, I) = NKE(e, R).$$

З проведеного аналізу випливає, що фіскальну політику потрібно направити на досягнення повної зайнятості, а грошово-кредитну - на ліквідацію дефіциту платіжного балансу. Можливості держави у вирішенні даного завдання не однакові при фіксованому та плаваючому валютних курсах.

Фіксований валютний курс. При фіксованому валютному курсі центральний банк не може самостійно встановлювати кількість грошей, що перебувають в обігу. Оскільки платіжний баланс країни дефіцитний, обмінний курс національної грошової одиниці буде підвищуватися, і центральному банку доводиться скорочувати кількість грошей, що перебувають в обігу. Тому грошово-кредитна політика виявляється паралізованою. Коли в умовах фіксованого валютного курсу центральний банк збільшує (скорочує) внутрішню компоненту грошової бази, валютний ринок скорочує (збільшує) точно в такому ж розмірі зовнішню компоненту грошової бази.

Зменшити безробіття у становищі, що склалося, можна за допомогою заходів фіскальної політики. Збільшення державних закупівель, що фінансуються за рахунок позики у населення, призводить до збільшення національного доходу і ставки відсотка. Виникає надлишок платіжного балансу, незважаючи на збільшення імпорту благ внаслідок зростання національного доходу. Це пояснюється тим, що в даному випадку іноземний капітал сильно реагує на зміну ставки відсотка в країні і додатковий приплив капіталу перекриває приріст імпорту благ. Оскільки при надлишку платіжного балансу обмінний курс національної валюти знижується, то для його підтримки на фіксованому рівні центральний банк закуповує іноземну валюту, збільшуючи кількість грошей, що обертаються в країні, тоді встановиться подвійна рівновага при повній зайнятості.

Таким чином, при фіксованому валютному курсі фіскальна політика коригується зовнішнім світом. Залежно від еластичності іноземного капіталу з вітчизняної ставки відсотка фіскальний імпульс або посилюється, або послаблюється.

Плаваючий валютний курс. Плаваючий валютний курс постійно підтримує нульове сальдо платіжного балансу. При підвищенні обмінного курсу збільшується чистий експорт благ, а також попит на гроші. Відповідно при зниженні обмінного курсу все відбувається навпаки.

В умовах плаваючого валютного курсу для стимулювання економічної активності в країні можна використовувати і грошово-кредитну політику,

оскільки центральний банк не зв'язаний зобов'язаннями з підтримки курсу національної валюти.

Збільшення пропозиції грошей призводить до утворення дефіциту платіжного балансу, оскільки через зниження ставки відсотка посилиться відтік капіталу з країни, а через збільшення доходу зросте імпорт благ. Розпочнеться підвищення обмінного курсу, і обсяг ефективного попиту зросте.

Імпульси з-за кордону. Розглянемо тепер, як впливає на економічну кон'юнктуру країни, що має нульове сальдо платіжного балансу, зміна національного доходу і ставки відсотка у зовнішньому світі.

Зростання національного доходу за кордоном за інших незмінних умов збільшує попит на продукцію країни (чистий експорт благ). Надлишок платіжного балансу, що утворився, здійснює знижуючий тиск на обмінний курс національної валюти і подальший розвиток подій залежить від режиму валютного курсу.

При фіксованому валютному курсі в країні збільшується пропозиція грошей; в результаті ефективний попит зростає. При плаваючому валютному курсі національна грошова одиниця дорожчає. При зниженні обмінного курсу національний дохід країни залишиться незмінним. Плаваючий валютний курс гасить вплив зростання закордонного національного доходу на ефективний попит у країні.

Коли знижується закордонна ставка відсотка, тоді зростає приплив капіталу в країну. Платіжний баланс країни стає надмірним. При фіксованому валютному курсі збільшується пропозиція грошей у країні. У цьому випадку національний дохід країни зростає. При плаваючому валютному курсі через зниження обмінного курсу національний дохід країни зменшується.

Відповідно підвищення ставки відсотка за кордоном при фіксованому валютному курсі супроводжується скороченням ефективного попиту в країні, а при плаваючому валютному курсі - його підвищенням.

З цього випливає, що експансіоністська фіскальна політика, що проводиться за кордоном ($\Delta I^Z > 0$, $\Delta R^Z > 0$), при фіксованому валютному курсі неоднозначно впливає на ефективний попит в країні, а при плаваючому - збільшує його; експансіоністська грошова політика за кордоном ($I^Z > 0$, $\Delta R^Z < 0$) при фіксованому валютному курсі підвищує ефективний попит в країні, а при плаваючому - скорочує його.

Імпорт інфляції. Імпортом інфляції називають зростання вітчизняного рівня цін в результаті підвищення рівня цін за кордоном. Розглянемо основні провідники впливу зростання закордонного рівня цін на рівень цін маленької країни.

Підвищення рівня цін за кордоном збільшує чистий експорт благ країни. Надлишок платіжного балансу, що утворився, знижує обмінний курс. Подальший розвиток подій залежить від режиму валютного курсу.

При фіксованому валютному курсі центральний банк купує девізи, збільшуючи кількість грошей в країні. Через підвищення рівня цін за кордоном в країні дорожчають імпорتنі блага, що підвищує витрати. У результаті підвищується вітчизняний рівень цін. Коли рівень цін в країні зрівняється із закордонним рівнем, ситуація в країні повернеться до первісної.

Таким чином, при фіксованому валютному курсі маленька країна у повному обсязі імпортує закордонне підвищення рівня цін при незмінному реальному доході.

При плаваючому валютному курсі центральний банк не змінює кількість грошей, що перебувають в обігу. Надлишок платіжного балансу трансформується в зниження обмінного курсу, тому скорочується чистий експорт благ. В результаті крива сукупного попиту залишається на місці, зберігаючи незмінним рівень цін в країні. Так плаваючий валютний курс перешкоджає імпорту інфляції в країну.

Цей висновок вірний при прийнятих передумовах: досконала мобільність капіталу і очікування незмінності валютного курсу. У цьому випадку зростання рівня цін за кордоном супроводжується одночасним зниженням обмінного курсу і підвищенням рівня цін в країні.

До тих пір поки в країні і в іншому світі не відбуваються зміни в реальному секторі економіки, ринковий механізм підтримує стабільність реального обмінного курсу.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте критерій оптимальності Парето, визначте зміст умов Парето та покажіть, яким чином виконання умов Парето забезпечує встановлення оптимуму Парето.

2. Сконструйте діаграму Еджуорта з перерозподілу економічних ресурсів, охарактеризуйте її складові, закономірності побудови, мету та процес перерозподілу економічних ресурсів.

3. Вкажіть характеристики точки Неша у діаграмі, охарактеризуйте процес її досягнення з використанням можливостей перемовної множини.

4. Пригадайте сутність процесів, що відображаються кривою трансформації (виробничих можливостей). Визначте процес формування кривої трансформації на базі інформації, що міститься у діаграмі Еджуорта та процесів перерозподілу ресурсів.

5. Сконструйте діаграму Еджуорта з перерозподілу товарів, охарактеризуйте її складові, закономірності побудови, мету та процес перерозподілу товарів між споживачами.

6. Вкажіть характеристики точки Неша у діаграмі, охарактеризуйте процес її досягнення з використанням можливостей перемовної множини.
7. Охарактеризуйте можливості сфери перерозподілу ресурсів та сфери обміну товарами у підвищенні ефективності функціонування економіки.
8. Охарактеризуйте умови рівноваги економіки у класичній моделі.
9. Охарактеризуйте умови рівноваги економіки у кейнсіанській моделі.
10. Охарактеризуйте умови рівноваги економіки у моделі неокласичного синтезу.
11. Порівняйте вказані моделі з точки зору забезпечення стану економіки, оптимальному за Парето, та з точки зору принципової можливості регулюючого впливу держави.
12. Визначте сутність стабілізаційної політики держави.
13. Визначте зміст, вкажіть умови використання активної та пасивної стабілізаційної політики держави.
14. Сформулюйте основні принципи та засоби фіскальної стабілізуючої політики.
15. Сформулюйте основні принципи та засоби грошово-кредитної стабілізуючої політики.
16. Визначте, як за допомогою засобів фіскальної та грошово-кредитної політики держава може регулювати сукупний попит та сукупну пропозицію.
17. Вкажіть особливості застосування засобів стабілізаційної політики у відкритій економіці.
18. Проаналізуйте схему рахунків платіжного балансу та визначте засоби, використовуючи які держава може вплинути на стан своєї економіки та її місце у світовому економічному устрої.
19. Охарактеризуйте механізм впливу зміни валютних резервів країни на стан її економіки.
20. Охарактеризуйте механізм впливу зміни стану платіжного балансу країни на стан її економіки.
21. Визначте поняття обмінного курсу та девізного курсу національної валюти
22. Проаналізуйте взаємозв'язок торговельного балансу країни та її валютного курсу у моделі маленької країни
23. Проаналізуйте взаємозв'язок торговельного балансу країни та її валютного курсу у моделі двох країн
24. Охарактеризуйте процеси міжнародного перетікання капіталів з точки зору формування та зміни валютних курсів держав – учасниць перетікання.
25. Охарактеризуйте засоби стабілізаційної політики у відкритій економіці за умов постійного та змінного рівнів цін.
26. Охарактеризуйте засоби стабілізаційної політики у відкритій економіці за умов фіксованого та плаваючого валютних курсів..
27. Охарактеризуйте засоби стабілізаційної політики у відкритій економіці за умов імпульсів з-за кордону та імпорту інфляції.

28. Вирішіть наступні завдання.

Завдання 1.

Річна номінальна ставка відсотка за безризиковими вкладеннями у країні А дорівнює 11%, а за її межами – 8%. Очікується, що річний приріст рівня цін у країні А складе 15%, а за кордоном – 10%.

Керуючись теоріями відсоткового паритету та паритету купівельної спроможності визначте:

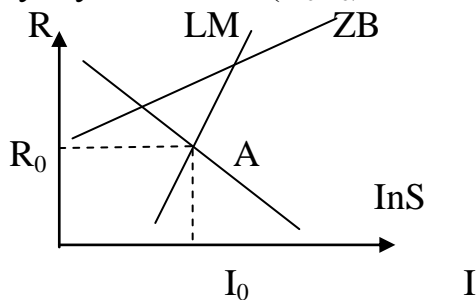
а) яким буде обмінний курс країни А на початку наступного року, якщо на початку поточного він дорівнював 5500 гр.од.;

б) якими будуть баланси країни А по рахунку поточних операцій та рахунку руху капіталів, якщо країна має плаваючий валютний курс;

в) представте ситуацію графічно, використовуючи криві попиту і пропозиції валюти країни на ринку дівізів та криву чистого експорту.

Завдання 2.

Поточна економічна кон'юнктура маленької держави з відкритою економікою при відомих рівнях цін у середині держави та за кордоном представлена на рисунку точкою А ($R_0; I_0$)

Опишіть економічний стан держави та запропонуйте заходи стабілізаційної політики, що необхідні для досягнення подвійної рівноваги:

а) за фіксованого валютного курсу;

б) за плаваючого валютного курсу.

Рекомендовані джерела інформації

1. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора / пер. с англ. – М. : Изд-во МГУ: Инфра-М, 1997. – 720 с.

2. Линдблом Ч. Э. Политика и рынки. Политико-экономические системы мира. – М. : Институт комплексных стратегических исследований, 2005. – 152 с.

3. Коуз Р. Фирма, рынок и право. М., Дело, 1993.

4. Мельник А. Ф. Державне регулювання економіки. – К., 1994. 427 с.

5. Перехідна економіка: підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін. ; за ред. В. М. Гейця. – К. : Вища школа, 2003. – 591 с.

6. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учебное пособие. – М. : Инфра-М, 2004. – 416 с.

7. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки : навч. посібник. – Львів : «Новий Світ-2000», 2006. – 432 с.
8. Скрипник А. В. Державне регулювання економіки (податки, бюджет, корупція, вибори). Курс лекцій. – Київ : ЦУЛ, 2002. – 296 с.
9. А. Рот, А. Захаров, Я. Миркин, Р. Бернард, П. Баренбойм, Б. Борн. Основы государственного регулирования финансового рынка. Зарубежный опыт : учеб. пособие для юридических и экономических вузов. – М. : Юридический Дом «Юстицинформ», 2002. – 411 с.
10. О налоговом бремени в странах ЕС // БИКИ. 2011. №97.

Навчальне видання

Конохова Зоя Петрівна

МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів освітнього рівня підготовки «магістр»
ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ «ЕКОНОМІЧНА КІБЕРНЕТИКА»
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 051 "ЕКОНОМІКА"

Самостійне електронне видання

Українською мовою

Відповідальний за випуск А. О. Харченко

Роботу до друку рекомендував Д. В. Райко

В авторській редакції